

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

IURIDICA 4

OBSAH

<i>Karel Malý: Česká dělnická třída a rakouský stát</i>	297
<i>Vladimír Vrecion: K základním otázkám analýzy řídicích procesů ve společnosti</i>	311
<i>Alfred Kudlík: Vliv alkoholismu na kriminalitu z hlediska její prevence II.</i>	331

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Карел Малы: Чешский рабочий класс и австрийское государство</i>	297
<i>Владимир Врецион: К основным вопросам анализа управленческих процессов в обществе</i>	311
<i>Альфред Кудлик: Влияние алкоголизма на преступность с точки зрения ее предупреждения II.</i>	331

INHALT

<i>Karel Malý: Die tschechische Arbeiterklasse und der österreichische Staat</i>	297
<i>Vladimír Vrecion: Zu den Grundfragen der Analyse der die Lenkung der Gesellschaft betreffenden Prozesse</i>	311
<i>Alfred Kudlík: Der Einfluss des Alkoholismus auf die Kriminalität vom Gesichtspunkt der Prävention II.</i>	331

Česká dělnická třída a rakouský stát

KAREL MALÝ

Vznik československého státu v r. 1918 je právem považován v literatuře za historické naplnění staleté národní a lidové resistance, jejímž cílem bylo získání práva na „vlastní, nezávislý politický život“.¹⁾ Je nepochybné, že v 2. polovině 19. století se stal v tomto politickém zápase otázkou přímo osudovou vztah české dělnické třídy k myšlence samostatného národního státu, ať se již skrývala ve formulacích historického státního práva, nebo v požadavcích na realizaci práva přirozeného. Oficiální postoje, tak jak se projevovaly zejména v programech rakouské sociálně demokratické strany,²⁾ nejsou tu bezprostředním předmětem našeho zájmu. Jde nám spíše o zjištění, jaké to byly momenty, které rozhodujícím způsobem determinovaly postoje české dělnické třídy k rakouskému státu — a tedy i její úlohu v národní a demokratické revoluci, jejímž výsledkem bylo vytvoření samostatného československého státu.

Odpověď na naznačené problémy se zdá být na první pohled jednoznačná a zároveň jednoduchá. Dělnická třída a buržoazní stát musely přece být v antagonistickém a nesmiřitelném vztahu. V této jistě správné odpovědi je zakotven třídní a určující moment pro vytváření názorů dělnické třídy na buržoazní stát. V prostředí rakouského státu, kde buržoazní svobody se tak důvěrně proplétaly s feudálními ještě přežitky, musela sama existence monarchie nutně vyvolávat snahy o její odstranění. Ovšem přesto zůstává ještě stranou řada dalších otázek: kdy si začínají představitelé dělnického hnutí uvědomovat zákonitost tohoto antagonismu, kdy začínají formulovat svou vlastní státní koncepci, jak se v tomto vztahu projevoval antagonismus národnostní. Začneme-li tím posledním, pak můžeme dokonce ještě položit otázku, na kolik byl třídní vztah k buržoazii a státu zatíženému ještě feudálními přežitky těmito národnostními momenty prohlubován, nebo jinými slovy, musíme se tázat, zda byl vztah české dělnické třídy k rakouskému státu také vztahem Čechů k Rakousku nebo jen proletariátu k buržoaznímu státu, či obojím zároveň? A položíme-li tuto otázku, vznikají další. Například jak a čím působil tlak buržoazní státní

¹⁾ V. Vaněček, Ke kořenům 28. října 1918, I. O české státnosti v první polovině 19. století, Právněhistorické studie 14, Praha 1969, str. 31.

²⁾ K tomu srov. zejména Zdeněk Šolle, Socialistické dělnické hnutí a česká otázka, Rozpravy ČSAV, roč. 79, seš. 12, Praha 1969.

mašinerie i na národní povědomí českého dělnického prostředí, tedy jednu z rozhodujících politických sil.

Abychom mohli alespoň zčásti na tyto nadhozené problémy odpovědět, je nezbytné nejprve vymezit charakter státu a právního řádu, ve kterém české (a nejen české) dělnické hnutí nalézalo prostor pro svůj růst a politické zrání.

I.

Rakousko-uherský dualistický stát byl od roku 1867 zásluhou především tlaku rakouských liberálů konstituován jako buržoazní parlamentní konstituční monarchie. Rozsáhlá charta občanských práv, kterou prosincová ústava v zákoně č. 142/1867 ř. z.³⁾ přinesla, zaručovala formálně široký rozsah občanských svobod, tak jak je znaly i ostatní buržoazní ústavy. Svoboda spolčovací, shromažďovací, svoboda svědomí, tisková, ochrana listovního tajemství byly tu slavnostně proklamovány a v podstatně relativnější podobě pak i zakotveny v prováděcích zákonech, z nichž některé (zákon spolkový a shromažďovací)⁴⁾ dokonce předběhly vznik ústavy, jiné pak byly vydány až po značném zdráhání (zákon koaliční).⁵⁾ Prostor k využívání občanských práv byl tak poměrně široce vymezen, i když, a to je třeba zdůraznit, nebyl zamýšlen a vytvářen také pro dělnickou třídu, která byla považována za vrstvu stojící mimo tu část společnosti, která se považovala za účastníka a podílníka na státní moci. Nelze totiž zapomínat na skutečnost, že úloha dělnické třídy jako aktivního a iniciativního politického činitele ve společenském životě státu nebyla při vzniku předlitavské ústavy ještě vůbec brána v úvahu. Systém volebního práva⁶⁾ a řada dalších opatření diskvalifikovaly většinu rakouských občanů, především tedy příslušníky dělnické třídy na pouhé objekty státní moci, na občany, kteří sice měli ve smyslu ústavy i dalšího zákonodárství zaručenou rovnost před zákonem, ale zároveň jako důsledek nerovnosti majetkové byli vyloučeni z účasti ve volbách a tedy i z účasti v zákonodárných sborech a samosprávných orgánech. Dělničtí politici představitelé si záhy uvědomili tento stav a v dělnických časopisech, zvl. v zabavených vydáních již přesvědčivě začíná vystupovat rakouský stát a rakouské právo jako třídně nepřátelské

³⁾ K problematice občanských svobod v Rakousko-Uhersku po r. 1867 srov. K. Malý, Einige Bemerkungen zur Problematik der bürgerlichen Freiheiten in der Zeit des Dualismus, v publikaci Die Freiheitsrechte und die Staatstheorien im Zeitalter des Dualismus, Budapest 1966, str. 37–43.

⁴⁾ Obsáhlou kritiku rakouského práva spolkového a shromažďovacího viz v monografii K. Malý, Policejní a soudní perzekuce dělnické třídy v 2. polovině 19. století v Čechách, Praha 1967, kap. II., str. 70–131.

⁵⁾ Speciální studii k právu koaličnímu je stat J. Housera, Boj dělnictva za odstranění zákazu koalic a rakouský koaliční zákon z r. 1870, Právněhistorické studie V, str. 211–232; jinak K. Malý, op. cit., zvl. str. 15–31.

⁶⁾ K rakouskému právu volebnímu srov. J. Pražák, Rakouské právo ústavní, Praha 1902, část III, ústava říšská, str. 156–195.

instituce.⁷⁾ Výstižná je v tomto směru formulace z brožury „Kapitál a práce“, připisovaná Lad. Zápotockému: „Není možná, by jste neviděli, že zejména zákony rakouské nejsou žádnou hrází pro libovůli panujících tříd...“⁸⁾ Tento stav latentní právní diskvalifikace v oblasti vrcholného uplatnění demokratických práv, tj. v účasti ve volbách a podílení se na práci zákonodárných sborů přitom trval až do zániku monarchie (při volbách do zemských sněmů) a do počátku 20. století (při volbách do říšské rady).

Je známo, že do roku 1896, kdy byla zavedena tzv. pátá všeobecná volební kurie, ve které mohli volit i tí rakouští občané, kteří neplatili přímé daně (minimálním požadavkem pro účast ve volbách bylo placení daní ve výši alespoň 5 zl., od roku 1896 4 zl. ročně) ze svého majetku, byli příslušníci proletariátu městského i venkovského vyloučení z výkonu volebního práva. Ještě při zavedení páté kurie byl vznesen návrh, aby i tu byli zbaveni volebního práva příslušníci domácího služebnictva, pokud žijí ve společné domácnosti se zaměstnavatelem, ale neprošel.⁹⁾ I po volební reformě však platil ještě census pobytu, tj. volič musel být usedlý v obci, v níž mu mělo být přiznáno volební právo, alespoň 6 měsíců. Rozdělení poslaneckých mandátů na jednotlivé kurie¹⁰⁾ (volební třídy) však ukazuje naprosto přesvědčivě, že ve skutečnosti se vládoucí třídy postaraly, aby dělnické třídě byl znemožněn významnější vliv v parlamentě:

Kurie	Čechy	Morava	Slezsko	Celkem
velkostatkářská	23	9	3	35
městská	31	13		
obch. a živ. komor.	7	3	4	58
venkovských obcí	30	11	3	44
všeobecná	17	7	2	26

Z celkového počtu 163 mandátů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku tedy dělnická třída mohla mít jen 26 poslanců. Zdůrazňujeme mohla, neboť všeobecnost páté kurie spočívala kromě jiného i v tom, že se voleb v ní účastnili i voliči příslušející do 4 vyšších kurií. Při společenském rozvrstvení, ve kterém, jak ještě ukážeme, dělnická třída představovala významnou složku společnosti, je to výrazný doklad její právní „méněcnosti“.

Je třeba zároveň poznamenat, že tato právní diskvalifikace byla přímo programovým vyjádřením a projevem majetkové nerovnosti, že vycházela

⁷⁾ Dokazuje to např. článek konfiskovaných Dělnických listů z 1. 11. 1872, roč. 1, č. 21, „Vláda a dělnictvo“; k tomu srov. i K. Malý, op. cit., str. 111–112.

⁸⁾ K. Malý, op. cit., str. 211.

⁹⁾ K tomu srov. J. Pražák, Rakouské právo ústavní č. 3, str. 176.

¹⁰⁾ Přehled pořízený podle „Přídavku k řádu volení do rady říšské“, in Pražák, op. cit., str. 135 Přílohy.

z nepokrytě hlášané zásady, že jen příslušníci majetkových vrstev jsou schopni plnit své společenské poslání při ochraně majetku, bezpečnosti a života spoluobčanů. Výrazně se tyto představy projevovaly zvláště při výkonu práva porotčího.¹¹⁾ K účasti v porotách podle zák. č. 121/1873 ř. z. byly připuštěny jen osoby mužské, které „platí kromě případů zákonem vyměřených ročně alespoň 10 zl. a v místech, v nichž jest více než 30 000 obyvatelů alespoň 20 zl. přímých daní bez přírážky...“. Skutečným smyslem zákona bylo tedy vyloučit příslušníky dělnické třídy z účasti na soudním rozhodování. Tento účel zákona obhajovala i rakouská oficiální právní věda, která vykládala, že jen zabezpečené hmotné postavení porotce (vyjádřené v placení přímých daní) je zárukou jeho dostatečné inteligence, samostatnosti a nezávislosti.¹²⁾ Stejná hlediska byla aplikována i při volbách do obecních zastupitelstev, kde rovněž pod požadavkem neodvislosti byl skryt požadavek příslušnosti k majetným společenským vrstvám, které tím, že přispívají svými daněmi na obec, jsou jediné oprávněny v obci rozhodovat.¹³⁾ V tom byla skutečná jednota, alespoň ještě do nástupu osmdesátých let, mezi českou i německou buržoazií v Předlitavsku. O možnostech, které měli příslušníci dělnické třídy při využívání demokratických ustanovení ústavy, což představuje zvláštní otázku, budeme ještě hovořit.

Jestliže rakouský proletariát mohl a musel tyto skutečnosti považovat za projev třídní nespravedlnosti, musel tento fakt v českém prostředí, ve kterém byla dělnická třída ovlivňována cílevědomě i národnostními idejemi, považovat i za nespravedlnost nacionální. Nelze totiž zapomínat na skutečnost, že poměrně pozdní formování dělnické třídy v Rakousku, prakticky až na počátku 2. poloviny 19. století, umožňovalo také v českém prostředí jeho intenzivní ovlivňování nacionálními idejemi.

Podobně jako i jinde v Evropě také české dělnické revoluční hnutí navazovalo na revoluční demokratické tradice r. 1848 a tedy i na lidová národní hnutí. Ovlivňování prvních vůdců dělnického hnutí v Čechách radikálně demokratickými idejemi bylo již v literatuře přesvědčivě dokázáno.¹⁴⁾ V tom byl ostatně vývoj v českých zemích stejný jako v prostředí německém. Rozdíl byl však v tom, že německy mluvící rakouský proletariát neměl před sebou otázky, které ve střední Evropě poprvé s takovou naléhavostí vyvstaly právě před českou dělnickou třídou — totiž řešení vztahu k národně osvobozenkému hnutí, vedenému zatím buržoazií, ale přitom lidovému. Podobný úkol mělo revoluční dělnické hnutí i ostatních utlačovaných národů habsburské monarchie. Z nich však jen v českých zemích, vzhledem k jejich průmyslové potenci, představovala dělnická třída samostatného politického činitele a sociálně demokratická strana svým významem v politickém životě skutečnou autoritu. Nezaúja-

¹¹⁾ K tomu srov. K. Malý, Zastavování činnosti porotních soudů v 80. letech XIX. století v Rakousku, AUC — Iuridica No. 1, str. 71–86.

¹²⁾ Srov. Fr. Storch, Řízení trestní rakouské, Praha 1877, str. 183.

¹³⁾ K tomu srov. Fr. Schwarz, Výklad zákona obecního, Praha 1898.

¹⁴⁾ Zd. Šolle, Socialistické dělnické hnutí a česká otázka, 1848–1918, Rozpravy ČSAV, 1969, roč. 79, seš. 13.

tým současným dělnickým pozorovatelům bylo jasné, že československá sociálně demokratická strana po brněnském sjezdu v r. 1897, který fakticky přeměnil rakouskou sociální demokracii na poměrně volnou federaci národních stran při zachování centralizovaného odborového hnutí, představovala na rozdíl od socialistických stran ostatních utlačovaných národů důležitou součást i národního hnutí.¹⁵⁾ Pro československou sociální demokracii bylo přímo životní nezbytností řešit svůj vztah k politice a programu, které měly za svůj cíl obnovení českého státu. Odmítnutí buržoazního programu českého historického státního práva, ke kterému došlo ve známém prohlášení českých sociálních demokratů v říšské radě, přineslo sociální demokracii značný pokles prestiže, ukázalo se politicky chybné, a to přesto, že v něm byla již předvídána možnost marxistického řešení národnostní otázky v souvislosti s vítězstvím socialismu.¹⁶⁾

Naskytá se ovšem otázka, zda podíl české dělnické třídy v české společnosti nepřeceňujeme, zda vůbec svou silou a početností hrála a mohla hrát úlohu, kterou jí připisujeme. Čísla statistických údajů ovšem ukazují na neustálý početní růst průmyslového proletariátu v Rakousku a zejména pak v českých zemích. Průmyslovou revoluci, kterou Čechy procházely, dokládá i vývoj počtu osob zaměstnaných v hlavních odvětvích národního hospodářství (včetně jejich rodinných příslušníků):¹⁷⁾

	1880	1890	1900
Zemědělství	2,272.468	2,375.146	2,255.273
Průmysl			
Obchod	2,345.415	2,864.561	3,324.283
Doprava			

Jak je vidět, zatímco počet zaměstnaných v zemědělství poklesl, počet zaměstnaných v průmyslu se zvýšil během 20 let téměř o 1 mil. osob. Podíl

¹⁵⁾ Tamtéž, str. 23, pozn. 53, citát z paměti bývalého německého sociálního demokrata Fr. Stampfera, Erfahrungen und Erkenntnisse, Köln 1957, str. 53–55: „Neben des Deutschen waren die Tschechen in der Partei die stärkste Gruppe. Weit dahinter kommen die Polen, die Ruthenen, die Südslawen, die Italiener. Alle diese Gruppen, die Tschechen ausgenommen, waren innerhalb ihres Volkstums kleine Minderheiten von sektenartigen Charakter...“

¹⁶⁾ Zd. Šolle, op. cit., str. 27.

¹⁷⁾ Statistické údaje jsou vzaty z knihy H. Rauchberga, Der nationale Besitzstand in Böhmen, I–II, Lipsko 1905. V Čechách byla také největší koncentrace průmyslového dělnictva. V celém Předlitavsku bylo jen 48 politických okresů, kde na tisíc obyvatel připadalo více než 800 průmyslových dělníků. Z toho na Čechy připadalo 28 okresů, Moravu 9 a Slezsko 3, na české země tedy celkem 40. K tomu srov. H. Rauchberg, Die Bevölkerung Österreichs auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1890, Vídeň 1895, str. 366. Otázkami sociální skladby rakouské společnosti se zabýval J. Křížek ve studii La crise du dualisme et le dernier compromis austro-hongrois (1897–1907), Historica XII, Praha 1966, str. 71–145.

české dělnické třídy na tomto růstu můžeme odhadnout podle ne zcela přesných údajů o jazykové příslušnosti k r. 1900 z čísel o počtu příslušníků jednotlivých povolání v průmyslu bez rodinných příslušníků. Počítáno podle tzv. převážně českých a smíšených okresů s českou většinou byl jejich počet 1 491 571. V tzv. německých okresech a okresech smíšených s německou většinou byl 1 156 234. Ještě výrazněji je vidět růst české dělnické třídy v obcích nad 10 000 obyvatel.¹⁸⁾

1880		1890		1900	
Češi	Němci	Češi	Němci	Češi	Němci
165.019	22.386	199.362	23.184	250.577	28.706

Zde se tedy také jasně ukazuje rychlý růst průmyslu v oblastech převážně českých. Důležitým zjištěním pro skladbu společnosti a podílu českého proletariátu v ní je porovnání vzájemného vztahu dělníků, námezdně pracujících (zřízců, úředníků apod.) a podnikatelů v šesti větších městech v Čechách s předměstími, která představují rovněž průmyslová centra, totiž v Praze, Liberci, Ústí n. L., Budějovicích, Plzni a Teplicích. Z porovnání, které provedl H. Rauchberg, jasně vysvítá, že absolutní podíl české dělnické třídy ve všech těchto městech převyšuje počet proletariátu německého, což je důležité zvláště pro oblast českého pohraničí.¹⁹⁾ Zároveň ovšem toto zkoumání dokazuje, že absolutní většinu ve všech zkoumaných městech včetně Prahy měla, pokud jde o podnikatele, buržoazie německá, stejně jako ve skupině zaměstnanecké v kategorii zřízců a úředníků. Závěr autora, že „vidíme..., že ve všech zkoumaných městech převažují u Němců horní, u Čechů dolní sociální vrstvy“,²⁰⁾ je důležitý nejen pro posouzení vztahu českého proletariátu k německé buržoazii, ale i k rakouskému státu, který v očích dělnické třídy byl právě státem, hájícím především zájmy této německé buržoazie.

Jak je vidět, byla tedy česká dělnická třída již koncem 19. století jak svou početností, tak i svou politickou aktivitou důležitým a čím dále tím více určujícím faktorem českého politického života. Její význam v politickém životě nelze přitom jistě jen zužovat na působení sociálně demokratické strany, která přes své významné pozice se nikdy nekryla s dělnickou třídou. Její politika byla pak do značné míry determinována názory dělnické třídy, které ovlivňovaly i některé složky společnosti, které na ní byly závislé, např. drobné živnostnictvo, zvláště ve smíšených oblastech, kde

¹⁸⁾ H. Rauchberg, *Der nationale Besitzstand in Böhmen*, I–II, Lipsko 1905.

¹⁹⁾ H. Rauchberg, *op. cit.* II, str. 356–359.

²⁰⁾ H. Rauchberg, *op. cit.* I, str. 569.

český drobný živnostník byl přímo existenčně připoután k českému dělnickému prostředí.

Složitá národnostní situace v Čechách, kde si dělnická třída stejně jako sociálně demokratická strana nutně musela klást emancipační cíle, byla proto velmi příznivá oné shora zmíněné symbióze národních a sociálních idejí.

Úzká jednota těchto dvou tendencí — sociální a národnostní — byla pak zesilována i způsobem fungování rakouského státního aparátu, který nevystupoval nikdy česky, nýbrž vždy rakousky, tj. z hlediska české dělnické třídy německy. To podporovala i skutečnost, že česká buržoazie byla fakticky eliminována z podílu na politické moci a soustředila se hlavně na problematiku samosprávy a v zúženém prostoru, který jí rakouský politický aparát ponechával, nemohla plně projevit v politické a státní oblasti své antagonistické zájmy i vůči českému dělnictvu. Stručně řečeno, česká dělnická třída cítila ekonomický útlak české buržoazie, nemohla však v rakouském státním systému cítit její útlak politický. To, jak ještě ukážeme, bylo asi rozhodujícím faktorem v postupném vytváření negativistických tendencí českého proletariátu jak k buržoazní státnosti, tak především k rakouskému státu. Zároveň však tento fakt umožňoval vytvoření národní koalice, společné fronty buržoazie, rolnictva i dělnické třídy k uplatnění a prosazení národních zájmů, k vytvoření národního státu. Proto také realizace české státní ideje v r. 1918, tedy vznik československého samostatného státu, se musel nutně jevit jako progresivní výsledek národní a demokratické revoluce i české dělnické třídy.

II.

Jestliže jsme ovšem obecně konstatovali poměrně široký prostor k politické činnosti, který byl vytvořen rakouskou konstituantou, musíme zároveň ukázat, které to byly konkrétní formy střetu státních institucí s českým proletariátem, jež vedly k postupnému odmítání rakouské státnosti vůbec. Tu narážíme na problém vztahu státu a společnosti a v jiné rovině i státu a národa. S rozvojem společnosti, její civilizační úrovně, úrovně ekonomické, kulturní i politické souvisí nezbytně také rozvoj její kultury právní, projevující se nejen na úrovni právního myšlení, tedy právních a politických teorií, ale i ve složitosti a struktuře aparátu, jeho fungování a v právních pravidlech, ve kterých se realizuje pohyb společnosti. Růst populace, vznik velkých městských aglomerací, zejména pak v průmyslových oblastech, které charakterizují zvláště nástup kapitalismu v Rakousku v II. polovině 19. století, projevil se tu (stejně jako v ostatních evropských státech) narůstáním stavu, který je jakýmsi permanentně působícím a zároveň silícím jevem ve vývoji buržoazní společnosti, tj. odcizením státního aparátu a především právního řádu převážné části společnosti.

Rozvoj bouřlivého politického života v rakouské monarchii se nad to střetával s právním řádem budovaným v období průmyslového liberalismu a nepřipraveným na ostré třídní konflikty, které s sebou zápas o politickou

moc mezi dělnickou třídou a buržoazií nutně přinášel. Dokladem nad jiné významným je tu např. postavení politických stran v právním řádu, resp. neexistence právní úpravy politických stran, která nečinila státnímu aparátu žádné potíže při patriarchálních poměrech v buržoazních stranách, ale rázem se stala vážnou překážkou poté, kdy do politického života monarchie vstoupila organizovaná politická síla — sociálně demokratická strana.²¹⁾ Buržoazní samospráva, která měla nahrazovat spolu se zeměpanskou organizací okresní někdejší správu patrimoniální a dávat zároveň buržoazii jakousi fikci, že si sama spravuje své záležitosti, nemohla prolomit začarovanou hradbu nedůvěry k orgánům státní moci. Bylo to nemožné tím spíše, že se stala posléze základnou české buržoazie, její jedinou politickou oporou v opoziční politice vůči Vídní. Namísto tedy, aby samospráva vytvářela fikci ideální rovnováhy mezi oběma koleji správy, vedla její existence v Čechách naopak k negaci rakouské státnosti. Volání po silné české samosprávě bylo tedy zároveň voláním po české autonomii. Je proto pochopitelné, že samosprávě byl dáván význam protistátní, resp. protirakouský. Výraz „úplná samospráva“ byl krycím heslem pro požadavek obnovení českého státu. Typické ovšem pro českou buržoazii je, že po r. 1918, kdy dosahuje svých politických cílů, rychle opouští své samosprávné teorie, začíná hlásat postátnění samosprávy a její odpolitictění, resp. z odbornění.²²⁾

Odpor k rakouské státnosti byl dále zesilován i charakterem právního řádu, který se stával nejen nepřehledný a nesrozumitelný prostému občanu, ale vyžadoval pro uplatnění jeho práv v konkrétních otázkách zásah specialistů-právníků. To jsou ovšem skutečnosti, se kterými se setkává na určitém stupni vývoje každá třídní společnost. Specifikum této problematiky v rakouském prostředí spočívá však v tom, že zde dochází ke konfliktu státu a občana v podmínkách kompromisního a polovičatého řešení buržoazně demokratické revoluce. Formálně proto vyznívaly představy o tom, že vrchnostenský, absolutistický stát, jenž považoval své občany za poslušné poddané, za objekty státní péče, padl. Dosažení rovnosti mezi občanem a státem, v právní teorii i praxi zakotvené, jevílo se v konkrétních případech málo reálné. Tu tedy vzniká a vyvíjí se jeden z důležitých momentů pro formulaci odpovědi na naši otázku — pro většinu společnosti — na prvním místě pro proletariát — je stát i právní řád něčím, co nepovažuje za své, s čím se neztotožňuje a co jí způsobuje spíše obtíže.

V Čechách dochází k tomu všemu za situace, kdy se národ dívá na tento stát jako národnostně nespravedlivý, jako nástroj národnostního útisku. Byl tu však ještě velké symboly — vlast, národ, císař, které např. v soudním Německu úspěšně pomáhaly tlumit revoluční pohyb proletariátu. A tu se dostáváme k další části odpovědi. Z hlediska Čechů — jaká vlast? Širší rakouská nebo národní, česká? Dlouholetá výchova k národnímu cí-

²¹⁾ K této problematice srov. K. Malý, Policejní a soudní perzekuce..., str. 140–142.

²²⁾ K tomu srov. K. Malý, Vývoj správní organizace v Československu, Praha 1969, ed. Institut MV pro národní výbory, str. 99–100.

tění, navazující na heroickou dobu českého obrození, literatura, divadlo i umění výtvarné byly v českém prostředí výlučnými propagátory českého nacionalismu a nemohly být ničím jiným. Každý pokus o vytvoření kultu rakušáctví byl proto českým prostředím odmítán. Vývoj dokázal, že zákonitý růst národního uvědomění učinil z tzv. rakouské vlasti jen prázdnou fikci. Je nesporné, že císař pro své postavení ve společnosti požíval značné politické autority a že symbolizoval a zosobňoval (nebo měl alespoň zosobňovat) v očích veřejnosti rakouskou vlast i stát. Avšak je známo, že právě zosobňování i symbolizování těchto pojmů nutně přineslo negativní výsledky. Feudální ještě povaha kultu císaře Františka Josefa I. působila i v rakouském právním řádu anachronicky a nutně se srážela se všemi demokraticky vystupujícími politickými proudy. Obraz císaře provázel rakouského občana od jeho narození až po úmrtí, jeho jménem byly nejen podepisovány zákony, ale i vyhlašovány rozsudky i válka. Bylo proto přímo zákonité, že stejně tak, jak císař zosobňoval stát, přitahoval a soustřeďoval na svou osobu i všechny projevy negativního poměru k rakouskému státu a politickému režimu. To, co se takto obecně projevovalo při vývoji dělnické třídy od živelnosti k uvědomělému formování negativních stanovisek k rakouské státnosti obecně, projevovalo se tím ostřeji v prostředí českém, kde negativní poměr k císaři byl o to silnější, že byl umocňován národnostním bojem a celkově negativním poměrem k habsburské dynastii. Neúprosná data soudních statistik nám proto dokazují zcela přesvědčivě, že masově páchané urážky císaře byly prvním, často jen živelným projevem desiluze lidových mas.²³⁾ Monarchická forma státu byla ostatně zcela neslučitelná s vědeckým socialismem, a proto poměr socialistické části proletariátu byl zjevně odmítavý. Na tom nemůže změnit nic ani skutečnost, že v programech sociálně demokratické strany se požadavek republikánského zřízení přímo neuplatnil, neboť vytyčení takového požadavku by jasně dostalo politické strany mimo rámec ústavy. Nastolení „lidového státu“²⁴⁾ bylo tak již od Eisenašského sjezdu krycím heslem pro rozbití monarchie. Proto spíše než oblasti oficiálních programů nalezneme stanoviska dělnických předáků v zabavených časopisech. V tomto směru možno uvést zvláště stanovisko pražských sociálních demokratů k atentátu na cara Alexandra II., formulované r. 1881, kterému odpovídá i článek jednoho z významných pražských sociálních demokratů Jos. Rezlera z téže doby, ve kterém pokládá existenci monarchie za největší překážku dalšího pokroku.²⁵⁾ Je ovšem zároveň zákonité, že k formulaci těchto stanovisek došlo až v souvislosti s radikalizací dělnického hnutí a v souvislosti s opuštěním legální cesty. Snad ještě více než oficiální a teoretická kritika monarchie nás přesvědčuje o postupném poklesu vážnosti císařského symbolu narůstání delinkvence právě v českém prostředí, prakticky bez rozdílu sociální

²³⁾ Politická delikvence v Rakousku je zřejmá z čísel v tabulce na straně 306.

²⁴⁾ K tomuto problému srov. K. Malý, Policejní a soudní perzekuce..., str. 78–82.

²⁵⁾ Tamtéž, str. 256.

Přehled sociálního rozvrstvení pachatelů některých trestných činů v Rakousku
v letech 1880—1890

Trestný čin	skupina	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890
Velezrada	A	—	1	—	2	25	9	9	2	—	5	—
	B	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
	C	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—
Urážka veličenstva	A	127	118	111	118	101	112	91	90	70	84	85
	B	60	58	54	82	67	49	67	59	57	47	34
	C	69	83	71	57	42	47	48	59	52	48	45
Urážka údů domu císařského	A	2	7	3	15	7	6	7	8	7	15	12
	B	—	6	2	6	4	4	3	2	6	13	5
	C	3	4	5	11	10	4	6	5	6	22	4
Rušení veřejného pokoje	A	4	—	4	8	11	1	3	1	—	—	2
	B	—	—	—	—	1	1	1	1	—	2	1
	C	—	2	3	3	3	—	—	3	3	—	1
Pozdvížení a vzbouření	A	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	1
	B	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	1
	C	—	2	—	5	3	—	—	—	1	—	1
Veřejné násilí podle § 81	A	317	399	413	443	430	497	551	499	539	602	652
	B	402	318	445	490	398	452	529	419	468	398	435
	C	270	278	393	322	326	343	336	309	348	353	328
Veřejné násilí podle § 83	A	20	37	26	20	23	42	32	20	44	93	351
	B	37	71	99	73	75	83	85	76	66	88	99
	C	64	43	53	27	57	43	91	37	46	78	108
Veřejné násilí podle § 85a/b	A	70	nejsou údaje		91	89	130	105	135	114	122	320
	B	110			116	153	177	152	185	200	103	161
	C	54			59	111	70	68	44	57	50	47
Rušení náboženství	A	35	34	32	36	41	31	35	36	35	34	35
	B	27	18	21	17	25	24	24	31	22	12	18
	C	16	20	13	29	17	18	24	27	19	17	19

A. Námezdní dělníci v řemesle a továrnách a obchodní zřízení

B. Venkovský proletariát

C. Ostatní sociální vrstvy obyvatelstva včetně drobných a středních rolníků

Jak je zřejmé, byli to především námezdně pracující, kteří zejména v letech protidělnické perzekuce se dopouštěli urážek císaře. Z porovnání čísel za léta 1880—1890 je zřejmý pokles delikvence urážek veličenstva ke konci období. Souviselo to jistě především s poklesem intenzity protidělnických opatření. Ať je to jakkoli lákavé, nelze z absolutního poklesu počtu pachatelů vyvozovat závěry o růstu uvědomění dělnické třídy. Podíl námezdně pracujících na této trestné činnosti se totiž stále pohyboval přibližně kolem 50 %.

příslušnosti. Právě zde je trestní stíhání urážek císaře přímo masovým zjevem.²⁶⁾

Zdá se tedy, že působení „velkých symbolů“ — vlasti a císaře — nesehrálo a ani nemohlo sehrát v českých zemích onu úlohu, která mu byla přisuzována a kterou snad skutečně sehrálo v alpských zemích.

²⁶⁾ Přehled některých trestných činů a počty odsouzených v Čechách v letech 1880 až 1890:

Přehled některých trestných činů a počty odsouzených v Čechách v letech 1880—1890

Trestný čin	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890
Velezrada	—	—	—	1	1	—	—	1	—	5	—
Urážka veličenstva	89	81	82	69	85	94	77	40	55	66	61
Urážka údů domu císařského	2	7	6	8	11	8	7	3	4	27	7
Rušení veřejného pokoje	—	—	—	—	2	—	1	1	—	—	1
Pozdvižení a vzbouření	—	—	—	—	—	—	—	—	—	*	—
Veřejné násilí podle § 81	229	254	296	310	349	332	429	341	364	402	477
Veřejné násilí podle § 83	23	31	27	5	12	36	2	16	33	79	208
Veřejné násilí podle § 85a/b	57	53	83	48	73	95	53	48	48	54	80
Rušení náboženství	19	22	22	28	30	27	32	33	25	23	35

* Bylo 22 obžalovaných, z nichž 14 uznáno vinnými z jiných trestných činů

Porovnáním absolutního počtu odsouzených v Předlitavsku a v Čechách se ukazuje vysoký procentuální podíl Čech na celorakouské delinkvenci namířené proti panovníkovi a příslušníkům císařského domu:

léta	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890
%	35,0	31,9	36,6	26,5	41,7	46,3	36,5	18,7	29,5	40,0	37,0

V roce 1890 z celkového počtu obyvatelstva Předlitavska — 23 895 413 obyvatel — činil podíl Čech 5 843 094, tedy méně než 25 % (podle R. Rauchberga, Die Bevölkerung Österreichs, Vídeň 1895). Údaje o kriminalitě jsou čerpány ze statistických přehledů Statistisches Jahrbuch, Vídeň 1863—1881 a Österreichische Statistik, Die Ergebnisse der Strafrechtspflege, 1881—1910.

Dotkli jsme se již problému činnosti a ohlasu působení státních orgánů na růst negativistických nálad dělnických vrstev vůči rakouskému státu.

Ostří třídního útlatku, státní represe, bylo ovšem namířeno nejen proti českému dělnictvu. Koneckonců Čechy a Morava nebyly jedinými průmyslovými centry monarchie. Brutální zákroky proti dělnické třídě, jakými bylo střelení do dělnických demonstrací, vojenské potlačování stávek apod., nalezneme v Předlitavsku celém, nejen v Čechách.

Ovšem i tu bylo přísně dbáno na nacionální stránku věci. Stalo se pravidlem, že v českých zemích při nasazování vojska proti lidu bylo vždy používáno oddílů národnostně cizích, což jen v očích veřejnosti zdůrazňovalo nacionální charakter perzekuce.²⁷ Zdá se však, že to nebyly výjimečné události, které odlišovaly české dělnické prostředí od ostatních oblastí monarchie. Máme za to, že mnohem silnější vliv mělo ono sice napohled málo výrazné, ale svou soustavností, setrvačností a co víc, přímo masovostí se vyznačující působení orgánů státní správy a okresních soudů. Když vezmeme např. statistiky stíhání přestupku tuláctví, tedy deliktu, ve kterém se projevovalo především sociální postavení dělnické třídy, její nezaměstnanost²⁸) apod., dostáváme ohromující čísla, z kterých je jasně vidět, že v osmdesátých letech právě na desetitisících odsouzených měly české země svůj největší podíl.

Také ostatní perzekuční činnost orgánů státní správy, zvl. policie, četnictva a okresních politických úřadů, byla v českých zemích zvláště výrazná. Zřetelné to bylo zvláště na úseku spolkové činnosti, při zásazích proti shromážděním a v neposlední řadě v tvrdém postihu české části sociálně demokratické strany v osmdesátých letech po procesu se zakladateli československé sociálně demokratické strany.²⁹)

²⁷) Praví se tak ve zvláštní instrukci místodržitelství z 2. 10. 1869. K tomu K. Malý, Policejní a soudní perzekuce..., str. 25–55, pozn. 133. Srov. k tomu i Zd. Šolle, Dělnické stávky, str. 196.

²⁸) Statistika odsouzených za přestupky tuláctví ukazuje, že v Čechách od roku 1878, kdy bylo odsouzeno celkem 15 661 osob, se zvýšil do roku 1885 počet odsouzených na 21 098 osob. Uvážíme-li, jaká drastická opatření přinesl např. zákon č. 108/1873 z. ř., je zřejmé, že trestání pro přestupek tuláctví bylo využíváno i k politické perzekuci. Podle § 1 tohoto zákona byl za tuláka považován ten, kdo neměl bydliště, nebo je opustil, byl bez práce a zaměstnání, potuloval se a nemohl prokázat, že má prostředky k výživě, anebo že se je snaží opatřit. Trestem bylo vězení od 8 dnů do jednoho měsíce. Vzhledem k tomu, že předpisy o tuláctví byly aplikovány i na trestané pachatele politických deliktů z řad příslušníků dělnické třídy, nabývá zvláštního významu i § 9 zákona, kterým je zaváděn policejní dohled. Další podstatné zostření přinesl pak zákon č. 89/1885 ř. z. o donucovacích pracovnách, který v § 4 umožňoval, aby obce přikazovaly nezaměstnaným práci za přiměřenou mzdu nebo naturální zaopatření a který ukládal pro případ odmítnutí této práce trest od 8 dnů do jednoho měsíce. K této otázce srov. zvl. knihu Jana Janáka, Příčiny vzniku předlitavské sociální správy, Brno 1970, str. 165, pozn. 201, která vyšla po odevzdání rukopisu této studie.

²⁹) Od roku 1882–1890 je např. počet odsouzených pro delikt tajného spolčování největší právě v Čechách. Od r. 1884 neklesl počet pachatelů v Čechách pod 80 % vzhledem k celostátní delinkvenci a v letech 1889 a 1890 činil dokonce 100 %. K tomu srov. K. Malý, op. cit., str. 248–249.

Koncem 19. století, kdy se dostává dělnická třída do popředí politických zápasů, zvláště o všeobecné hlasovací právo, dostává i každý konflikt s rakouskými úřady přímo velezrádný a protistátní charakter. Typický v tomto směru je vykonstruovaný proces s Omladinou.

Jinými slovy, to co v prostředí alpských zemí bylo „jen“ útlakem třídním, třídní perzekucí, muselo být v českých zemích nutně pocíťováno zároveň jako útlak nacionální, který odpor k rakouské státnosti umocňoval a vedl k jejímu odmítání, činil jej velezrádným. Jen tak bylo možné, aby se dělnická třída v českých zemích stala oním rozhodujícím politickým činitelem české resistance domácí i zahraniční v době I. světové války. Na jejím spontánním a přímo živelném odporu k rakouské státnosti nemohly nic změnit ani pokusy části vedení sociální demokracie o zachování Rakouska v podobě jakési socialistické federace.

Byl tento odpor diktován nacionálními nebo třídními zájmy? Myslím, že po tom, co bylo výše řečeno, nelze takto formulovat otázku ani odpověď. Je jisté, že dělnická třída nešla do války s programem rozbití rakouského státu jako organizace třídního násilí buržoazie. Je však zároveň jisté, že ho odmítala obhajovat nejen z důvodů národnostních, ale i třídních. Není přitom důležité, který motiv byl prvotní a který druhotný.³⁰⁾ Dochází tak k tomu, že česká dělnická třída, jejímuž vedení byl ještě v době těsně předválečné vytykán nacionalismus, plní mnohem důsledněji v zájmu národně osvobozenického boje svou internacionální povinnost odporovat imperialistické válce než vedení rakouské a německé sociální demokracie, ostentativně hlásající internacionalismus.

Vznik samostatného československého státu jeví se tedy jako zákonitý důsledek revolučního třídního odmítavého vztahu české dělnické třídy k rakouskému státu, vztahu, který se postupně vytvářel v ostrých třídních zápasech 2. poloviny 19. století.

KAREL MALÝ

Die tschechische Arbeiterklasse und der österreichische Staat

ZUSAMMENFASSUNG

Die Studie befasst sich mit der Erörterung der Frage, wie die Haltung der tschechischen Arbeiterklasse gegenüber dem österreichischen Nationalitätenstaat beeinflusst wurde durch ihre rechtliche Stellung, besonders aber ob diese Stellung ihren Anteil an der nationalen und demokratischen Revolution im Verlauf des ersten Weltkrieges

³⁰⁾ Není proto možno souhlasit se závěrem Zd. Šolleho, že Češi pocíťovali při vypuknutí první světové války „rozpor mezi svými nacionálními zájmy a zájmy státu, za nějž byli nuceni bojovat, avšak i zde šlo o nacionální zájmy, netřídní“. Socialistické dělnické hnutí a česká otázka, str. 35, pozn. 80.

bedingte, dessen Ergebnis u. a. die Entstehung des selbständigen tschechoslowakischen Staates war. Neben den bekannten allgemeinen antagonistischen Widersprüchen zwischen der Arbeiterklasse und dem bürgerlichen Staate überhaupt, wird der Versuch unternommen die Frage zu beantworten, inwieweit das Verhältnis der tschechischen Arbeiterklasse zum österreichischen Staate auch dem Verhältnis der Tschechen zu Österreich entsprach, resp. inwieweit die Arbeiterklasse objektiv in den Nationalitätenkampf miteinbezogen wurde.

Der Gesetzgeber beabsichtigte nicht die in der österreichischen Dezemberverfassung von 1867 gesicherten und relativ breiten bürgerlichen Freiheiten auch der österreichischen Arbeiterklasse zu gewähren. Wie die Gerichts-Verwaltungs- und Polizeipraxis beweisen [der Autor kommt hier auf seine ältere Monographie „Die politische und gerichtliche Persekution der Arbeiterklasse in Böhmen in der Hälfte des 19. Jhdts., Praha 1967 (tschechisch) zurück], wurde sie tatsächlich als eine Schicht behandelt die ausserhalb des Gesellschaftsteiles stand, welcher an der Ausübung der Staatsmacht beteiligt war. Die Rolle der Arbeiterklasse, als aktives und initiatives politisches Element wurde bei der Entstehung der Verfassung überhaupt nicht erwogen. Das Wahlsystem disqualifizierte wörtlich einen überwiegenden Teil der österreichischen Bürger, vor allem aber die Arbeiter, zu Objekten der Staatsmacht. Dies wirkte sich besonders auf den Gebiet des Gerichtswesens vor den Schwurgerichten aus.

Die tschechische revolutionäre Arbeiterbewegung, an die revolutionär-demokratischen Traditionen der Volksbewegungen anknüpfend konnte nicht abseits der Kämpfe um die Erhaltung der nationalen Existenz, resp. der Erneuerung der tschechischen (später tschechoslowakischen) Staatlichkeit stehen. Deshalb wurde die organisierte tschechische Arbeiterbewegung früh vor die Aufgabe gestellt einen eigenen Weg zur Lösung der Beziehungen, zu der vom Bürgertum geführten nationalen Befreiungsbewegung zu formulieren. Diese Aufgabe war umso komplizierter, da in ganz Österreich nur die tschechische Arbeiterklasse im Rahmen des Proletariats der anderen unterdrückten Völker einen selbständigen politischen Faktor darstellte und ihre sozialdemokratische Partei in Böhmen tatsächlich Autorität hatte. Die Zahlen der österreichischen Statistiken beweisen, dass die tschechische Arbeiterklasse schon am Ende des letzten Jahrhunderts eine entscheidende Gesellschaftsschicht des tschechischen Volkes war und deshalb zu einer wichtigen politischen Macht heranwuchs. In der tschechischen Arbeiterbewegung kam es früh zu einer Symbiose der nationalen und Klassenziele. Die angeführten konkreten Beispiele beweisen, in welchen Formen die zur Ablehnung der österreichischen Staatlichkeit führenden Zusammenstöße der staatlichen Institutionen mit dem tschechischen Proletariat stattfanden und erörtern die besondere Stellung des tschechischen Bürgertums, welches — da es keine herrschende Klasse war — auf das Gebiet der Selbstverwaltung verdrängt wurde und so vor der Arbeiterklasse seine wirklichen Klassenziele verschleiern konnte. Auf der Grundlage einer Analyse statistischen Materiales, besonders über die Straftätigkeit wird nicht nur das Ausnahmegrad der Strafverfolgung von Angehörigen der tschechischen Arbeiterklasse, sondern auch ihre Aktivität dargelegt, die aus dem Anwachsen der politischen Straftätigkeit hervorgeht. Gerade diese Straftätigkeit stellt einen Beweis dafür dar, dass die tschechische Arbeiterklasse in Opposition zum österreichischen Staate stand, und zwar nicht nur als zu einer klassenfeindlichen Organisation, sondern auch als zu einem nationalen Gegner. Diese Verbindung der nationalen und Klassenziele, stellte ein wichtiges Moment dar, welches für den Widerstand der tschechischen Arbeiterklasse gegen den imperialistischen Krieg und die aktive Widerstandsbewegung gegen Österreich entscheidend war. Somit wurde die tschechische Arbeiterklasse auch zu einem entscheidenden Faktor bei der Entstehung des tschechoslowakischen selbständigen Staates.

K základním otázkám analýzy řídicích procesů ve společnosti

VLADIMÍR VREČON

V této studii se zabývám některými metodologickými problémy analýzy procesů řízení ve společnosti. V převážné míře se věnuji možnostem uplatnění exaktních metodologických postupů v této oblasti. Jsou zde formulovány i jednoduché matematické resp. kybernetické postupy uplatnitelné při analýze některých jevů významných pro fungování typických společenských řídicích útvarů. Pro přiměřené uplatnění takových postupů v konkrétních řídicích útvarech je ovšem zpravidla nutná komplexní kvalitativní analýza celých těchto řídicích útvarů, analýza jejich funkcí v různých společnostech, tyto otázky ve studii však výslovně nerozebírám.

§ 1

Úvahami o podstatě a pravidlech řízení společenských a ekonomických útvarů se lidstvo zabývalo v té nebo oné míře v celých moderních dějinách. Tyto úvahy byly však většinou spjaty s obecnými filosofickými myšlenkami o člověku a společnosti a týkaly se jen nejobecnějších aspektů řízení společnosti. Začátkem našeho století začaly vznikat první ucelené teorie o principech řízení v oblasti ekonomických útvarů. Praktické společenské i ekonomické řízení v podstatě v celých moderních dějinách bylo založeno jen na empirických zkušenostech individuálních lidí. Odpovídalo to úrovni teoretického poznání řídicích útvarů a řídicích procesů. Možnost takového empirického řízení vyvěrala objektivně z faktu, že až do období kapitalistické industrializace naprostá většina jednotlivých společenských i ekonomických útvarů byla relativně obsahově i funkčně jednoduchá. Člověk, který takové útvary řídil, mohl prakticky sám sledovat a analyzovat všechny podstatné údaje (parametry) o řízených útvarech. Rovněž alternativy řídicích zásahů byly u těchto jednoduchých celků omezené a dostatečně přehledné, takže výběr a uskutečňování těchto zásahů nevyžadovaly realizaci složitějších procedur.

Brzy po nástupu kapitalismu s rozvojem průmyslové výroby začaly nabývat důležitosti problémy racionalizace řízení ekonomických celků. K nezbytnosti vědeckého zkoumání řízení v oblasti ekonomiky v období první technické revoluce zejména pak na konci IX. století a začátkem XX. století přispěly především tyto faktory:

1. Koncentrací a specializací průmyslové výroby se organizační a řídicí

vztahy ve větších ekonomických celcích staly natolik složitými, že jejich budování, analýza a racionalizace se vymykaly možností pouhého empirického přístupu.

2. Sociální konflikty ve společnosti i ekonomice se zостřily a bylo nutno lépe poznat a respektovat sociální a koneckonců i řídicí a organizační vztahy v ekonomických celcích.

V období vrcholu liberálního kapitalismu provedli klasikové marxismu z pozic dialektického materialismu a teorie vědeckého komunismu pronikavou analýzu sociálních a ekonomických vztahů tehdejší kapitalistické společnosti a zformulovali obecnou vědeckou perspektivu sociálního a ekonomického pokroku. Ve svých pracích se však zabývali jen nejobecnějšími myšlenkami řízení sociálních a ekonomických útvarů, které však mají pro teorii řízení stěžejní význam jako nejobecnější teoretická východiska. Vedle těchto obecných myšlenek má pro vědeckou metodologii teorie řízení trvalou hodnotu klasiky marxismu vypracovaná dialektická materialistická metoda budování vědních disciplín.

Prvním výsledkem teoretického přístupu buržoazní vědy k problémům organizace a řízení v oblasti průmyslu byl tzv. Taylorův systém, jinak řečeno taylorismus. Tento systém se snažil racionalizovat pracovní postupy a kooperaci ve výrobním procesu. Byl široce zaváděn ve vyspělých průmyslových zemích v prvních desetiletích tohoto století. Je nesporné, že taylorismus vnesl řadu racionálních teoretických pohledů do problematiky organizace a řízení složitých činností. Je známo, že V. I. Lenin zdůrazňoval, že tyto racionální prvky musí socialistická ekonomika využít a rozvíjet.

Od taylorismu, který byl zaměřen jen na základní aspekty organizace a řízení výrobních procesů začaly ve třicátých letech rozvinuté kapitalistické společnosti přecházet k aplikacím koncepcí teorie „human relations“. Teorie human relations navazuje na taylorovskou racionalizaci organizace výrobních procesů, je však podstatně obecnější a zabývá se především základními faktory mezilidských vztahů v organizačních a řídicích útvarech. Zabývá se zejména psychologickými otázkami s činností člověka v hierarchických organizačních útvarech, a to ovšem především z oblasti ekonomiky. Ideologické cíle teorie „human relations“ spočívaly ve snaze zmírnit sociální rozpory zостřené zejména velkou kapitalistickou krizí po roce 1929. Teorie „human relations“ však formulovala řadu relativně detailních cenných zásad racionální organizace řídicí práce, které mohou být uplatněny i na vyšších stupních ekonomického řízení i v řadě „mimoekonomických“ řídicích útvarů zejména i v oblasti správy.

Pro soudobou vědeckou teorii řízení zaměřenou na oblast ekonomiky především v socialistických státech je charakteristická snaha po určité komplexnosti zkoumání pracovních, sociálních, psychologických i jiných aspektů významných pro fungování ekonomických útvarů.

Snahou těchto přístupů je projektovat takové organizační a řídicí vztahy ve výrobě, výzkumu, řídicích ekonomických útvarech atd., které by trvale stimulovaly racionalizaci výrobních procesů, technickou inovaci, racionalizaci vztahu výroby a trhu atd. Důraz je kladen na maximální sepětí psychologické

kých a sociálních momentů vztahujících se k činnosti všech pracovníků s cíli ekonomického útvaru atd.

Teorie řízení zabývající se mikroekonomikou se rozčlenila na řadu speciálních disciplín. Vlastními otázkami moderní technologie řízení vlastních výrobních procesů se zabývá především teorie *automatické regulace a řízení*, s níž souvisí řada moderních exaktních disciplín (např. dynamické programování, matematická teorie hromadné obsluhy aj.). Zabývá se teoretickými otázkami automatizovaných výrobních provozů, automatizací v oblasti distribuce atd.

Tato specializace je důsledkem zřetelné tendence k postupu úplné automatizace průmyslové výroby. Psychologické aspekty práce člověka s moderními technickými prostředky jsou předmětem zkoumání především *inženýrské psychologie*. Pomocí exaktní metodologie a moderních experimentálních prostředků zkoumá především problémy optimalizace „spolupráce“ člověka s moderními automatizovanými výrobními linkami a s automatizační technikou vůbec.

Sociálními aspekty organizačních a řídicích útvarů se zabývá především tzv. *sociální inženýrství*, které ovšem syntetizuje i poznatky z inženýrské psychologie, sociologie atd. Zvláštní disciplína, jejímž oborem je projektování účelových organizačních, zejména ekonomických útvarů, se nazývá *systémové inženýrství*. Tato disciplína kladе důraz na systémový přístup, můžeme jinak říci důsledně komplexní přístup v projektování organizačních útvarů, racionálně plnících určité ekonomické, sociální, technické aj. cíle.

Pro optimalizaci plánování a operativního řízení složitých ekonomických, vojenských i jiných účelových útvarů vznikla řada speciálních exaktních metod, které bývají souhrnně nazývány *metodami operačního výzkumu*. Důraz v operačním výzkumu je kladen na exaktní metodologii. Název „operační“ byl odvozen od faktu, že předmětem exaktního výzkumu jsou složité operace (činnosti, složité procesy) v organizačních a řídicích útvarech. Operační výzkum však výrazně zasahuje i do oblasti technických a technologických procesů, spjatých s řízením a regulací jakékoli povahy.

Obecně však musíme říci, že předměty zkoumání všech dosud uvedených speciálních vědních disciplín, zkoumajících některé aspekty organizace a řízení ekonomických a společenských útvarů nejsou jednoznačně vymezeny. Ve skutečnosti se tyto obory v mnoha případech překrývají. Přitom jsme nejmenovali všechny disciplíny, které ve svém vymezení a programu kladou za cíl zkoumat některé z aspektů řízení ve společenských útvarech.

Zobecněním získaných poznatků ze všech vědních disciplín, zkoumajících řídicí procesy v technických zařízeních, v živých organismech, ekonomii i společnosti, vznikl v polovině našeho století nový exaktní obor nazvaný *kybernetika*. Kybernetiku její zakladatel americký matematik Norbert Wiener charakterizoval jako vědu zabývající se řízením a sdělováním ve strojích, v živých organismech a společnosti. Kybernetika je věda zkoumající obecné společné zákonitosti procesů řízení, platné pro řídicí procesy různé materiální povahy. Kybernetika, zejména z metodologického hlediska, má stěžejní význam pro vědecké zkoumání procesů řízení ve společnosti.

Moderní vědecká teorie společenského řízení je vědeckou disciplínou, zkou-

mající obecné zákonitosti řídicích procesů ve společenských a ekonomických útvarech. Snaží se o syntetický pohled na problémy řízení a implicitně na problémy organizace ve společnosti. Aplikuje poznatky všech výše uvedených disciplín, sociálního inženýrství, systémového inženýrství, inženýrské psychologie, kybernetiky atd.

V dalším budeme pro stručnost používat jen výraz teorie řízení, při čemž tím tedy máme na mysli jen teorii řízení útvarů, kde je rozhodující lidský subjekt.

Kybernetika je obecnější vědní disciplínou, protože se zabývá nejobecnějšími zákonitostmi řízení a zákonitostmi řídicích útvarů materiálně nejrozumnější povahy. V široké míře teorie řízení aplikuje na oblast společenských řídicích procesů poznatky kybernetiky. Vzhledem k systémovému inženýrství je však teorie řízení obecnější zejména proto, že se zabývá zkoumáním všech existujících řídicích procesů ve společnosti a nejen projektováním dílčích řídicích útvarů.

Nutno říci, že většina uvedených disciplín (mimo disciplíny více matematické povahy) spjatých s výzkumem řídicích procesů nabyla zejména z počátku většího rozmachu v nejvyspělejších kapitalistických státech.

Bezprostředně po socialistické revoluci v Rusku Lenin začal zdůrazňovat nezbytnost vědecké analýzy řízení ekonomicky i řízení správně-politických útvarů. Zdůrazňoval marxistický požadavek, že socialistická společnost zbavená pout základní sociální nerovnosti, může a musí budovat své řídicí a organizační vztahy na všech stupních na vědeckých základech a že musí rozvíjet všechny dosažené pozitivní vědecké výsledky v této oblasti.

Systematické zvědečtování řídicí praxe ve všech oblastech je nezbytným předpokladem dynamického rozvoje socialistických zemí.

Všechny významné politické dokumenty socialistických zemí zdůrazňují aktuální potřebu intenzivního rozvoje vědecké teorie řízení, která by nezůstávala jen na nejobecnějších teoretických úrovních, ale mohla být systematickým vodítkem i pro denní praxi ekonomických a společenských řídicích útvarů.

§ 2

Vymezit předmět vědní disciplíny zabývající se teoretickými otázkami řízení společenských a ekonomických útvarů není jednoduché. Jako u každé mladé vědní disciplíny existuje řada odlišných vymezení oboru teorie řízení. Nechceme se zde zabývat popisováním těchto odlišností u různých vymezení oboru, nýbrž zformulujeme zde jen jedno pracovní vymezení předmětu zkoumání teorie řízení.

Teorie řízení je společenskovědní disciplína zkoumající obecné zákonitosti fungování a výstavby složitých společenských útvarů řízení.

Společenské útvary řízení jsou takové reálné společenské útvary, u nichž můžeme určit jejich strukturu (schéma), elementy (zcela převážně lidské subjekty) a funkci.

Struktura společenského útvaru je určena vztahy mezi elementy, z nichž

je útvar složen. Tyto vztahy jsou realizovány především předáváním *informace* (zpráv, pokynů atd.) mezi elementy.

Elementy společenského útvaru jsou obecně řečeno takové prvky útvaru, kde dochází k přepracování informace určitého druhu nebo k materiální činnosti určitých druhů. Elementy jsou zcela převážně individuální lidské subjekty nebo kolegiální orgány, funkci elementů mohou však mít i složitá technická informační zařízení apod.

Funkce společenských útvarů je obecně určena vztahem (přiřazením) mezi vnějšími podněty libovolného typu, které působí z vnějška na společenský útvar a reakcemi útvaru, tj. výsledným působením společenského útvaru na venek.

Řekneme, že společenský útvar je řízen, jestliže realizováním strukturálních vztahů jsou uskutečňovány funkce útvaru. Explicitně můžeme společenské řízení definovat jako vztah, kdy jeden subjekt cílevědomě usměrňuje nebo ovládá jiný subjekt. Řízením společenského útvaru pak rozumíme komplex realizovaných vztahů, jejichž složkami jsou: 1) subjekty (elementy), které cílevědomě vzhledem k funkcím útvaru usměrňují nebo ovládají činnosti jiných subjektů (elementů) a 2) usměrňované nebo ovládané subjekty.

Zdůrazňujeme, že teorie řízení je teoretickou společenskovědní disciplínou, jejíž spojení s praxí řízení ve společnosti je uskutečňováno na jedné straně abstrahujícím a zobecňujícím poznáváním praxe a na druhé straně aplikováním obecných poznatků teorie řízení do praxe. Do teorie řízení v žádném případě nepatří pouhé popisování existujících společenských řídicích útvarů. Úvahy o konkrétních společenských řídicích útvarech mají v teorii řízení převážně ilustrativní význam.

Cíle vědecké teorie řízení především jsou:

1. budovat přiměřenou metodologii zkoumání řídicích útvarů ve společnosti,
2. vybudovat ucelenou teorii vytváření a fungování racionálních společenských řídicích útvarů plnících určité funkce,
3. plnit funkci vědecké kritiky vůči společenské řídicí praxi, která je dosud u nás zcela převážně empirická,
4. s předstihem poznávat vývoj řídicích útvarů.

Tedy přesto, že vědecká teorie řízení je imanentně teoretickou disciplínou, její význam pro praxi řízení je zřejmý. Např. tím, že teorie řízení formuluje obecné zásady pro obsah a formu vztahů mezi subjekty (elementy) řídicích útvarů a buduje vědeckou typologii podle funkčnosti řídicích útvarů a projektuje technickou modernizaci řídicích útvarů atd., může poskytovat pevná vodítka pro zvědečtování řídicí praxe.

§ 3

V dalším se snažím systematicky ukázat a rozpracovat některé aktuální otázky a možnosti kybernetického přístupu k vymezení a analýze některých základních pojmů a postupů spjatých s procesy řízení ve společnosti. Zabývám se i některými otázkami z oblasti obecné sociologie, které jsou nezbytné k vy-

pracování systematické koncepce řešení základních problémů v oblasti řízení společnosti.

Základním kamenem každé společenskovední teorie je koneckonců určité zkoumání vlastností a chování individua ve společnosti. Přitom je významné především určité standardní unifikované zkoumání a chápání rozsáhlých skupin (souborů) individuí. Z ontologických důvodů a především vzhledem k aktuální omezenosti každého gnoseologického postupu (gnoseologického kanálu) má smysl uvažovat a zkoumat u určitého individua jen konečně mnoho určitých vymezitelných vlastností.

Skupinu individuí:

$$\mathcal{A} = \{A_1, A_2, \dots, A_m\} \quad (1)$$

uvažujeme tedy tak, že ke každému A_i přiřazujeme konečnou množinu hodnot určitých vymezených vlastností, tj. každé A_i chápeme jako množinu

$$A_i \equiv \{a_1^{(i)}, a_2^{(i)}, \dots, a_n^{(i)}\} \quad (2)$$

$a_j^{(i)}$ jsou určité hodnoty vlastnosti vymezené jako:

$a_j^{(i)} \equiv \{a_{(j)1}^{(i)}, \dots, a_{(j)k}^{(i)}\}$, tedy prvky množiny A_i jsou některé z prvků $a_{(j)}^{(i)}$.

Každá množina $a_{(j)}^{(i)}$ může mít jen konečně mnoho prvků. Obecně společensky relevantní vlastnosti individua mohou být nejružnější povahy. Můžeme rozlišovat, vlastnosti, přiřazující k individuu jednoduché fyzické a mentální charakteristiky (např. některé fyzické a povahové vlastnosti), které mohou být vymezeny výrokovou funkcí:

$a_{(j)}^{(i)} = P(A_i)$, kde P může být jednoduchý predikát (např. být typ cholerika), nebo jednoduchá funkce vztahové logiky.

Jiné vlastnosti mohou být vymezeny i velmi složitým výrokem, kdy pro každé zkoumané individuum zjišťujeme pravdivost nebo nepravdivost tohoto výroku (např. výrokem určujícím složitější politické postoje, resp. politické jednání individua v relevantním období).

Tyto vlastnosti můžeme rozložit i z časového hlediska. Některé vlastnosti (jednoduché nebo složité) zachycují trvalé charakteristiky individua (např. rodinný původ, mentální typ, atd.), jiné popisují subjektem ovlivněné jednotlivosti z „curriculum vitae“. Některé vlastnosti z A_i mohou popisovat aktuální chování individua.

Teoreticky při vědeckém zkoumání sociálních skupin bychom měli mít zájem sledovat u individuí maximální počet vlastností, přičemž stupnice hodnot jednotlivých vlastností by měla být velmi „jemná“.

Nezbytnost velmi omezovat počet sledovaných vlastností i omezovat stupnice hodnot vlastnictví plyne především z omezenosti gnoseologických schopností výzkumníka. Základní kybernetické postupy umožňují přesněji ohodnotit a v některých případech i poněkud optimalizovat tuto gnoseologickou kontradikci.

Přistupuje-li výzkumník ke zkoumání sociální skupiny $\mathcal{A}_i$, předpokládejme, že nemá žádné speciální znalosti o této skupině. Po vymezení sledovaných vlastností skupiny, tj. určení $\mathcal{A}_i \equiv \{a_1, a_2, \dots, a_n\}$ (a_j je zde vlastnost skupiny

$\mathcal{A}_i$) (3), zjišťuje (politik zpravidla jen odhaduje) hodnoty těchto vlastností pro jednotlivé skupiny $i = 1, 2, \dots, m$. Protože výzkumník nemá žádné předběžné přesnější znalosti, každá množina $\mathcal{A}_i$, resp. i každý její prvek $a_{(i)}^{(j)}$ pro něj znamená stejně mnoho nové informace jako jiná množina $\mathcal{A}_i$, resp. každá její složka. Má tedy smysl určovat varietu¹⁾ takového sociologického zkoumání sociálních skupin. Obecně je varieta množiny definována jako dvojkový logaritmus čísla, určujícího počet různých prvků v množině. Jednotkou této variety je bit.

U sociologických zkoumání tedy můžeme určovat varietu jednotlivých vymezených vlastností a_i^j i varietu popisu jednotlivých jevů A_i (v našem případě individuí resp. skupin). Varietou vlastnosti:

$$a_j = \{a_{(j)_1}, a_{(j)_2}, \dots, a_{(j)_k}\} \quad (4)$$

je pak $\log_2 k$. Označíme tuto varietu $Ia_j = \log_2 k$.

Varietou charakteristiky zkoumaného společenského jevu je pak:

$$IA_i = Ia_1 + Ia_2 + \dots + Ia_n \quad (5)$$

§ 4

Základním problémem vědeckého zkoumání vztahu individua a společnosti je analýza chování individua. Obecně můžeme minulé i aktuální chování individua A_i popisovat množinou jistých výroků

$$C \equiv \{A_i/a_{i(j)} = P(A_i)\}$$

kde $a_{i(j)} = P(A_i)$ jsou příslušné výrokové funkce, které formulujeme buď předem při vymezování vlastnosti (v tomto případě vlastnosti charakterizující chování), nebo které a posteriori můžeme odvodit z popisu chování individua.

Vzhledem k předchozím úvahám tedy řekneme, že chování patří ke komplexu vlastností, které můžeme u individua sledovat a popis tohoto chování pak jsou specifické hodnoty určitých vlastností, které mají tvar výrokových funkcí a charakterizují chování.

Teoreticky, je-li

$$A_i \equiv \{a_1, a_2, \dots, a_n\}$$

množina, jejíž prvky vymezují všechny společensky relevantní vlastnosti i-tého individua, pak určitá podmnožina těchto složek, označme ji C_i , vymezuje možná společensky relevantní chování A_i . Můžeme napsat:

$$C_i = (P(A_i)_1, P(A_i)_2, \dots, P(A_i)_n) \quad (17)$$

kde $P(A_i)_j$ jsou příslušné výrokové funkce.

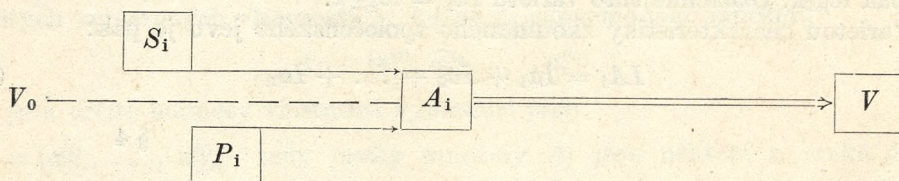
Při společenskovědních zkoumáních se ovšem vždy zabýváme sledováním

¹⁾ O použitelnosti pojmu variety v kybernetice viz zejména W. R. Ashby, Kybernetika, Orbis 1961, str. 151 a násl.

jen velmi omezených okruhů chování určitých individuí. Tato omezení jsou s větší nebo menší přesností odvozena od hypotézy a cílů každého konkrétního empirického zkoumání. Než přejdeme k takovýmto detailnějším otázkám, ještě několik slov o možnostech kybernetické charakteristiky celkové problematiky chování individua ve společnosti.

Varieta všech možných chování individua je v první řadě nesmírně omezena biologickými vlastnostmi člověka a aktuálními přírodními podmínkami. Další podstatná omezení možných způsobů jeho chování vyplývají z jeho soužití v určitých lidských společnostech. Sankcí za nedodržování omezení prvního typu je možnost ztráty fyzické existence, sankce druhého typu jsou újmy různé povahy, které každé určité lidské společenství „nekonformnímu“ jedinci může uložit.

Schematicky můžeme tyto vztahy znázornit takto:



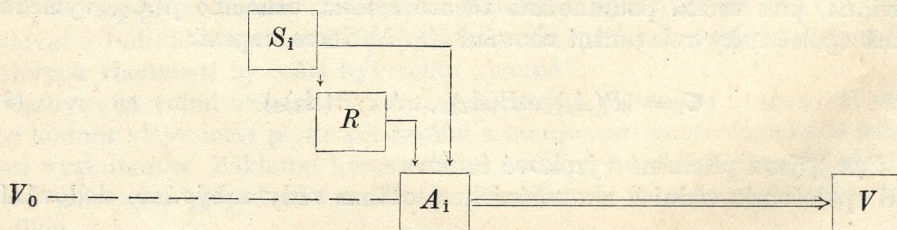
Obrázek 1

kde V_0 označujeme varietu všech možných chování, P_i označujeme aktuální přírodní, resp. biologické podmínky individua A_i , S_i označujeme společnost a V označujeme varietu všech chování, která jsou přípustná z hlediska přírodních, resp. biologických podmínek a z hlediska pravidel soužití dané společnosti.

Protože přírodní omezující podmínky pro varietu V jsou víceméně stabilní, pro naše úvahy je významnější uvažovat omezení chování individua, které mu ukládá určitá společnost. Některá omezení jsou nezbytná pro každou společnost, např. týkající se základních kriminálních činů, jiná omezení, zejména týkající se hospodářského a politického života jsou v různých společenstvích různá.

V moderních společnostech je varieta možných chování individua vymezována především pomocí práva. Právo tedy z obecně kybernetického hlediska plní funkci regulátoru variability chování individua A_i .

Předchozí schéma můžeme specifikovat:



Obrázek 2

kde R je symbol pro regulační funkci práva.

Analýzou přístupných chování v určité společnosti pak můžeme různé společnosti klasifikovat vzhledem k možnostem chování průměrného individua A_i a vzhledem ke způsobům regulace chování individua. Zhruba řečeno můžeme pak rozlišovat společnosti s menším nebo větším stupněm používání právní regulace, společnosti s menším stupněm demokratismu společnosti, vyjádřeným v rozsahu a charakteru přípustných chování průměrného individua (kde ovšem mezi možná chování zahrnujeme i extrémy, tj. na jedné straně nejzákladnější lidská práva a na druhé straně vlastnost „mít přímou možnost spolufidit společnost“).

§ 5

Společnost lze členit na různé *stratifikační a funkční skupiny*.

Stratifikační skupinou rozumíme skupiny lidí, kteří mají určitý sociální, ekonomický, kulturní, event. i politický statut. Tento statut je vyjádřitelný určitým standardním souborem sociálních, ekonomických, kulturních, politických vlastností, které musí individuum mít, aby patřilo do jisté stratifikační skupiny. Pro takové stratifikační skupiny je typické, že nemusí mít žádnou explicitní vnitřní organizaci. Tyto stratifikační skupiny se mohou různým způsobem prolínat podle toho, jaká stratifikační kritéria určující tyto stratifikační skupiny zvolíme.

Pro funkční skupiny naopak základním prvkem vnitřní organizovanosti jsou více nebo méně pevné organizační vztahy mezi členy těchto skupin. Pokud tyto vztahy existují v určité stratifikační skupině, je tato skupina zároveň funkční skupinou. Tyto funkční skupiny se obecně formují k dosahování určitých sociálních, ekonomických, kulturních, politických cílů atd., které nejsou zpravidla dosažitelné činností jednotlivců. Tyto skupinové cíle můžeme označit množinou:

$$K' \equiv \{K'_1, K'_2, K'_3, \dots, K'_n\} \quad (36)$$

Mezi prvky této množiny mohou být i cíle z

$$K \equiv \{K_1, K_2, K_3, \dots, K_n\}$$

které vymezíme jako cíle vytyčované nebo dosahované individui v určitých společnostech.

Společenská skupina je společenský fenomen hromadného charakteru. Pro vymezení základních gnoseologických postupů spjatých se zkoumáním tohoto fenomenu přiměřeně platí vše, co jsme uvedli o gnoseologických problémech chápání a zkoumání společensky relevantních vlastností individua.

V globálních společenskovědních nebo v globálních praktickopolitických úvahách může být každá stratifikační nebo funkční společenská skupina, jak plyne z uvedeného, charakterizována (resp. transformována) *konečnou* a zpravidla velmi omezenou množinou vlastností.

$$\mathcal{A}_i \equiv \{a_1, a_2, a_3, \dots, a_n\} \quad (37)$$

kde $\mathcal{A}_i$ je symbol označující i-tou skupinu, $a_i \in \mathcal{A}_i$ zde označují jednotlivé

vlastností skupiny. (Pod pojmem vlastnost rozumíme obecné vymezení vlastnosti (např. počet lidí ve skupině), kdežto konkrétní hodnoty vlastnosti nazýváme „hodnota vlastnosti“.)

Hodnoty vlastností a_i mohou být určeny jednoduchou veličinou (počet lidí ve skupině), ale mohou to být i hodnoty složité výrokové funkce (např. u vlastnosti „integrovatost skupiny“, která může být vymezena i velmi složitým operacionalistickým postupem, viz dále).

Zjištěné hodnoty vlastností a_i označujeme obvykle jako empirické údaje o skupině $\mathcal{A}_i$. Nejde ovšem o „čistě“ empirické údaje, protože výběr a vymezení vlastností a_i vždy explicitě nebo implicitě vychází z určité obecné teoretické koncepce.

Mezi hodnotami vlastností skupiny $\mathcal{A}_i$ lze zjišťovat vzájemné vztahy. Mezi některými vlastnostmi může existovat přímý kauzální vztah. Některé vztahy mohou mít obecně stochastický charakter, jiné vztahy lze vyjadřovat pomocí formulí matematické logiky atd.

Pro globální společenskovední zkoumání je nezbytné provést určitou klasifikaci stratifikačních a funkčních společenských skupin. Objektivní komparace jednotlivých skupin téhož typu pak můžeme provádět jen za předpokladu, že u komparovaných skupin zjišťujeme a komparujeme stejnou množinu vlastností

$$\mathcal{A}_i \equiv \{a_1, a_2, a_3, \dots, a_n\}$$

totéž můžeme vyjádřit i vektorem

$$\vec{\mathcal{A}} = (a_1, a_2, a_3, \dots, a_n) \quad (38)$$

Obecně řečeno funkční skupiny vznikají proto, aby jejich prostřednictvím lidé dosahovali cílů, které sami nemohou dosáhnout. (V dalším nebudeme uvažovat členění na cíle přípustné a nepřípustné v dané společnosti.) Výše jsme hovořili jen o takových cílech individuů, které jsme označovali

$$K = \{K_1, K_2, \dots, K_n\}$$

Mezi těmito cíli mohou být jisté podmnožiny cílů $\kappa_i \in K$, které může individuum A_i dosáhnout jen tehdy, je-li vytvořena nějaká funkční skupina $\mathcal{A}_i$, např. chcete-li, aby určité město se účastnilo fotbalových přeborů, je třeba sestavit fotbalové mužstvo, v němž ovšem nemusíme hrát.

Skupiny $\mathcal{A}_i$ jsou tedy prostředkem k dosahování jistých skupinových cílů, označme je K' .

$$K' \equiv \{K'_1, K'_2, \dots, K'_n\} \quad (45)$$

Některé z cílů K'_i jsou shodné s některými cíli určitých skupin individuů (obecně odlišných od skupin $\mathcal{A}_i$, které mají cíle K), tedy některé podmnožiny $\kappa_i \in K$ jsou cíle funkční skupiny $\mathcal{A}_i$.

Mimoto však mohou mít skupiny $\mathcal{A}_i$ své vlastní cíle K'_i , např. některé cíle koaličních vlád, které nikdo z individuů ze skupiny $\mathcal{A}_i$ (popř. nikdo z uvažované populace) nemá jako své vlastní individuální cíle.

V sociologii se dále rozlišují společenské skupiny na skupiny formální a neformální. Podle našeho dělení má smysl uvažovat formálnost skupin jen pro

funkční skupiny. Formální skupinou budeme rozumět takovou funkční skupinu, která je relativně trvalejšího charakteru a která má explicitě formulovány základní zásady své výstavby a svého fungování (např. večerní „party“ je neformální skupinou na rozdíl od vládního kabinetu, který je formální skupinou).

Pro funkční formální skupiny není podstatným prvkem osobní složení skupiny, rozhodující jsou cíle K' , spolu s organizačními a funkčními zásadami skupiny.

Pro individua A_i obecně účast v jakékoliv funkční skupině (a zpravidla i v každé stratifikační skupině) znamená v určitých situacích omezení variety jeho možných chování, která pro individua v dané společnosti vyjadřujeme vektorem (18) $C \equiv (P(A)_1, P(A)_2, \dots, P(A)_k)$.

Abychom tuto redukci variety chování mohli vyjádřit, bylo by zpravidla nezbytné vymezit i velmi detailní podrobné chování $P(A)_i$.

Dosud jsme hovořili o cílech skupin K' velmi obecně. Při empirickém vymezování těchto množin K' , resp. podmnožin $z_i \in K'$, které přiřazujeme k jednotlivým funkčním skupinám $\mathcal{A}_i$, záleží na stupni obecnosti vymezení těchto cílů. Ve společenských vědách je velmi obtížné přesně vymezovat takové pojmy jako cíl společenské skupiny K'_i . Pro přiměřené komparace jednotlivých společenských skupin jako základní podmínku klademe unicitní vymezení rozsahu cílů. Dostatečná přesnost obsahu cílů může být dosažena, jestliže je vymezujeme relativně detailně, takže jejich zjišťování u jednotlivých $\mathcal{A}_i$ závisí především na určitých objektivně zjištělých faktech (a minimálně na subjektivním hodnocení pozorovatele).

Činnost funkční skupiny $\mathcal{A}_i$ sestává z určitých posloupností jednotlivých činností (jistých posloupností chování) individuí $A_j \in \mathcal{A}_i$, které směřují k dosažení jistého cíle skupiny K'_i . Např. ve formální funkční skupině, jakou je ONV lze parcializovat všechno fungování složek ONV na časové posloupnosti určitých elementárních činností jednotlivých pracovníků. Je samozřejmě relativní, co pokládáme za elementární činnost člena skupiny.

Je však podstatné, že pro komparační a optimalizační úvahy unicitní vymezování elementárních činností je principiálně možné a prakticky vždy proveditelné (viz např. používání síťových metod CPM, PERT atd., v ekonomických útvarech, viz dále). U složitějších formálních skupin tyto posloupnosti určitých elementárních činností, směřujících k dosahování určitého cíle, budeme nazývat *jednotlivými agendami* skupiny (např. u ONV je takovouto agendou vyřizování žádostí o byt apod.).

Obecně můžeme fungování určité funkční skupiny v určitém čase (relativně) úplně charakterizovat a posteriori tak, že na základě údajů o činnosti individuí $A_j \in \mathcal{A}_i$ konstruujeme příslušné časové posloupnosti činností individuí směřujících k určitým cílům K'_i . Časovými posloupnostmi činností individuí můžeme obecně popisovat i činnost neformálních skupin (např. činnost kriminálních part).

Poněkud jednodušší jsou tato zkoumání u formálních funkčních skupin, kterými jsou i všechny jednotlivé státní politické orgány, útvary atd. Pro tyto skupiny lze relativně přesně stanovit cíle, které sledují. Činnost těchto skupin

lze členit na určité typické agendy a lze zpravidla s dostatečnou přesností určit i rozsah „nepředvídatelných“ činností skupiny. Tyto agendy lze standardizovat podle určitého vzoru nebo alternativ vzorů.

Abstraktně lze tedy fungování i výstavbu skupin charakterizovat:

Množinou cílů K' , které skupina sleduje nebo dosahuje, časovými posloupnostmi dílčích činností individuí $A_j \in \mathcal{A}_1$, směřujících k dosažení některých cílů

K' . Označujeme-li množinu všech v jednotlivých těchto posloupnostech realizovaných individuálních činností individuí A_j ve skupině $\mathcal{A}_1$ jako

$$U \equiv \{u_1, u_2, \dots, u_m\}$$

pak tyto posloupnosti můžeme charakterizovat orientovaným grafem (U, Γ) , kde U je množina uzlů tohoto grafu, Γ zobrazení, které každému prvku $u_1 \in U$ přiřazuje určitou část $\Gamma(u)$ množiny U . Takový orientovaný graf obsahuje jeden počáteční uzel U_0 , tj. počáteční elementární činnost uvažované posloupnosti a jeden koncový uzel u_z , tj. konečnou elementární činnost. Ke každé elementární činnosti u_i můžeme přiřadit osobu a_i , která ji realizovala. Toto zobrazení zapíšeme jako $\Gamma A_j(U)$.

Pro jednotlivá (U, Γ) můžeme znázornit řídicí vztahy ve skupině $\mathcal{A}_1$ (vztahy faktické podřízenosti) grafy

$$\mathcal{A}_\Gamma \equiv [\mathcal{A}, \Gamma_1]$$

Pro formalizované skupiny platí kromě 1), 2), ještě tato tvrzení.

Ke každému individuu A_i lze přiřadit pro každý uvedený orientovaný graf podmnožinu z U_i , označme ji $\Gamma A_i(U_i)$, k jejíž realizaci je A_i ve skupině *kompetentní*. Obecně ji ke každému z A_j přiřadíme podmnožinu z $U_1 \cup U_2 \cup \dots \cup U_n$, kde U_i označují množiny elementárních činností nutných k realizaci 1. — n -té agendy skupiny.

Lze předem vyčlenit množinu agend G , které skupina realizuje, resp. má realizovat a každou agendu $g \in G$ standardně vyjádřit jedním nebo několika alternativními orientovanými grafy $g \equiv [U_i, \Gamma_i]$

Některé elementární činnosti u_i jsou určité řídicí nebo organizační úkony (např. jako elementární činnost můžeme označit „dání pokynu k realizaci určité agendy“ apod.). Na základě kompetence k těmto řídicím a organizačním úkolům můžeme zformulovat řídicí (mocenské) schéma skupiny. Pro jednotlivé agendy lze tedy znázornit (např. pomocí orientovaných grafů) řídicí, resp. mocenskou strukturu skupiny, tyto grafy označme $(\mathcal{A}, \Gamma^*)$, $\mathcal{A}$ znázorňuje množinu individuí skupiny, zobrazení Γ^* znázorňuje vztahy podřízenosti, kooperace apod. Pro znázornění mocenské struktury skupin vzhledem k více agendám bychom přiměřeně užili obecného orientovaného grafu.

Na základě uvedeného můžeme přesněji vymezit pojmy struktura skupiny a fungování skupiny.

Obecně *struktura* skupiny $\mathcal{A}_1$ je zadána

1. množinou $A_j \in \mathcal{A}_1$
2. množinou cílů K'
3. orientovanými grafy (U, Γ)

4. kompetenčními vztahy $\Gamma A_j(U)$ pro $A_j \in \mathcal{A}_i$
 5. řídicí, resp. mocenskou strukturou skupiny
- $A_{\Gamma^*} \equiv [\mathcal{A}_i, \Gamma^*_i]$ pro všechny $(U, \Gamma) K'$

Obecně *fungování* skupiny $\mathcal{A}_i$ rozumíme realizaci agend, to je $(U, \Gamma) K'$ v čase T .

Toto vymezení pojmu struktura skupiny a fungování skupiny je ovšem jen velmi obecné. Tato vymezení lze v mnoha směrech dále precizovat.

V dalším ukážeme, jak lze analyzovat pojem řídicí struktura, resp. mocenská struktura skupiny. Pro zjednodušení uvažujeme skupinu $\mathcal{A}_i$ mající 4 členy A_1, A_2, A_3, A_4 . Řídicí a kooperační vztahy pro určitou agendu (komplexní činnost) $(U, \Gamma) K'$ můžeme znázornit maticí

$$\begin{array}{c} A_1 \quad A_2 \quad A_3 \quad A_4 \\ \begin{array}{c} A_1 \\ A_2 \\ A_3 \\ A_4 \end{array} \begin{bmatrix} 0 & 1/2 & 1 & 1/2 \\ 1/2 & 0 & 0 & 1/2 \\ 0 & 0 & 0 & 0 \\ 1/2 & 1/2 & 0 & 0 \end{bmatrix} \end{array} \quad (50)$$

V i -tém řádku a j -tém sloupci píšeme 1, jestliže A_j řídí veškerou činnost (obsah činnosti v čase) A_j , píšeme $1/2$, jestliže A_i kooperuje (koordinuje) s A_j a píšeme 0, jestliže A_i ani neřídí, ani nekooperuje s A_j .

Sečtením hodnot v i -tém řádku dostaneme číslo, souhrnně charakterizující koncentraci řídicí a kooperační autority A_i .¹⁾ V našem případě vektor, charakterizující koncentraci řídicí a kooperační autority ve skupině

$$\mathcal{A}_i = \{A_1, A_2, A_3, A_4\}$$

má hodnoty

$$M = \begin{bmatrix} 2 \\ 1 \\ 0 \\ 1 \end{bmatrix}$$

Pro různé n -členné skupiny lze nalézat vektory M , vyjadřující maximální a minimální koncentraci řídicí, resp. koordinační autority v $\mathcal{A}_i$. V našem případě:

$$M \text{ max} = \begin{bmatrix} 3 \\ 2 \\ 1 \\ 0 \end{bmatrix} \quad M \text{ min} = \begin{bmatrix} 1/2 \\ 1 \\ 1 \\ 1/2 \end{bmatrix}$$

Vektor M max znázorňuje skupinu s maximální vzájemnou podřízeností členů skupiny a s koncentrací řídicí autority u A_1 . Vektor M min zobrazuje skupinu, kde členové skupiny $\mathcal{A}_i$ jsou spojeni minimálním rozsahem (sítí) koordinačních

¹⁾ Ke kvantifikaci obecnějšího pojmu autority (kde v matici užívá jen hodnot 0 a 1) použil tento postup O. J. Bartos, Simple Models of Group Behavior, Columbia University Press, New York, 1967.

vztahů. Je pozoruhodné, že v žádné skupině nemůže existovat úplná rovnost v koncentraci řídicí a koordinační autority.

Obdobně lze uvažovat o libovolných n -členných skupinách. Podstatné je, co považujeme za řídicí vztah a kooperační vztah.

Obecně řídicím vztahem mezi A_i a A_j budeme rozumět vztah, kdy A_i určuje obsah i časové rozložení činností A_j ve skupině $\mathcal{A}_i$ (popř. můžeme uvažovat tento vztah jen v rámci určité agendy (U, Γ, K')).

Kooperačním vztahem mezi A_i a A_j rozumíme vztah, kdy A_i a A_j k dosahování cíle K' koordinují svou činnost, aniž by mezi nimi existovaly vztahy podřízenosti, resp. nadřízenosti.

Lze zformulovat řadu možných vztahů pro měření koncentrace řídicí a koordinační autority u jednotlivých členů skupin.

Pro každou n -člennou skupinu existuje jistá střední hodnota koncentrace řídicí a koordinační autority, za níž můžeme pokládat střední hodnotu součtu hodnot složek vektorů M max a M min.

Protože složky vektoru M max tvoří aritmetickou řadu přirozených čísel a součet složky vektoru M min se pro každé $n \geq 2$ zvětšuje pro každé $n + 1$ o 1 tento průměr lze pro každou $\mathcal{A}_i$ určit vztahem:

$$\begin{aligned} \mu \mathcal{A}_i &= \frac{1 + 2 + 3 \dots + n - 1 - n - 1}{2n} = \\ &= \frac{2 + 3 + n - 2 + 2n - 2}{2n} \end{aligned} \quad (51)$$

kde n je počet členů $\mathcal{A}_i$, $n > 2$.

Potom pro každého člena A_i skupiny $\mathcal{A}_i$ lze jeho index řídicí a koordinační autority (označme jej I_{A_i}) určit rozdílem

$$R_{A_i} - \mu A_i = I_{A_i} \quad (52)$$

kde R_{A_i} je součet hodnot v matici $n \times n$ (50) v řádku A_i , tj. suma jeho příslušně ohodnocených řídicích a koordinačních vztahů. Index I_{A_i} nabývá kladné hodnoty, je-li koncentrace řídicí a koordinační autority u A_i vyšší než průměr této koncentrace $\mu \mathcal{A}_i$ zkoumané skupiny $\mathcal{A}_i$ o n -členech. I_{A_i} je záporné, je-li tato koncentrace u A_i nižší než průměr $\mu \mathcal{A}_i$.

Jinou mírou mocenské, resp. řídicí struktury skupiny $\mathcal{A}_i$ lze odvodit od pojmu entropie. Tuto míru lze také nazývat mírou organizovanosti funkční skupiny $\mathcal{A}_i$, přičemž tato organizovanost funkční skupiny se obecně musí pohybovat mezi mezemi stanovenými vektory M max a M min.

Tato míra, označme ji H_R , má tvar:

$$H_R = - \sum_{A_j \in \mathcal{A}_i} \frac{R_{A_j}}{n} \ln \frac{R_{A_j}}{n} \quad (53)$$

Hodnota veličiny H_R bude tím větší, čím rovnoměrněji budou koncentrovány „řídicí a koordinační vztahy“ vzhledem k jednotlivým členům skupiny $\mathcal{A}_i$. Tuto míru H_R lze také chápat jako míru neurčitosti v mocenské, resp. řídicí a organizační struktuře skupiny $\mathcal{A}_i$.

Poznámka: Pojem entropie byl použit¹⁾ i ke kvantifikaci obecných úvah o tzv. dominantních strukturách, kde se uvažoval jen abstraktní vztah, A_i dominuje nad A_j .

$$H = - \sum_{k p_k} \ln p_k$$

bylo mírou neurčitosti v dominantních strukturách, kde p_k byl podíl ostatních, nad nimiž dominoval element k .

§ 6.

Pro startifikační i funkční skupiny je významné zkoumat jejich homogenost, resp. integrovanost podle různých kritérií.

Různé skupiny $\mathcal{A}_i$ mohou být různě homogenní vzhledem k jistým množinám relativně elementárních činností

$$U \equiv \{u_1, u_2, u_3, \dots, u_n\} \quad (54)$$

kteří realizují členové skupiny $\mathcal{A}_i$. Tuto homogenost lze uvažovat i vzhledem k určitým množinám zájmů

$$V \equiv \{v_1, v_2, v_3, \dots, v_n\} \quad (55)$$

kteří mají individua z $\mathcal{A}_i$. Obdobně lze uvažovat *homogenost* vzhledem k určitým množinám obecně všech možných vlastností, které mohou individua mít, např. vzhledem k určitým vymezeným vlastnostem charakterizujícím curriculum vitae, charakterizujícím politicky významné činy individuí z $\mathcal{A}_i$, charakterizujícím odbornost a schopnost $A_j \in \mathcal{A}_i$.

V případech, kdy dále uvažujeme i význam určitých vlastností individua A_i (jeho činností, zájmů, curriculum vitae atd.) pro jistou funkční soudržnost skupiny $\mathcal{A}_i$, lze hovořit o *integrovanosti* skupiny $\mathcal{A}_i$. Tato integrovanost je ovšem vždy relativní vzhledem k určitým množinám uvažovaných vlastností

$$a_1, a_2, a_3, \dots, a_n$$

kde každá z vlastností a_i může nabývat konečně mnoha určitých svých hodnot (viz výraz (2) výše), označíme tyto vlastnosti

$$W \equiv \{a_1, a_2, a_3, \dots, a_n\} \quad (56)$$

pak platí:

$$U \supset W \quad (57)$$

$$\begin{matrix} a \\ V \supset W \end{matrix} \quad (58)$$

protože množinu W chápeme jako množinu všech možných vlastností individua $A_j \in \mathcal{A}_i$, kde určitými podmnožinami jsou i činnosti a zájmy $A_j \in \mathcal{A}_i$. (Uvažujeme-li všechny možné hodnoty vlastností a_i pak množinu W můžeme chápat jako množinu obsahující všechny možné hodnoty všech vlastností a_i .)

¹⁾ Coleman, J. S., Models of Change and Response Uncertainty, Englewood Cliffs, Prentice-Hall 1964.

Při zkoumání homogennosti a integrovanosti skupin lze aplikovat některé postupy soudobé matematické teorie grafů. Pomocí aplikace těchto postupů lze jednak přesněji operacionalisticky vymezit samotné pojmy homogennost a integrovanost stratifikačních a funkčních skupin a zároveň lze pomocí těchto postupů definovat míru této homogennosti, resp. integrovanosti.

Následující příklad je zaměřen na vymezení a měření homogennosti, resp. integrovanosti sociálních skupin, vzhledem k zájmům

$$V \equiv \{v_1, v_2, v_3, \dots, v_n\}$$

které mají členové skupin. Zcela shodným způsobem lze však vymezit a měřit homogennost a integrovanost sociálních skupin vzhledem k libovolným množinám vlastností individuí, patřících do W .

Uvažujme určitou skupinu lidí $\mathcal{A}_1$. Obecně může jít o jakoukoliv skupinu lidí, v sociologických zkoumáních, resp. při výzkumech v oborech vědecké teorie řízení má smysl uvažovat vždy jen jisté stratifikační nebo funkční skupiny $\mathcal{A}_1$. Jednotlivé lidi skupiny $\mathcal{A}_1$ označme $A_1, A_2, A_3, \dots, A_m$, potom

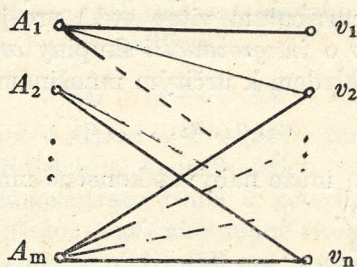
$$\mathcal{A}_1 \equiv \{A_1, A_2, A_3, \dots, A_m\}$$

Množinu zájmů, které u skupiny $\mathcal{A}_1$ vyšetřujeme, jsme označili

$$V \equiv \{v_1, v_2, v_3, \dots, v_n\}$$

Předpokládejme, že empirickým šetřením bylo o každém člověku A_i zjištěno, které zájmy ze zkoumané množiny zájmů V má.

Určení zájmů jednotlivých osob z $\mathcal{A}_1$ lze znázornit následujícím schématem:



Obrázek 3

Jednotlivé body $A_1, A_2, A_3, \dots, A_m$ znázorňují jednotlivé osoby z $\mathcal{A}_1$ a obdobně jednotlivé zájmy $v_1, v_2, v_3, \dots, v_n$ jsou zobrazeny body $v_1, v_2, v_3, \dots, v_n$. Spojnice z bodu A_i do v_j kreslíme tehdy, jestliže člověk A_i má zájem v_j . Uvedené schéma se nazývá sudým grafem (v dalším užíváme, pokud nebude výslovně řečeno jinak, jen termínu graf).

Zájmově homogenní skupinou budeme rozumět skupinu, která je relativně kompaktně spojena s určitou podmnožinou zájmů z V . Zcela shodně vymezíme i homogennost funkční skupiny vzhledem k určitým množinám relativně elementárních činností

$$U \equiv \{u_1, u_2, \dots, u_n\}$$

vzhledem k určitým množinám politických činností, vzhledem k určitým vlastnostem z $W \equiv \{a_1, a_2, \dots, a_n\}$, charakterizujících sociální statut individua atd.

Jinak řečeno homogenní skupinou budeme rozumět skupinu s malým rozptylem zájmů, činů, názorů, vlastností charakterizujících sociální statut apod.

Pro měření homogenosti společenské skupiny lze užít následující postup:

Uvažujeme skupinu osob X , která je podskupinou $\mathcal{A}_i$. X sestává z osob $A_{i1}, A_{i2}, A_{i3}, \dots, A_{ir}$, tj.

$$X \equiv \{A_{i1}, A_{i2}, A_{i3}, \dots, A_{ir}\} \quad (59)$$

Označme symbolem ΓX množinu všech možných zájmů (z množiny V) lidí ze skupiny X . Jinými slovy ΓX je množina těch zájmů z množiny V , pro něž existuje člověk $A_i, A_i \in X$ mající zájem $v_j, v_j \in V$.

Označme dále (X) počet všech osob ze skupiny X a (ΓX) počet zájmů v množině X . (ΓX) udává tedy celkový počet zájmů lidí ze skupiny X a podíl $\mu = (\Gamma X) / (X)$ udává relativní množství zájmů lidí ze skupiny X . Uvedený podíl budeme považovat za míru zájmové hegemonnosti skupiny.

Poznámka: Pojem homogenosti jsme zavedli operacionalisticky, tj. stanovením způsobu, jak tuto veličinu „měřit“. Nezavedli jsme ji tedy axiomaticky.

Analýza homogenosti společenských stratifikačních nebo funkčních skupin je nejvýznamnější u relativně velkých skupin.

Znovu uvádíme, že zcela shodným způsobem vymezujeme pojem homogenost skupiny vzhledem k jiným skupinám vlastností, např. vzhledem k vlastnostem charakterizujícím sociální statut osob, vzhledem k curriculum vitae, vzhledem k jistým politicky relevantním činům osob, vzhledem k jistým množinám elementárních činností u funkčních skupin atd. Můžeme pak lišit homogenost vzhledem k sociálnímu statutu skupiny, homogenost vzhledem k politickým činům, curriculum vitae, charakteru vzdělání atd.

Obecně můžeme formulovat jeden důležitý požadavek na množinu vlastností individua z $W \equiv \{a_1, a_2, \dots, a_n\}$. Vlastnosti těchto množin (v uvedeném příkladě např. množiny zájmů V) je třeba formulovat pokud možno detailně a tak, aby byly vymezeny určitými objektivně zjiřitelnými okolnostmi a vlastnostmi osob, při jejichž zjiřování je nebezpečí subjektivního zkreslení minimální. Např. obsahuje-li množina V „zájem o hudbu“, je jej třeba pro empirická šetření definovat tak, aby bylo možno jej k určité osobě A_i přiřadit na základě zjiřitelných objektivních faktů (např. A_i hraje na nějaký hudební nástroj, s určitou četností navštěvuje koncerty atd.). Je nutno poznamenat, že taková důkladná empirická šetření by byla často velmi náročná.

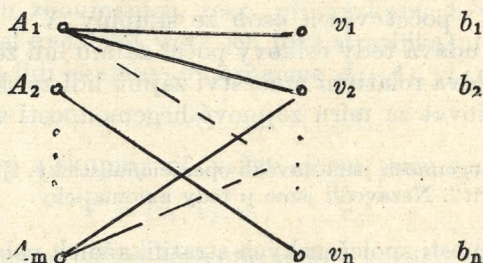
Výše vymezený pojem homogenosti skupin lze doplnit o jisté podmínky. Často existují situace, kdy chceme znát nejvíce homogenní podskupinu z $\mathcal{A}_i$, pro niž je předem známo, že musí obsahovat jistou osobu. Takové situace jsou např. tam, kde existuje vůdcovství ve skupině nebo kde vyžadujeme, aby ve skupině byli specialisté jistého druhu. Obecně se tedy jedná o nalezení množiny X ($X \subset \mathcal{A}_i$), pro něž

$$\mu = \frac{(fX)}{(X)} \rightarrow \min., X_0 \subset X \subset \mathcal{A}_1,$$

kde X_0 je daná neprázdná podmnožina uzlů. Algoritmus, který na tento sociologický problém z moderní teorie grafů aplikujeme (viz odkazy), je schopen respektovat uvedené požadavky.

Od pojmu homogenosti skupiny lze odvodit pojem integrovanosti skupiny.

Jestliže zkoumáme homogenost skupiny $\mathcal{A}_1$ vzhledem k určité podmnožině vlastností z W , např. může jít o výše zkoumanou množinu zájmů $V \equiv \{v_1, v_2, \dots, v_n\}$, pak jednotlivé v_j můžeme ohodnotit určitými vahami, charakterizujícími intenzitu, s jakou jednotlivá v_j přispívají k funkci (event. jiné) kom-paktnosti skupiny. Schéma 3 pak vypadá takto:



Obrázek 4

§ 7

Ve zbývající části této studie ukážeme některé z možností aplikace exaktních metod při analýze a racionalizaci základních řídicích procesů v oblasti státně politického mechanismu. Výklad o těchto otázkách umožňuje poněkud syntetizovat výsledky našich předchozích úvah, protože důsledná analýza řídicích procesů ve státně-politickém mechanismu předpokládá užít v podstatě všech dílčích výsledků aplikace exaktních metod v jednotlivých společensko-vědních disciplínách. Tento výklad zde zařazujeme proto, abychom zdůraznili a ilustrovali bezprostřední praktický význam aplikace exaktních vědeckých metod v oblasti řízení společnosti.

Pokusíme se zde formulovat relativně exaktní metodu racionalizace některých základních rozhodovacích úkonů státně-politických orgánů. Zdůrazňujeme ovšem, že tato metoda *je jen jednou z možných metod* uvedeného typu.

Nejprve vymezím několik pojmů obecně použitelných při popisu a analýze libovolných rozhodovacích procesů.

Rozhodováním rozumím výběr určitého řešení z množiny možných řešení. Rozhodování v tomto smyslu se týká jak rozhodování jednotlivců, tak i kolektivního rozhodování v libovolných situacích. Rozhodování je v podstatě motivováno potřebou dosáhnout *určitých cílů*. Těchto požadovaných cílů je vždy konečně mnoho a většinou je možné je předem explicitě formulovat.

Tedy stanovení množiny požadovaných cílů je prvním krokem rozhodování.

Druhým krokem rozhodování je stanovení množiny možných řešení, jak těchto cílů dosáhnout. Těchto možných řešení, jak těchto cílů dosáhnout, je *prakticky* vždy také konečně mnoho.

Obecně platí, že každým z možných řešení můžeme dosáhnout splnění určité podmnožiny cílů z množiny požadovaných cílů. Některá různá řešení mohou ovšem vést i ke splnění stejné *podmnožiny cílů*. Tato různá řešení budeme nazývat *alternativní řešení* (i když nemusí být alternativní vzhledem k dosažovaným cílům).

Nyní se podrobněji zastavíme u procesů rozhodování státně-politických orgánů. Stručně řečeno státně-politickým orgánem budeme zde rozumět každý orgán státně-politického mechanismu, jehož rozhodování se dotýká zájmů skupin obyvatel. Potřeba rozhodování ve státně-politických orgánech je stimulována potřebou dosáhnout určitých státně-politických cílů. Tyto jednotlivé cíle se vždy různě dotýkají různých skupin obyvatelstva. Jednotlivé cíle budou tedy různě podporovány jednotlivými obyvateli a tedy i jednotlivými skupinami obyvatelstva. Znamená to, že i jednotlivá rozhodnutí, sledující dosažení určitých cílů, budou různě obyvatelstvem podporována.

Podpora jednotlivých cílů může být zjišťována sociologickými výzkumy, nebo může být odvozena ze známé preferenční stupnice základních ekonomicko-politických cílů sledovaných různými skupinami obyvatelstva.

Při těchto výzkumech je třeba vycházet i z moderních operacionalistických metod vymezení sociální stratifikace a sociální mobility.

Charakterizovaná obecná metoda umožňuje exaktně a s pomocí výpočetní techniky nacházet taková řešení (jedno nebo i několik řešení), která dosahují:

1. maximálního počtu vytýčených cílů,
2. s požadovanou podporou obyvatelstva.

Při detailním rozpracování metoda může respektovat zejména:

1. různý stupeň podpory cílů u různých skupin obyvatelstva,
2. různou váhu podpory určitého řešení (rozhodnutí) u různých skupin obyvatelstva,
3. různou významnost (váhu) určitých cílů,
4. „fúzi“ určitých řešení.

Detailní analýza a racionalizace státně-politického rozhodování by mohla jistě respektovat ještě řadu dalších aspektů těchto rozhodovacích procesů. Zde nám však jde o formulaci základních ideí exaktního modelu racionálního státně-politického rozhodování.¹⁾

¹⁾ Detailní popis metody viz můj článek „Metody exaktní racionalizace rozhodování ve státní správě“, Právník, 1971.

Zu den Grundfragen der Analyse der die Lenkung der Gesellschaft betreffenden Prozesse

ZUSAMMENFASSUNG

Der Artikel befasst sich systematisch mit der Frage der Anwendbarkeit verschiedener exakter methodologischer Grundverfahren in wissenschaftlichen Erwägungen über die Leitung der modernen komplizierten Gesellschaft. In der Einführung versucht der Autor eine genaue Abgrenzung der wissenschaftlichen Fächer darzulegen, die sich mit den gesellschaftlichen Leitungsprozessen befassen und formuliert seine eigene Definition der Leitungstheorie. Im weiteren analysiert er systematisch mit Hilfe eines mathematischen Apparates und kybernetischer Grundverfahren die für Leitungstheorie notwendigen Grundbegriffe wie: Eigenschaften des Individuums, Verhalten des Individuums, Eigenschaften der sozialen Gruppe, die Funktion der sozialen Gruppe, Ziele der Individuen und sozialen Gruppen, Stratifikations- und Funktionsgruppen, die Tätigkeit der Gruppen usw. Es wird ein abstraktes mathematisches Modell der Funktion und des Aufbaues der Funktionsgruppen formuliert. Mit der Hilfe von mathematischen Verfahren wird weiter der Begriff der Leitungsstruktur der Funktionsgruppe analysiert und ein operationalistisches Verfahren ausgearbeitet wie die Konzentration der Leitungs- und Kooperationsautorität in der Gruppe exakt zu charakterisieren ist. Dieselben Begriffe werden aus mit Hilfe des kybernetischen Begriffes Entropie analysiert und sind abgeleitete alternative operationalistische Verfahren. Weiter wird mit Hilfe von Verfahren der mathematischen Graphentheorie der Begriff Homogenität, resp. Integrität der Stratifikations- und Funktionsgruppen definiert, und zwar in Hinsicht auf die für die gesellschaftlichen Leitungsprozesse bedeutenden Kriterien. Zum Schluss wird die aus der Algebra und mathematischen Graphentheorie hervorgehende Methode formuliert, wie verschiedene Klassen der Entscheidungsprozesse in der Gesellschaft exakt rationalisiert werden können. Im Artikel werden laufend die Formen angedeutet, wie die Analyse der untersuchten Phänomenen die bedeutend sind für die Leitungstheorie exakt entfaltet werden kann.

Vliv alkoholismu na kriminalitu z hlediska její prevence

(Otázky etiologie a prevence nebezpečných projevů alkoholismu*)

ALFRED KUDLÍK

KAPITOLA PRVNÍ

Ke koncepci příčin kriminality pod vlivem alkoholu a její prevence

Statistickou analýzou získané strukturálně dynamické (vnější) obrysy vztahů mezi alkoholismem a kriminalitou jsou východiskem nejen hlubšího etiologického rozboru těchto jevů, ale i zaměření preventivních opatření z toho plynoucích (srov. AUC — Iuridica, 3/1970).

Ve shodě s názory, které jsem jinde podrobně zdůvodnil,¹⁾ pojímám i podstatu (*příčiny vzniku a trvání*) kriminality pod vlivem alkoholu *dynamicky*, jako nepříznivý, kriminogenní *proces střetu* struktur psychiky alkoholizovaných individuí (resp. jejich subjektivních podmínek) a struktur jejich společenského prostředí (mikro-, mezo- a makrostruktur, resp. objektivních podmínek okolí). Podstatou účinné *prevence* (předcházení) těchto jevů je pak antikriminogenní, společensky prospěšné, cílevědomé řešení uvedeného degresivního vztahu, tj. odhalování, neutralizace, odstranění podnětů, podmínek a ve svých konečných důsledcích i příčin, které tuto kriminalitu plodí, a to na základě poznání jejího kauzálního vývoje adekvátními prostředky, jež má socialistická společnost k dispozici.

Poznání podmíněnosti vývoje určitého druhu kriminality je takto jen jistým stupněm na cestě od poznávání jevové stránky této kriminality k její podstatě; naproti tomu poznání příčinnosti je výrazem poznání podstaty nebo alespoň přiblížení se k podstatě této kriminality, která je vždy zároveň objektivní i subjektivní povahy. Stejně jako podstatu jevu nelze

*) Další část upravené a doplněné kandidátské práce autora „Vliv alkoholismu na kriminalitu z hlediska její prevence“ z roku 1964.

Za cenné podněty a připomínky k elaborátu děkuji zejména členům katedry trestního práva PF UK v Praze prof. dr. V. Solnařovi, DrSc., doc. dr. J. Nezkusilovi, CSc., doc. dr. O. Novotnému, CSc., doc. dr. A. Růžkovi, CSc., † doc. dr. B. Vybíralovi, CSc., jakož i doc. dr. J. Skálovi, CSc., a doc. PhDr. J. Cveklvi, CSc.

¹⁾ Srov. Kriminologie (v tisku, Orbis), část třetí: Příčiny kriminality a její prevence, a Právník č. 2/1963, str. 141 a násl., č. 6, 7/1967, str. 525, 608.

vystihnout vytržením jedné jeho stránky, nelze ani příčiny kriminality takto redukovat např. jen na její subjektivní rysy. Příčinnost tedy pojmáme ve shodě s Engelsem jako „příčinnou souvislost pohybu postupujícího od nižšího k vyššímu“. Chápeme ji jako řešení, rozplétání sítě mnohostranných rozporných vztahů mezi individuem a společností, jako zvláštní způsob zprostředkování společenského i individuálního vývoje.²⁾

Příčiny lze takto „postihovat“ jen přes podmínky, neboť podstaty se lze dotknout jen přes její jevovou stránku; na tyto podmínky pak působíme všemi preventivními prostředky, jejichž součástí jsou i různé formy preventivně výchovného a léčebného zacházení. Složitý řetěz, struktura podmínek spolu s vnějšími podněty jsou proto nesmírně bohatší a jejich vztahy nezměrně složitější, než je tomu u běžně velmi zjednodušovaného vztahu příčiny a účinku.

Bojem mezi nimi se vyhrocuje protiklad mezi jednou skupinou činitelů, kterou možno nazvat podmínkami, a druhou, která postupně nabývá charakter bezprostřední příčiny — např. konkrétní nebezpečné opilosti. Jakmile dojde k této polarizaci, řeší se vzniklé napětí vytvořením, vyvoláním nového, zejména záporného jevu — účinku, např. nebezpečného trestného jednání v opilosti a ten pak obsahuje v přeměněné podobě jak prvky podmínek, tak příčiny uspišené, event. ještě dalšími bezprostředními podněty, např. náhodnou příležitostí k pití za nevhodných podmínek v době zvýšené nehodovosti při dopravní špičce.

Příčinnost, kauzalitu kriminality chápeme proto jako mnohostranné — přinejmenším vždy *dvoustranné* — rozporné vztahy, jako vývoj střetu subjektivního faktoru (u kriminality pod vlivem alkoholu půjde o osobnost alkoholizovaného pachatele, resp. strukturu jeho psychiky) a faktoru objektivního, tj. zejména nepříznivého vlivu společenského okolí nejbližší mikro- a mezostuktury (rodiny, okolí, pracoviště, part apod.), a vyvolávajícího nebezpečnou opilost, jejímž účinkem je pak event. trestná činnost. Obě stránky nelze odtrhovat od sebe; protože by se tím zkreslila analýza jevu a průběh jeho živého vývoje by se tím umrtvil.³⁾ Přitom každá z uvedené protikladné dvojice podmínek tvoří (ovšem jen pojmově vyjádřený) krajní pól nekonečně odstupňované skutečnosti:

²⁾ Již Hegel uvádí ve *Fenomenologii ducha*, že „věc se nevyčerpává svým účelem, nýbrž svým provedením a skutečným celkem není výsledek, nýbrž výsledek s tím, jak vzniká“. Engels v *Ludvíku Feuerbachovi* hovoří o velké základní myšlence Hegelově, že svět je nutno pojímat jako komplex procesů, nikoli jako komplex hotových věcí. A konečně Lenin ve *Filosofických sešitech* píše, že „pohyb kauzálního vztahu rovná se ve skutečnosti pohybu dějin, zachycenému, osvojenému v jeho vnitřní souvislosti do toho či onoho stupně hloubky či šířky“ a že „vzájemné působení je nesporně nejbližší pravdou vztahu příčiny a účinku“.

³⁾ Tj. Marxovo hledisko subjektu—objektu jako konkrétní totality, jako jednoty historického a strukturálního aspektu obou nestejnocenných částí navzájem se střetávajících rozporuplných vztahů. Předpokládá jednotu strukturálních a vývojových, společenských i individuálních zákonitostí při uznávání primérnosti bytí před vědomím (bliže v cit. *Kriminologii*, část 3, kap. 2).

1. *K objektivním podmínkám*, jež mohou negativně ovlivnit nebezpečné projevy opilosti, patří vedle zvyšování výroby alkoholu a stoupání jeho konzumu všechny konkrétní podmínky vývoje individua opilce, počínaje jeho ranou výchovou *v rodině, škole a internátě* (jako jsou např. špatné hospodářské poměry rodiny, zhoubná atmosféra v rozvráceném manželství, kde otec pije, vede syna k potulkám, pití, nedostatečný vliv vychovatelů spojený zejména s pocitem nudy a prázdnoty, hrubé nedostatky při vpravování mladistvého do podmínek praktického života, vliv narušených jedinců apod.); náleží sem i podmínky, s nimiž se střetává člověk *v bydlišti* (vliv party, přitažlivost místního hostince), *v pracovním* a širším společenském, zejména *kulturním a rekreačním prostředí* (nevhodná přátelství a škodlivé zájmy, opíjení v rekreačních chatách).

Druhem negativních *objektivních podmínek*, umožňujících či usnadňujících vznik nebezpečných projevů opilosti, jsou dále též jednotlivé *subjektivní chyby a nedostatky jiných osob* ve vztahu k individuu-opilci na různých úsecích společenského života, které měly větší či menší vliv na formování jeho charakteru, či přímo působily na určité nebezpečné projevy jeho opilosti; sem možno počítat i nezajištění dostatečných bytových, kulturních aj. podmínek brigádníků. V této souvislosti se hovoří o nedostatečích politickovýchovného, kulturního, organizačně administrativního působení společnosti, kolektivů i jednotlivých osob vůči jednotlivcům, ve vztahu k opilcům pak konkrétněji o malém zájmu, smířlivosti či lhostejnosti závodů, ROH, státních orgánů, popř. dalších složek společnosti ke škodlivým projevům opilosti, o neodpovědném postupu pracovníků distribuce a pohostinství, o negativním vlivu opinců a jejich part. V komplexu uvedených objektivních podmínek jsou některé typicky spjaté se vznikem určité kriminality pod vlivem alkoholu. (Blíže v kapitole druhé.)

2. *K subjektivním podmínkám*, které mají vliv na charakter nebezpečných projevů opilosti, patří — nejobecněji řečeno — celý specifický odraz uvedených objektivních podmínek v určité psychice, deformované ještě popř. intenzitou či jistou fází opilosti s jejími specifickými či přímo patologickými zvláštnostmi. Obecně tu lze vytknout celkovou názorovou orientaci osobnosti, její morální návyky, postoje ke společnosti, nedostatek příslušných zábran, pocitu lítosti, ale i její chyby, omyly v důsledku nedostatečného vědění a poznání, a jiné psychické nedostatky, často neurotického a psychopatického rázu, jako je agresivita, snadná vznětlivost, chorobná podezřívavost, vychloubačnost, ale i sexuální deviace apod. Záporné, společensky škodlivé stránky takových vlastností se pak výrazně a ve specifické „pokřivené“ podobě projevují právě ve stavu nebezpečné opilosti a zejména za určitých typických objektivních situací mohou vyústit až v závažnou trestnou činnost. (Blíže v kapitole třetí.)

3. Elementární, nutnou počáteční analýzu fakt, za nichž konkrétně probíhal proces střetu skutečností objektivní a subjektivní povahy a jež vedly až ke vzniku určité kriminality, je ovšem možno realizovat jen tak, že předběžně izolujeme určité póly, složky tohoto střetu. Je to nutné proto, abychom lépe pochopili a poznali možnosti vývoje jejich vzájemného stře-

távání a jeho zákonitosti a abychom pak mohli na ně účinně preventivně působit.

Např. zdrojem vzniku úmyslné těžké újmy na zdraví je celý typický protiklad nej-různějších podmínek a podnětů, které shrnujeme, zobecňujeme, typizujeme na objektivním pólu střetu jako nedostatky ve výchově, vliv pijáckých part apod., a na subjektivním pólu střetu jako nebezpečný chronický alkoholismus, vyznačující se agresivitou apod.

Odhalují a vydělují se takto stále podstatnější podmínky a příčiny takového střetu a posuzuje se objektivně jejich význam z hlediska příslušné trestné činnosti. Podle potřeb a zaměření prevence se pak dospívá k obecnějším, resp. nejobecnějším příčinám určité kriminality.

Výchozím bodem analýzy např. určité kriminality pod vlivem alkoholu jsou takto rozpory, střetávání prakticky neomezeného množství vztahů různých nutných, nahodilých i záměrných protikladných činitelů, objektivních i subjektivních, kladných i záporných, příznivě (preventivně) i nepříznivě (kriminogenně) působících podmínek, podnětů, okolností života nebezpečného pijáka a jeho společenského okolí. Tak jako byl v důsledku záporných, nepříznivých společenských podmínek vytvořen rozpor mezi nebezpečným opilcem a společností, musí být tento vztah plánovitým záměrným vlivem příznivých společenských podmínek narušen, přetvořen, překonán.

V čem je ale podstata pijáctví? Je to jev biologický nebo především společenský? V jakém poměru jsou tu prvky dědičné a získané? Jde o jev především v oblasti materiálních či ideologických vztahů?

I mezi odborníky je diskusí sama koncepce psychických poruch, mezi něž velkým dílem patří i problematika alkoholismu a alkoholiků (směry spíše hájící tradiční biologické pojetí a směry vytýkající druhým, že podceňují roli společenské složky ve vztahu k duševním poruchám). Je zde dále celá škála názorů na psychické aspekty pijáctví: od zdůrazňování touhy po získání pocitu bezstarostnosti, pozvednutí nálady, zvýšení družnosti, zbavení strachu, depresí, uvolnění různých tíživých napětí, „překonání“ různých stressových situací ve vztahu k jiným, zejména v rodině, na pracovišti apod., k akcentování prvku požitku z pití, nutkání k pití a pijácké náruživosti, až k ryze biologickým explikacím. Z novějších teorií tu zasluhuje zmínky teorie Williamse, Westerfielda a dalších: V důsledku dědičně podmíněné poruchy výměny látkové je ztíženo odbourávání uhlohydrátů, jež proto plní jen nedostatečně svůj úkol být pohotovým a rychlým zdrojem energie. Proto nositelé takové poruchy touží po alkoholu, jakmile poznali tento náhražkový zdroj energie a rekrutují se z nich alkoholici. Nová zkoumání vedou k zjemnění této teorie, většina badatelů má však o ní oprávněné pochybnosti (viz HWBK — heslo Alkoholismus).

Tyto otázky nemůžeme hlouběji řešit, i když vycházíme — ve shodě s převažujícími, a to i psychiatrickými názory a v souladu s koncepcí práce — z podtržení společenské stránky tohoto jevu (viz i AUC — Iuridica, č. 3/1970).

Při řešení problematiky nebezpečného pijáctví omezíme se proto především na otázky, jak konkrétně „fungují“ některé kriminogenní prvky struktury společenské a individuální, jež vedou k nebezpečným projevům opilsti včetně trestné činnosti, a jak jim účinně zabráňovat.

Alkoholizovaný pachatel jako objekt preventivního působení

Přes primérnost objektivní složky střetu — zejména určující role makrostruktury pro vznik, trvání i zánik kriminality (viz Iuridica, 3/1970), začneme analýzou subjektivního pólu střetu — alkoholizovaným pachatelem. K rozhodujícím vlivům společenského působení je totiž možno přihlídnout jen se zřetelem k provedené analýze charakteru opilce; rovněž je třeba znát předem objekt společenského působení, abychom na něj mohli vhodnými prostředky působit, a odstraňovat zejména za pomoci rozhodujícího současného vlivu společenských složek předchozí nepříznivé vlivy.

Dosud málo doceněná dobrá znalost alkoholizovaného¹⁾ pachatele, jeho sklonů, povahových vlastností a individuálních charakteristických zvláštností stavů opilosti je tedy podmínkou přiměřených a účinných preventivních opatření vůči němu (III); základní význam mají zde otázky vztahující se k osobě ovlivněné alkoholem — k průběhu, povaze, resp. fázím a účinkům nebezpečného opíjení (I), jakož i k povahovým vlastnostem alkoholizované osoby (II).

I. PRŮBĚH, POVAHA A ÚČINKY NEBEZPEČNÉHO OPÍJENÍ

Při posuzování kriminálních projevů alkoholismu je pro prevenci v praxi významná podrobná analýza (znalost) účinků požívání alkoholu, zejména z hlediska:

- A. průběhu (stupně) opíjení,
- B. povahy typických fází (hloubky a trvalosti) stavů opilosti,
- C. a z toho plynoucích společensky škodlivých účinků na psychiku alkoholizované osoby.

Existuje celá škála případů, od náhodného mírného opojení příležitostného pijáka až po těžké stavy opilosti systematického pijáka či opíjení jako těžkou nemoc u nebezpečného alkoholika.

ad A. Z hlediska kriminální (zejména trestně právní) prevence má především význam sledování *průběhu opíjení* a rozbor akutních účinků alkoholu na povahové vlastnosti, sklony a chování pijáků *u tzv. prosté opilosti* (krátkodobého akutního porušení psychiky). Alkohol — svou povahou protoplazmatický jed — má vyhraněný účinek na centrální nervovou soustavu. Již v malých dávkách tlumí činnost mozku tím, že paralyzuje nejdříve

¹⁾ Pojmů alkoholizovaná osoba, opilec, pachatel pod vlivem alkoholu (a obdobně nebezpečná opilost, kriminalita pod vlivem alkoholu apod.) používáme v různých souvislostech v nejširším smyslu jakéhokoli ovlivnění alkoholem; v tomto rámci pak především rozlišujeme pijáka, který může své pití omezit, zmírnit apod., od alkoholika, který se musí pít alkoholu trvale vzdát. Takové rozlišování má význam nejen z hlediska zdravotnické prevence, ale i kriminální prevence, neboť určuje v podstatě i rozdílný preventivní přístup.

nejvyšší funkce vyšší nervové soustavy (zábrany, etické cítění, intelektuální složku), ve větších dávkách pak zasahuje nižší funkce (vnímání). Proces opíjení je charakterizován na jedné straně pouhým požitím alkoholu — významným např. z hlediska § 201 tr. zák. — na druhé straně úplnou opilostí — významnou zejména z hlediska § 12, odst. 2 tr. zák.

Proces oslabování aktivního korového útlumu mozku, který je základem regulace chování dospělého člověka, typicky začíná povznesenou veselou náladou, příjemnými pocity, touhou po společnosti, mnohmluvností, jakož i zvýšenou pohyblivostí a nepřesností pohybů. Později se opilý stává nekritickým, netaktním, nadává na své okolí, jedná impulzivně a nepromyšleně; stále méně kontroluje správnost řeči i chování. U lidí, kteří pracují tělesně, se projevují obvykle sklony k impulzivnímu nerozváznému jednání a vychloubání se tělesnou silou, u duševních pracovníků se analogicky dostavuje zvýšený pocit sebevědomí (zřídka kdy opak), mají dojem, že by mohli všechny těžkosti života lehce překonat, cítí se znamenitými, schopnými a v tomto smyslu i ustavičně mluví a jednají; ztrácejí schopnost naslouchat druhým a uposlechnout jejich dobrých rad; v rozporu se skutečností cítí příliv sil a schopností.

Není těžko pochopit, že v takových stavech je možnost konfliktu se zákonem, i trestním, zvýšena, neboť alkohol odstraňuje zábranné vlivy autokritiky, společenských pravidel a trestního zákona. V důsledku komplexu krátkodobých duševních a tělesných poruch různé intezity porušují se normální reakce na vnější okolí a vzniká známé nebezpečí nejen pro opilce samého, ale i pro ostatní v jeho okolí. Pohyby opilce se totiž dále stávají ještě nevázanější, nepřesnější, chůze kolísá, vyslovování je ztěženo; opilý přechází od nálady k náladě (slzy opilců), střídá dobromyslnost s podrážděním, někdy chvastounstvím, nevázaností, cynismem, projevuje sklony ke konfliktům a agresí, uvolňuje své žádosti a touhy, zejména sexuální; chápe však ještě do určité míry situaci a vládne svým jednáním; postupně však dochází k stále hlubšímu útlumu se ztrátou zábran i soudnosti, řeč se stává nesrozumitelnou, chůze je zcela porušena, motorika i psychika ochromena a nakonec přichází spánek.

Tento stav opíjení může být také kombinován s *chronickým alkoholismem*, resp. alkoholismem jako jiným chorobným stavem, a průběh opíjení pak může být bouřlivější. Výjimečněji půjde o patologickou opilost či jiné chorobné stavy opilosti, např. epileptoidní s afekty hněvu, slepé zuřivosti, bezcílné agrese a ničení, paranoidní, s přítomností bludu, s afekty strachu a se snahou připravit se na obranu, zaútočit na domnělého nepřítel apod.²⁾ z toho vyplývá akutní nebezpečí společensky nebezpečných následků. Soudní praxe uvádí i případy, kdy takový pachatel ubodal nožem více lidí, zabil přítele, s nímž pil, apod.

Z uvedeného je patrná určitá souvislost stupně opojení a určitého typu trestné činnosti. Krátce možno shrnout, že již počátek opíjení s onou cha-

²⁾ Srov. např. J. Skála, *Alkoholismus*, SZN, Praha 1957 (a zde uváděnou literaturu).

rakteristickou mnohomluvností, hádavostí, pijáckou otevřeností, sdílností, náladovostí, se smíchem i pláčem apod. porušuje funkce sociálního citění a společenského chování a zeslabuje kritiku, sebekritiku a pozornost. To může být především — podle povahy pijáka — zdrojem verbálních deliktů (zejména urážek), výtržnických a násilnických činů. Snížená, nepřiměřená schopnost reakce, porušené vnímání a pozorovací schopnosti vůbec, počínající motorické poruchy, snížení přesného ovládání svalstva, ostrosti vidění a fyzické vytrvalosti, jakož i nekritický odhad úkolů a ocenění únavy, sebepřeceňování a upadající ztráta soudnosti, zvláště při konfrontaci s neočekávanou situací, vede k nepředloženým činům a bývá zdrojem častých dopravních nehod. Jindy opět rozpor mezi subjektivním dojmem opilce, že jeho svalová síla a pozornost je zvýšena, ač objektivně je snížena, může vést k úrazům pracovním. Ovládne-li se však opilec zavčas, uvědomí-li si svůj stav a přestane pít, toto stadium rychle mizí.

Pokračuje-li však v pití, rychle se snižuje možnost psychického ovládání i morální zábrany. Podle charakterového založení opilce vystupuje do popředí např. agresivita jako zdroj deliktů násilné povahy, popř. zesílený pohlavní pud jako možný zdroj sexuálních deliktů apod.

Při dalším opíjení a ztrátě zejména morálních zábran mohou konečně přicházet v úvahu projevy ničení, různá perverzní jednání, sexuální delikty, násilnosti i vraždy. Možnosti spáchání deliktu se dále značně zvyšují. Zejména se mohou projevit ve vystupňované, zkarikované podobě takové vlastnosti, jako sebepřeceňování, podceňování ostatních, rysy surovosti, různé neurotické potíže i patologické úchylinky individua jako zdroj nebezpečných deliktů.

Tolerance na množství pozitivního alkoholu u jednotlivých osob ovšem kolísá v závislosti na jejich tělesné a duševní konstituci, na různých okolnostech snižujících osobní dispozice (hlad, únava, rozrušení apod.). Různorodost a společenská nebezpečnost reakce opilých jednotlivců záleží pak nejen na tom, kolik vypili, ale i za jakých okolností pili, do jaké míry ovládají své jednání, i jaké nebezpečí vytváří stav jejich opojení za určité situace apod. V literatuře se např. uvádí, že je-li člověk sám, v klidném prostředí a vypije dostatečné množství alkoholu, vždy ho to uspí. Je-li však ve společnosti (záleží ovšem též na tom, v jaké), má alkohol, který jinak vyvolává útlum, účinek právě opačný: ruší zábrany, zbavuje ostychu, vyvolává větší duševní i tělesnou činnost — má tedy dvojí protikladný účinek, a to podle společenských podmínek, v nichž na mozek působí. Proto např. mírné napití za příhodných osobních i společenských okolností (osoba, která nereaguje abnormálně na pozitivní alkohol, se přiměřeně napije v době pracovního volna, u příležitosti rodinných oslav aj.) nás z hlediska kriminální prevence v podstatě nezajímá.

ad B. Pokud jde o *povahu (hloubku a trvalost) opíjení*, lze ji podle Jellinkova dosud v medicíně používaného vymezení rozdělit do čtyř typických vývojových fází alkoholismu (podrobněji cit. Skála, Alkoholismus, str. 25 a násl. a tam uváděná literatura), z nichž vyplývají zřetelně i společenské

příčiny pití. Tyto fáze mají — podle našeho mínění — též určitý význam pro kriminální prevenci.³⁾

a) *Počáteční* fáze alkoholismu má společenský motiv téměř u každého pijáka. Prochází nejdříve údobím příležitostně hledané úlevy, kdy se piják chce zbavit různých stavů nespokojenosti, podrážděnosti, vnitřního napětí, neboť si s takovými stavy neumí poradit jako jiní členové společnosti. Jeho pití nemá ještě za následek vyloženou opilost; dosahuje právě toho stupně opojení, který mu zaručuje zbavení nepříjemných stavů a dosažení pocitů úlevy apod. Konzumuje však ve srovnání s druhými již značné dávky alkoholu, i když tato okolnost nebývá obvykle nápadná ani jeho okolí, ani jemu samému.

b) *Prodromální (varovná)* fáze alkoholismu, kdy postoj pijáka k alkoholu se již mění: pivo, víno, destiláty se stávají pro něho drogami, které potřebuje. Brzy si uvědomuje, že pije jinak než druzí: rychle, překotně, mnoho, napřed tajně apod. Dostávají se u něho pocity viny, má obavy ze společenské kritiky, a proto se začíná někdy i vzdalovat společnosti. Ještě se však u něho nevytvořil složitý systém důvodů a alibi, které jeho pití „vysvětlují“. Tato fáze je z hlediska prevence optimální pro radikální řešení, spočívající v tom, že se opilec vystříhá jakéhokoli pití.

c) *Krucialní (rozhodná)* fáze alkoholismu je charakterizována ztrátou kontroly i míry v pití. Po vypití třeba malé dávky cítí alkoholik potřebu, fyzickou nutnost pít dále, dokud se úplně neopije; toto se opakuje pravidelně po několika dnech či týdnech, zejména za určitého duševního rozpoložení, při společenských příležitostech, které si pijáci sami vyhledávají. Se ztrátou kontroly a vůle odolat pití počíná si piják též různými racionálními systémy pití „odůvodňovat“, produkuje běžně známá alibi či důvody k pití, která potřebuje především pro sebe a teprve druhotně pro členy rodiny, přátele a jiné osoby svého společenského prostředí. Vzniká celý složitý systém důvodu pití, který se postupně rozšíří na všechny stránky alkoholikova života, systém sebelží a vytáček, který slouží také jako zbraň při střetnutí se společenskými důsledky a tlakem okolí. Jeho jednání se pochopitelně stává nápadným všem — rodině, přátelům i známým v zaměstnání, kteří ho počínají varovat. U takového alkoholika lze pozorovat snížené sebevědomí a sebeúctu, což pak vede mnohdy k velikášství, nabubřelým řečem, záchvatům mimořádné štědrosti, krátkodobé píli apod. Systém „racionalizace“ důvodu pití však vede obvykle k další izolaci, neboť na základě zcestných úvah dochází alkoholik většinou k názoru, že vina není na něm, ale na ostatních lidech. Pak se buď straní společnosti, nebo naopak podle povahového založení vyhledává konflikty. Projevy agresivního chování

³⁾ Domníváme se totiž, že jejich podstatou je stále nepříznivěji se vyvíjející rozporný vztah opilce ke společnosti, neustále „řešený“ intenzivnějším opíjením se a z toho event. plynoucí i trestnou činností. Vytváří se tak bludný kruh, který bude třeba „přetrnout“, především vhodným kladným společenským působením, ovlivňujícím změny v nebezpečné psychice opilce.

uplatňuje nejčastěji vůči členům rodiny. Uvádí se, že alkoholici, kteří jsou známi v zaměstnání jako dobří lidé, kteří se zdají být skromní, přívětiví, zdvořilí a kulturní, chovají se ke své rodině zcela opačně. Pocit viny i vnitřní tenze se zvyšuje a zesiluje, což je příčinou dalšího pití. Alkoholik je již vyšínut z normálních kolejí, středem jeho pozornosti je problém opatřit si alkohol, starost, aby povinnosti v zaměstnání i v rodině nezasahovaly rušivě do jeho programu. Ztrácí své zájmy, mění vztahy k lidem, začíná se litovat, že ho nikdo nemá rád; známá je tu tzv. alkoholická žárlivost. Začíná pít i ráno, aby byl vůbec schopen práce („ranní doušek“), pak pokračuje tzv. „udržovacími doušky“ a k večeru zrychlí tempo a zvýší dávky. Smysl pro povinnost slábne. Počíná poslední fáze.

d) Terminální (*konečná*) fáze alkoholismu přemůže i poslední alkoholikův odpor. Opije se uprostřed pracovního dne, opíjí se i několik dnů za sebou, pokud není fyzicky úplně vyčerpán. Počínají „tahy“, které se setkávají již s jednoznačným odporem společnosti. Degradace alkoholika se stupňuje, nastává úpadek fyzický i psychický, vznikají (až u 10 %) duševní choroby zaviněné alkoholem, ztrácí se sebekritika a soudnost. Význačným příznakem tohoto období je snížení dřívější tolerance k pití (stačí i polovina dávky), vznikají pocity strachu, třes spojený s nemohoucností, dokud se nenapije. Systémy „racionalizace“ se rozpadají, alkoholik přiznává svou porážku a bezmocnost. Nyní je přístupný myšlence léčení, ale pokračuje v pití dále, neboť bez pomoci jiných nic nesvede.

Z uvedeného je patrné, že čím blíže k náhodnému, ojedinelému nebezpečnému pití, tím snadnější a kratší je preventivní působení, známe-li ovšem — a to je právě obtížný problém prevence — konkrétní podmínky, které ho vyvolaly. Váha zde nespočívá především v působení na konkrétní osobu opilce — vždyť jde o opilost náhodnou — ale v odstraňování podmínek, které takovou opilost vyvolávají. Konkrétní podmínky objektivního i subjektivního charakteru, které k opilosti vedou, jsou ovšem velmi mnohotvárné (je to např. hněv, vyvolaný mylně pochopeným jednáním manželky) a obvykle nemohou být předem u individuálního případu známy. Proto tu mají velký význam i všeobecné prostředky prevence — trvalé morálně politické a výchovné působení na široký a neurčitý okruh lidí na straně jedné a na druhé straně konkrétní jednorázový zákrok k odstranění podmínek, které nebezpečné opíjení umožňují (např. důsledně kontrolovaný a přísně stíhaný zákaz nalévání alkoholu řidičům).

Čím ale blíže k nebezpečnému alkoholismu jako nemoci — tedy ke čtvrté fázi, tím nesnadnějšího a dlouhodobějšího působení je třeba. Tu však podmínky a příčiny, které nebezpečnou opilost vyvolávají, mají charakter vytrvalejší, hlubší, jsou také známější. Váha preventivního působení se proto přesouvá na osobu opilce, v jehož psychice se — obrazně řečeno — ve specifickém odrazu hluboce „konzervovaly“ podmínky jeho předchozího i současného života; preventivní proces tu spočívá v kladném vlivu společenského působení, ve vytváření nových podmínek, které jsou s to takovou psychiku změnit. Vzrůstá proto význam prostředků individuálního specifického působení (léčby, event. i trestu).

Různý kriminologický význam jednotlivých fází je zejména patrný i z toho, že u posledně uvedeného případu se částečně či úplně může již vylučovat příčetnost ve smyslu trestního práva, která je např. u nezaviněné patologické opilosti či jiných chorobných stavů opilosti vyloučena. I pokud příčetnost nebude sice ještě vyloučena, např. u chronického alkoholismu, jde přesto již o kvalitativně jiný případ opilosti než u předchozích skupin pijáků, zejména příležitostných. (Tato složitá problematika je již předmětem samostatného článku.)

Zcela rozdílný význam má zde tedy z hlediska účinné prevence kriminality pod vlivem alkoholu nahodilé příležitostné opití či chronické alkoholické sklony.

Účinky *chronického alkoholismu* se nejčastěji projeví — vedle změn v organismu — psychickou degradací, emocionálními změnami a změnami charakterových vlastností alkoholika: zvýšenou afektivní výbušností, dráždivostí, sklony k hněvu a agresivním činům, později poruchami morálních citů a mravní otupělostí, které se projevují ve zvětšující se hrubosti, lživosti, krajně lehkomyšlném vztahu k povinnosti apod. Tuto morální degradaci si často dostatečně jasně alkoholici ani neuvědomují. Jejimi znaky je též roztržitost, oslabení psychické aktivity — nedostatek vytrvalosti a soustředěnosti; rovněž pracovní aktivita, schopnost tvůrčí práce i okruh zájmů se zužují, dostavují se i závratě, neklid, hučení v uších, bolesti hlavy, v těžších případech se objevují příznaky duševních poruch, jako halucinace, deprese, stavy podobné demenci, parañoie, melancholii apod. Tyto psychické změny vyplývají koneckonců z neadekvátního nezdravého středu takové osobnosti se společností, z její ztížené možnosti normálně vyhovět požadavkům, které naň společnost klade. Je přirozené, že takový krajně nepříznivý psychický vývoj zvláště výrazně vystupuje v podnapilosti či opilosti a že z toho plyne i větší nebezpečí páchání trestných činů. Pod vlivem oslabené fyzické i duševní činnosti a úměrně vlastnostem takové osoby (např. sklonům k agresi, hádavosti, výtržnictví, vychloubačnosti, vystupňované citlivosti) dochází pak v opilosti k rychlým, neuváženým činům, k okamžité reakci. Tato reakce je tím hrubší a nebezpečnější, čím psychicky zpustlejší je piják a čím výraznější je stav opilství. Zejména byly-li špatné vlastnosti opilce před pitím vystupňovány náhodným podnětem, citovými afekty, zlostí, nenávistí k určité osobě, mohou vyústit v nejtěžší trestné činy, vraždy. Charakteristická je tu např. i snaha opatřit si za každou cenu prostředky na alkohol, která je v hlubokém rozporu s možnostmi, které skýtá oslabená pracovní schopnost takové osoby a její pracovní pasivita. Tento rozpor je např. zdrojem majetkové kriminality (což z rozsudku soudu ani nebývá patrné) i příživnictví (syn živí otce-pijana).

Uvedené platí ovšem v menší míře také *pro pravidelného pijáka*. Odlišný charakter má naproti tomu *příležitostný piják*. Z hlediska kriminality zde nemají takový význam určité, pro první skupinu charakteristické trestné činy; je tu např. méně případů příživnictví a majetkové kriminality, neboť zde chybí uvedený rozpor vedoucí výrazně k tomuto typu kriminality. Naproti tomu se daleko více projeví nahodilá trestná činnost, plynoucí ze

seskupení nevhodných nahodilých podmínek a podnětů; zvláště charakteristická je tu neopatrnost (nedbalost) pod vlivem alkoholu, zejména např. v dopravě.

ad C. Nejsložitější a také z hlediska účinné prevence nebezpečných projevů opilosti nejdůležitější je dobrá konkrétní znalost *účinků opíjení na psychické, zejména povahové vlastnosti alkoholizované osoby*. Jde o znalost typických i chorobně zkreslených projevů těchto vlastností ve stavu opilosti, jakož i společenských vlivů, které je vytvářejí, umožňují či usnadňují.

a) Většina případů společensky škodlivých jednání ve stavu opilosti je podmíněna nejen tím, že alkohol zeslabuje útlumové procesy, snižuje schopnosti poznávací, omezuje sebekontrolu, otupuje pocit odpovědnosti, ale i tím, že vede k uvolnění *skutečné* protispolečenské povahy určitého subjektu a projevům jemu vlastních amorálních vlastností, nízkých pohnutek nebo i psychopatie.

Např. sexuálně úchylná osoba si může v opilosti náhodně či pod dojmem objektivního podnětu vzpomenout na svůj dřívější pohlavní styk s určitou ženou, uvidí ji či jinou ženu a dopustí se znásilnění.

Tam, kde protispolečenské vlastnosti subjektu jsou celkem stálé a i ve stavu střízlivém jsou zaměřeny záporně, násilnický apod., je případ celkem zřejmý a jasný. Obtížnější je však analýza tam, kde záporné vlastnosti jsou slabší, resp. jsou vyvažovány vlastnostmi kladnými a ve stavu střízlivosti víceméně skryty; subjekt se tu jinak ovládá a jen ve stavu opilosti se mohou tyto vlastnosti nepříznivě projevit.

Typické⁴⁾ jsou některé vlastnosti pijáků, hlavně alkoholiků, jako neodpovědnost, bezcílnost až pocit životní prázdnoty, dále egoismus, nedostatek smyslu pro povinnost, pracovní nekázeň. Výrazněji se tu projevují i některé záporné morální vlastnosti, jako je mravní neodpovědnost až otrlost, nemravnost spojená až s úchylností, zejména v sexuální sféře, podlost i nezáměr o kulturní dění apod. Podobné vlastnosti charakteru — jež bude vhodné vždy konkrétně analyzovat, pranýřovat, odhalovat např. i před soudem — se účinky pozitivního alkoholu vyhrocují a v důsledku odstranění zábran i brzdivých vlivů psychiky ve stavu opilosti mohou daleko spíše a častěji vyvolávat nebezpečné projevy útočnosti, úskočnosti, ničení, nemravnosti apod.

Naopak osobnost s kladnými vlastnostmi, družným kolektivním cítěním, i když se napije, bude daleko menším zdrojem menších možných škodlivých činů než osoby, které tyto vlastnosti postrádají nebo mají vlastnosti opačné. Pro zaměření prevence má proto význam — ovšem cum grano salis — obecný závěr, že ani v opilosti nečiní opilec to, co je cizí, vzdálené jeho

⁴⁾ Typické ovšem jen z hlediska jejich užšího vztahu ke kriminalitě pod vlivem alkoholu; jsou ale i případy opačné, z tohoto hlediska spíše atypické, kdy zpravidla nelze hovořit o nebezpečné opilosti; projevují se např. v extréměch moralizování, uvědomělosti, vznešených cílů apod., zejména např. u intelektuálů.

povahovým vlastnostem.⁵⁾ Např. i ve stavu značné opilosti nespáchá amórální jednání, pokud je ovládán trvalými principy, vštípenými výchovou. Vlastnosti osoby (subjektivní podmínky osobnosti), úroveň vědomostí, názorů, zvyků, zvláštnosti temperamentu, morální a volní rysy charakteru mají takto značný vliv na chování v opilosti; nikoli však samy o sobě, nýbrž jen ve střetu s určitou objektivní situací, která vyvolává v opilém reakci ve formě společensky škodlivého jednání.

Objektivní podmínky, s nimiž se alkoholizovaná osoba střetává, mohou ovšem odpovídat jejím subjektivním záporně zaměřeným vlastnostem (setká se např. s partou jemu podobných pijáků), a tím se pak jen ulehčují a urychlují možnosti společensky škodlivých projevů opilosti; nebo naopak mohou být s nimi v „nesmířitelném“ rozporu (např. podmíněné odsouzení obsahuje zákaz nadměrného pití); pak ovšem vyžaduje situace ze strany subjektu určitého intelektuálního a volního úsilí k překonání a kladnému řešení tohoto rozporu ve prospěch jeho společenského pólu.

b) Pochopit nebezpečné jednání opilce a nalézt účinné, trvale působící preventivní prostředky, znamená především zjistit, proti komu je např. útočnost opilce namířena a odhalit, jaké společenské a hospodářské podmínky (výchovy, vzdělání, zaměstnání, rodinné, společenské styky, záliby apod.) ji přivodily a jaká konkrétní situace či okolnosti ji vyvolávají. V závažnějších případech bude třeba provést analýzu těchto vlivů pomocí lékaře, zejména psychiatra či klinického psychologa, jinak postačí objasnit si zejména současné podmínky života opilce pomocí osob, které individuální návyky, sklony, chování opilce konkrétně a blíže znají.

Např. rubem ekonomických a společenských přeměn v socialistické společnosti je — z tohoto hlediska — i zhoršení zevních podmínek pro duševní rovnováhu egoistických, individualisticky založených, nesnášenlivých, popř. i hůře se adaptujících osob.⁶⁾ U nich právě rozvoj socialistické společnosti vyvolává konflikty v rodinném, pracovním a vůbec sociálním prostředí, z nichž hledali východisko i v nebezpečném opíjení, jak je patrné i z některých soudních spisů let padesátých. Socialistická společnost v období svého budování potřebuje též ukládat jednotlivcům na přechodnou dobu obtížnější úkoly vyžadující mimořádné vypětí sil, popř. zatěžující značně nervovou soustavu. I v tom je určitá možnost opíjení a jeho nebezpečných projevů, zejména přistoupí-li jiné nepříznivé zevní podmínky a podněty na pracovišti i v místě bydliště a různé subjektivní chyby či dokonce

⁵⁾ Na smýšlení a názorech člověka na jeho morálním profilu a světovém názoru závisí, jaký cíl svému jednání vytyčí i jaké prostředky k jeho dosažení zvolí (A. A. Smirnov a kol., *Psychologie*, Moskva 1956, str. 407). S určitými modifikacemi, spíše ovšem v nepříznivějším směru, platí to i o jednání v podnapilosti a v opilosti, neboť ani tu není duševní život úplně porušen, pokud nejde již o patologický stav opilosti či jiné duševní poruchy.

⁶⁾ Doležal (*Hygienu duševního života*, MME, 1961, str. 272) uvádí, že egoista nedbající zájmů kolektivu, nesebekritický, nerespektující ostatní, neukázněný, se špatným poměrem k práci, k socialistickému majetku se nutně dostává do konfliktu s veřejným míněním společnosti, její morálkou i zákony.

křivdy. Je zde tedy celá škála objektivních konfliktních a stressových situací, které dále mohou nepříznivě formovat psychiku opilce.

Čím silnější a hlubší jsou protispolečenské psychologické návyky a zvyklosti v myšlení, chování a jednání opilce, čím mělčí a slabší jsou jeho morální a volní kvality, tím trvalejší a silnější musely být předchozí záporné vlivy a o to více bude třeba dlouhodobého kladného a silného tlaku společenského okolí na změnu psychiky opilce, na vytvoření nových, dostatečně silných podmíněných reflexů a na ustrojení nového dynamického stereotypu. Jsou-li protispolečensky zaměřené podmíněné reflexy příliš zakořeněny, těžce se zabráňuje vzniku nebezpečné opilosti, a tím méně také vnějších podnětů stačí k tomu, aby vznikly společensky škodlivé důsledky opilosti a naopak, čím výše je společenské vědomí opilého, zejména nahodile či příležitostně opilého, čím pevnější je jeho morální a charakterový profil, tím méně působí na něho různé negativní vlivy, neboť pevně vytvořený, ve své podstatě kladný dynamický stereotyp tomu brání i ve stavu opilosti.⁷⁾ Takto tedy hloubka a trvalost určitého zaměření dynamického stereotypu psychiky opilce — spolu s dalšími vnějšími podmínkami a podněty — určují vznik a průběh, intenzitu a kvalitu nebezpečných projevů opilosti, ústících až ve společensky nebezpečné činy, a tím spoluurčují i volbu prostředků společenského působení vůči nim.

Tak případ řádného, netrestaného pracovníka, dobrého otce rodiny, který se ojedinele opije při zjištění nevěry své ženy a pak ji zraní, má velmi rozdílný preventivní význam, než učiní-li totéž pachatel pro nebezpečné opilství již trestaný, špatný pracovník, který se nestará o rodinu a který po jednom z obvyklých „tahů“ zraní ženu. V prvním případě půjde spíše o výstrahu, ve druhém o obtížné odstraňování příčin nebezpečné opilosti, která neustále rodinu a okolí ohrožuje.

Spojuje-li se tedy v procesu vývoje psychiky alkoholizovaných osob — i ojedinele a náhodně — převážný vliv záporných podmínek, vzniká degenerativní „bludný kruh“ alkoholizovaného jednotlivce a naopak. Oba cykly se ovšem vzájemně proplétají, takže skutečný vývoj je produktem střetu obou těchto druhů pohybu. Převládají-li vzestupné společenské momenty, zejména uvědoměle, záměrně vytvářené, charakteristické pro socialistickou společnost, jsou dány základní všeobecné podmínky pro progresivní vývoj každého jednotlivce, včetně nebezpečných pijáků či alkoholiků.

Situace u osob s nebezpečnými sklony k opilosti je však komplikována tím, že typickou jejich vlastností je sklon jednostranně, resp. deformovaně odrážet životní situace, s nimiž se setkávají. Vytvářejí si iluze o sobě, ne vždy správně chápou vztahy lidí a lidských hodnot; domnívají se např., že jiní lidé jim škodí, křivdí, mají strach z nezdaru, z kritiky, ze své vlastní slabosti; trpí komplexy méněcennosti, žárlivosti, zášti, mají dokonce někdy i dvojí morálku: jednu pro společnost — ochotnost, úslužnost, přátelskost,

⁷⁾ Srov. též A. B. Sacharov, O ličnosti prestupníka i příčinách prestupnosti v SSSR, Moskva 1961, zejména str. 212 a násl.

družnost, druhou pro rodinu — hrubost, pánovitost, ústící až do výtržnosti a rvaček. Vytvářejí si také falešné a nesprávné metody „sebeobraný“, jimiž „zvládají“ svou situaci ve společnosti, patří k nim agresivita, klam, lest, uhýbání, chlácholení, podlézavost. Ty, které se jim nejvíce „osvědčily“, se stávají trvalou složkou jejich charakteru. Byly samozřejmě převzaty z metod, které reálně existují a které ze špatného společenského prostředí, např. z pijáckých part, okopírovali. Takto zformovaná jednostranná soustava názorů, návyků, chování, má tendenci udržovat se a sílit tím, že na ni neustále nejvíce působí právě ty podmínky, na jejichž základě vznikla.

V důsledku toho, že u pijáků či alkoholiků převládají záporné rysy jejich psychiky, která si i ze socialistického společenského prostředí dále vybírá spíše pozůstatky negativních životních podmínek, nemají jasně a uvědoměle utvářený životní názor, ani dobře nerozumí důsledkům svého chování. Věnují více zájmu a času svým subjektivním potížím než konkrétním, skutečným problémům pracovním, rodinným aj. Odmítají na takové věci myslet a z toho plynou i další důsledky — nedomýšlejí své postavení, a tedy nejsou ani schopni je řešit nebo je řeší nesprávně — ve svůj „prospěch“, nezdary se hromadí, těžkosti zvětšují; vše vidí černě a mají pokřivené životní názory.

Nebezpečné opíjení, vlastnosti i chování opilce je tak v hlubokém a stále se prohlubujícím rozporu s potřebami konstruktivních, slušných lidských vztahů. Zvykli si jednat víceméně nesprávně i škodlivě ve svých rodinných, pracovních a společenských vztazích vůbec a vytvářejí si v důsledku svého pití stále více konfliktních situací. Dochází tak ke krutému paradoxu: člověk *méně* psychicky odolný a vyzbrojený, jako je opilec, se nakonec musí potýkat s problémy *daleko těžšími*, než jsou problémy normálního zdravého člověka. Může tu dojít i k takovému „zřetězení“ živelných nepříznivých podmínek, které vyvolává stále hlubší deformace jeho vědomí.

II. POVAHOVÉ VLASTNOSTI NEBEZPEČNÉHO OPILCE; TYPY OPILCŮ

Z hlediska kriminální prevence má určitý význam objasnění, jaké vlivy životních podmínek psychika opilce odráží, o jaký *typ opilce* jde. V literatuře⁸⁾ se běžně uvádí a ze zkušenosti naší praxe lze dovodit, že základními typy jsou:

a) *Nebezpeční alkoholici* — svárlivci, surovci s agresivními sklony, násilníci; v opilosti zhusta ohrožují ostatní občany a zejména pak svou vlastní rodinu. Tu je z hlediska prevence důležité, aby rodina opilce, zejména jeho

⁸⁾ Toto poznání se promítlo i do zákonodárství, např. severských zemí. Obdobně HWBK (heslo Alkoholismus, str. 40) se pokouší o stanovení jakési afinity mezi psychiatrickými stadii nadužívání alkoholu a určitými typy deliktů. Nejmenší kriminogenní význam přikládá alkoholovým psychózám a patologické opilosti, největší prostému opojení a chronickému alkoholismu. Tomu do jisté míry odpovídá i křivka

manželka, měla plnou trvalou morální i materiální podporu nejbližších spoluobčanů i pracovního kolektivu, popř. též státních orgánů protialkoholního boje, VB apod.

b) *Opilci-paraziti* – příživníci, žijící na útraty jiných (rodičů, příbuzných, manželky, synů apod.) či snažící se dokonce nekalým způsobem si opatřovat prostředky k pití. Z hlediska prevence má zde především význam jejich řádné a kontrolované pracovní zapojení, individuální dlouhodobá a hluboká pomoc kolektivu i odborných složek.

c) Typ *opilců-nešťastníků*, kteří se jinak poctivě snaží konat své povinnosti, avšak nemohou se zbavit občasného nepřiměřeného pití a znovu a znovu do této své slabosti upadají, přestože se např. již podrobili protialkoholní léčbě. Jsou nejvíce přístupní morálnímu vlivu kolektivu, zajistí-li se jeho stále a důsledné působení.

V těchto třech skupinách se nejvíce vyskytují i různé patologické psychické anomálie spjaté s dlouhodobým vlivem opíjení na nervovou soustavu, neurózy, psychózy, maniodepresivní stavy i schizofrenie, paranoia, pohlavní úchylnost apod. Ovšem i vliv psychopatií na opíjení a kriminalitu spjatou s alkoholismem je jistě značný. Jde tu však již o sféru preventivních opatření psychiatra, ač ani zde nelze podceňovat funkci pohružky a ukládání trestu, jakož i vliv morálního působení kolektivu. Proto úzká spolupráce orgánů justice a orgánů zdravotnických je velmi žádoucí.

d) Jinou povahu mají naproti tomu *příležitostní opilci*, u nichž právě jen náhodné napití vytváří nebezpečné situace. Jejich typicky nedbalé, neopatrné jednání pod vlivem alkoholu, zejména na úseku dopravy a pokud jde o bezpečnost práce, má často velmi závažné následky. Proto z hlediska účinné kriminální prevence zde trestní zákonodárství obvykle postihuje

deliktů, od mnohdy brutálně provedených násilných deliktů ze vznětlivosti (Erregungsdelikte) bezdůvodně vyprovokovaných v patologické opilosti, popř. u zvykových pijáků, přes delikty vyvolané ztrátou duševních zábran (Enthemmungsdelikte) v prosté opilosti, popř. i u zvykových pijáků a dipsománie (zejména tělesná poranění, postavení se na odpor, urážky, poškození věcí, mravnostní delikty), až k deliktům, jež jsou projevem úpadku osobnosti (Verfallsdelikte) u chronických pijáků (majetkové delikty, formy parazitních deliktů, jako jsou žebráctví, tuláctví, vyhýbání se práci, příživnictví):

Alkohol. Psychosen	Patholog. Rausch	Gewöhnl. Rausch	Dipsomanie	Chron. Alkoholismus
	Erregungsdelikte („Grundlos“ provoziert).	Enthemmungsdelikte	Verfallsdelikte	

(Výslovně se podotýká, že tyto hranice jsou plynulejší, než jak plyne ze schématu.)

již nebezpečné ohrožení těchto vztahů. Základní je tu však zaměření na odstraňování objektivních podmínek, konkrétních okolností a situací, za nichž příležitostné napití může společensky nebezpečné důsledky vyvolat: např. přísným a všestranně kontrolovaným zákazem pití alkoholu u řidičů, odstraněním možností pití při obsluze strojů na závodě apod.

Psychické reakce opilých vykazují ovšem i v uvedeném rámci základních typů další osobité zvláštnosti. Jejich základem jsou opět různé charakterové vlastnosti opilců, např. jejich emoce, záliby, citlivost, nedůtklivost apod., které blíže určují obsah nebezpečných projevů opilosti. Jsou zejména významně ovlivněny individuálním temperamentem pijícího, který především podmiňuje různou intenzitu těchto reakcí.

Např. při jinak stejných objektivních podmínkách a podnětech u osoby se sklony k dobručtvi, flegmatismu apod. lze daleko těžší očekávat v opilosti výtržnické či agresivní projevy než u osoby letory sangvinické. Také tyto podmínky psychiky, jejichž konkrétní rozbor překračuje rámec práce, bude třeba při volbě preventivních prostředků brát v úvahu.

III. PREVENCE SUBJEKTIVNÍCH PODMÍNEK KRIMINALITY POD VLIVEM ALKOHOLU

Úkolem prevence ve všech uvedených případech bude řešit nepříznivý průběh vývoje střetu objektivních a subjektivních příčin a podmínek, tedy na základě jejich podrobné konkrétní analýzy pomocí společenských a odborných složek jednak nepřipouštět, odstraňovat vliv záporných objektivních podmínek, resp. vytvářet podmínky příznivé, jednak měnit negativní charakterové vlastnosti opilce.

Prevence u prvních tří typů opilců se zaměřuje různým způsobem především na osobu (psychiku) pachatele-opilce; jde-li již o pokročilé stadium alkoholismu, jsou-li tu event. ještě příznaky duševních defektů, je namísto pomoci lékaře-psychiatra. Naproti tomu u typů opilých příležitostně by se prevence měla zaměřit daleko více přímo na odstraňování objektivních podmínek, které umožňují, usnadňují apod. za určitých situací projevy nebezpečné opilosti; tyto vnější podmínky, podněty, okolnosti, jsou tu naopak *prvořadé*.

Společensky nejzávažnější jsou případy opilců prvních dvou skupin, zejména těch, kteří již úplně propadli alkoholu a u nichž se obvykle vyskytují i defekty charakteru a poruchy duševních schopností; tyto poruchy se ovšem vyskytují i u skupiny třetí a mohou být rovněž zdrojem společensky nebezpečných činů. Přesto třeba tyto typy přísně lišit, zejména z hlediska použití represivních prostředků, které především přicházejí v úvahu u skupin ad a), b). Avšak ani zde není možno se omezit jen na tyto represivní prostředky: ty musí být nutně kombinovány s prostředky jinými, zejména s ochranným léčením. Na dlouhou dobu, tedy např. i po výkonu trestu, musí zde být zajištěno komplexní preventivní působení, aby tak byl co možná zaručen nový progresivní vývoj, změna circuli vi-

tiosi — vztahu opilce ke společnosti. Naproti tomu u skupiny ad c)⁹⁾ bude účinnější spíše jen pohružka dlouhodobým trestem (zejména podmíněné odsouzení), event. s uložením ochranného léčení a důsledná kontrola chování opilce kolektivem při komplexním dlouhodobém použití ostatních prostředků prevence.

Z hlediska prevence je tu zejména důležitá zásada usilovat o to, aby si alkoholizovaná osoba za pomoci společenského kolektivu *sama a aktivně* vytvářela dostatečně širokou a správnou společenskou základnu pro svůj individuální život. Praxe ukazuje, že jen pasivní podřízení se kontrolním aj. opatřením (např. při výkonu PO při ochranném léčení apod.) nepřináší kýžené výsledky.

K usnadnění rozboru podmínek a příčin alkoholismu i pro zkvalitnění preventivních zásahů má určitý orientační význam též *laické* používání běžných lékařských, psychologických kritérií diagnózy, které si všímají zejména těchto znaků:¹⁰⁾

1. Osobnosti pijáka (alkoholika) z hlediska psychiatrického — tedy zejména jeho intelektu, charakteru a sociálních vztahů k rodině, k práci i k celé společnosti. Analýza podmínek, které k vývoji jeho charakteru vedly, je zároveň vodítkem pro vytváření opačných společenských podmínek, které povedou ke změně jeho psychiky.

2. Způsobu požívání alkoholu: společenský (oslavy apod.), profesionální, reaktivní, návykový, symptomatický (u psychóz a psychopatií). Podle způsobu zjištění se zaměří prevence buď na výchovné, lékařské či represivní prostředky, příp. na jejich vhodné kombinace dočasné nebo trvalé.

3. Vývojových fází, v nichž se piják (alkoholik) nachází. Směrem k první fázi budou preventivní prostředky zaměřeny na odstraňování konkrétních podmínek, budou svou povahou spíše krátkodobého, mírnějšího výchovného rázu. Směrem ke čtvrté fázi půjde o prostředky spíše dlouhodobější, zaměřené individuálně, speciálně, event. i léčebně spolu s příp. společensky ostřejším odsudkem vyjádřeným v trestu.

4. Tam, kde došlo k chorobnému či chronickému užívání alkoholu (alkoholické toxikomanii), kde následují patologické úchytky v chování a jednání, rodinný rozvrat, pracovní degradace, konflikty s nepsanými i psanými zákony společnosti, jde již výrazně o lékařskou, léčebnou záležitost. Avšak vhodně zvolené doplňující preventivní a zejména i represivní společenské prostředky mohou vydatně napomáhat vyléčení i takového nebezpečného opilce. Vždyť tu jde o nejdůraznější společenský odsudek, který může za vhodných okolností hluboce ovlivnit změny v psychice opilce, která se přece za rozhodujícího společenského vlivu vytvářela, a proto ji může také

⁹⁾ Vztah této skupiny ke skupině prvé dobře charakterizuje Směrnice pléna NS č. 13/1959 Sb. rozh. o ukládání trestů tak, že je tu třeba pečlivě rozeznávat mezi notorickými výtržníky alkoholiky a mezi pachateli, kteří řádně pracují, avšak nezbavili se dosud občasného nemírného požívání alkoholu.

¹⁰⁾ Srov. Skála, Alkoholismus, str. 30.

společenský vliv v některých případech i ve formě tvrdého odsudku — nikoli ovšem jako jediného prostředku — změnit.

Dobrou konkrétní znalost opilce i možnost účinně, všestranně i trvale na něho působit má rodinný kruh (manželka, matka) a kolektiv spoluobčanů či spolupracovníků (v praxi je však bohužel daleko častější jejich nepříznivý vliv). Jednotlivci tu mohou působit jako aktivisté komisi pro boj s alkoholismem v rámci PAS, zejména ti, kteří znají individuální návyky a chování svých spolupracovníků — pijáků a alkoholiků, mohou konkrétně posoudit míru, kterou snesou, zabránovat jim v opíjení, popř. i převychovávat je, účinně ovšem jen za ingerence odborných složek.

Možno tu s úspěchem též využít a aplikovat za pomoci odborných složek poznatky tzv. *psychoterapie*. Její podstata spočívá především v získání znalostí o osobnosti opilce včetně jeho vlastního náhledu na jeho stav a situaci ve vývojové fázi alkoholismu, v níž se nachází, i o problémech jeho sociálních vztahů v nejširším smyslu (rodinných, pracovních aj.). Vhodně volenými rozhovory se pak působí na celou osobnost opilce se všemi jeho konflikty, problémy a narušenými společenskými vztahy, usiluje se tedy o celkovou jeho výchovu. Přinášel-li mu dříve alkohol jistou formu úlevy, je třeba ho nyní vést tak, aby si uměl najít nové cesty úlevy a osobního uspokojení, nejlépe ve formě nějakého zájmu nebo činnosti prospěšné nejen jemu, ale i druhým. Taková činnost musí být pro něho zdrojem a pramenem osobního uplatnění. Psychoterapie, k níž může již v průběhu léčby nebo po léčbě významně napomáhat kolektiv, zvláště rodinní příslušníci, musí splňovat tři úkoly:

1. Přivést opilce k náhledu, že alkohol byl pro něho výmluvou a únikem, aby se nemusel potýkat se svými problémy a řešit je.
2. Přivést ho k poznání i uznání pravých příčin, které ho vedly k opíjení.
3. Přivést ho ke snaze vyhýbat se situacím, které zaviňovaly jeho konflikty.

Z hlediska prevence platí zde důležitá zásada, že působení takového aktivisty má být neformální, stále a trvalé; má si též vytvořit lidský, přátelský vztah ke svému svěření.⁴¹⁾

Takto zaměřená „laická“ psychoterapie může velmi účinně doplnit, prohloubit, navázat na odbornou lékařskou medikamentózní a psychotherapeutickou péči a přispět tak k splnění jejich cílů. Ovšem musí být řízena racionálně, věcně, na základě konkrétních fakt ze života opilce, směřovat k podstatě problému a působit systematicky, aby její vliv byl dostatečně silný a trvalý; může se uplatnit i v rámci dohledu při uložení podmíněného trestu odnětí svobody, nápravného opatření, vzetí na záruku, event. u dal-

⁴¹⁾ K tomu srov. cit. Mysliveček, Speciální psychiatrie: „Lékař se musí chovat k nemocným sice důsledně a neústupně, ale vždy vlídnou formou, aby nemocný v něm viděl člověka, který ho chce vyléčit z alkoholismu a umožňuje mu tuto cestu... Nesmí cítit autoritativní nucení k abstinenci, které by mohlo vyvolat odpor k léčení“ (str. 259). Mutatis mutandis se to týká i činnosti aktivisty i různých forem dohledu a pomoci opilecům společenskými skupinami.

ších vhodných kombinací jiných preventivních i represivních prostředků podle povahy nebezpečné opilosti (viz další článek). I při „laické psycho-terapii“ platí, že nesmí planě moralizovat, ale zároveň musí čelit vytáčkám, námitkám i nepravdám opilců,¹²⁾ opravovat jejich mylné názory, odkrývat utajené i zapírané činy a projevit hluboký zájem pro jejich potíže i snahu reálně pomoci apod.

*

Naznačené otázky prevence subjektivních příčin a podmínek, ač se vztahují k alkoholizované osobě (a proto ji v této souvislosti vykládáme) jsou však svou podstatou již objektivním příznivým (antikriminogenním) působením, tvoří tedy přechod, resp. jakousi „spoju“ k exogenním vlivům rozebíraným v další kapitole. Vždyť rozhodující možnost změn psychických rysů i u osob se sklony k nebezpečnému opíjení pramení z určujícího příměrného vlivu společenského (tu především odborného) působení, neboť i alkoholizovaní jednotlivci jsou koneckonců ve vztahu ke společnosti sekundární, sociálně nesamostatnou jednotkou, závislou na společenském kolektivu. Proto postupné vytváření příznivých podmínek plánovitými, dostatečně dlouho trvajícími a individuálně volenými formami společenského působení postupně přetváří živelně vzniklý sociální vztah opilce ke společnosti, formovaný pod vlivem záporných podmínek jeho životní existence.

Trvaleji se opakující záměrné působení odborných složek a s nimi spolupracujících kolektivů — jednou radou, podruhé pomocí, potřetí pohrůzkou, jindy kolektivním odsouzením či nejostřejším trestem, podle povahy případu — mění kvalitu psychiky pijáka či alkoholika. Nakupením nových kvantitativních podmínek jeho životní existence nastává postupně kvalitativní, kladná změna jeho návyků, chování, vztahu ke společnosti vůbec, neboť subjekt mění, přetváří formu toho, co z objektivních podmínek přejímá, sice podle charakteru a zaměření své psychiky, avšak nutně jen v mezích určených objektivními podmínkami. Zároveň se do jisté míry přetváří živelné názory a vztahy společenských složek k nebezpečným projevům opilosti tím, že si jejich škodlivé důsledky uvědomují, morálně je odsuzují, poučují se z nich a učí se proti nim účinně bojovat, resp. zamezovat jejich vzniku.¹³⁾

¹²⁾ Srov. cit. Skála, Alkoholismus (str. 129) a tam cit. další psychiatrická literatura, zejména Knobloch, Mysliveček.

¹³⁾ Velkoryse chápal perspektivy psychických změn Marx proto, že pochopil radikální proměny lidské psychiky v dějinném průběhu. U Marxe základním faktorem ve vývoji lidské psychiky je zespolečenštění..., v procesu zespolečenštění prodělává svou kvalitativní přeměnu. (Srov. Popelová, Etik, ČSAV, 1962, str. 311.)

**Exogenní kriminogenní vlivy spjaté s alkoholismem
a rozvíjení preventivního působení odborných složek
a společenských kolektivů**

I. OBJEKTIVNÍ PODMÍNKY ZEJMÉNA OSOBNÍ, MÍSTNÍ A ČASOVÉ*)

Účinnost působení kolektivu a zvolených prostředků se opírá především o konkrétní znalost pijáků či alkoholiků; stejně důležité je konkrétní odhalování a odstraňování nejrozličnějších nepříznivých osobních (A), místních (B) a časových (C) podmínek a podnětů v prostředí rodiny, místa bydliště, pracoviště a v širším společenském prostředí vůbec.

A. Do osobních vlivů, které výrazně působí na nebezpečné projevy opilosti a kriminalitu s tím spjatou, patří:

Především tzv. *pijácké party* (1), *recidivisté* (2) a též *škodlivé zásahy jiných osob* (3). V praxi se ovšem většinou tito činitelé prolínají — např. recidivista je členem pijácké party, do níž zatáhne mladistvého.

1. Praxe často zjišťuje, že kořeny nebezpečného pijáctví jsou v tzv. *pijáckých partách*, resp. jen v pijáckých skupinách „štamgastů“, v nichž většina alkoholiků začíná pít zpravidla již v období svého mládí. Tyto party vytvářejí velmi nepříznivé podmínky, které široce a hluboce ovlivňují vznik nebezpečných projevů opilosti. Zejména jejich trvalá, adresná, jemná a vytrvalá „náborová“ činnost je negativní kolektivní silou infikující a ohrožující početnou část mladých lidí.

Šetření alkoholiků MUDr. Madlafouskem¹⁾ ukázalo: 75 % začalo pít ve věku od 15–24 let; hospodářská situace většiny byla dobrá (u 52 % dokonce došlo ke zlepšení příjmu na počátku pití); 84 % začalo pít v pijácké partě a pití na ni dále omezovalo (jen 4 začali pít sami). Téměř ve 3/4 šlo při vstupu pijáka do party o společnost již určitým způsobem strukturalizovanou, s pevnými pravidly, její jádro tvořili ze 3/5 věkově starší a zkušenější, kteří novým členům imponovali svým vystupováním (95 %), společenským postavením (74 %), finančními úspěchy (63 %), úspěchy u žen (53 %). Uplatňování jejich vlivu se projevilo ve škále od jemných psychologických metod až k tvrdému vydírání a nátlaku k účasti na pitce:

a) jako pozitivní prostředky užívali líčení buď ideálu chlapa, který se umí pořádně napít (zejména u manuálně pracujících), či naopak zjemnělého znalce života a jeho požitků; uváděli příklady proslulých lidí, kteří pili, poukazovali na zdravotní a jiné důvody a věk (alkohol — tekutý chléb, desinfekce, na těžkou práci těžký alkohol, ochrana přetížených nervů, pře-

*) Vycházíme tu z velmi omezeného stavu výzkumu této problematiky u nás, resp. i v jiných socialistických státech. Práce proto nemůže překročit rámec dosud zjištěných poznatků.

¹⁾ Zpravodaj ÚPS č. 1/1961, str. 15 a násl. Šlo o volný výběr 73 pacientů z léčebny v Lojovicích pro obtížně léčitelné pacienty.

konání ostychu před ženami), a podněcovali k pití objednávaním „rund“ „na revanš“ apod.;

b) k negativnímu působení patřila jemná ironie, otevřený výsměch, vyhrůžky i nebezpečné vydírání — poukazy na „škrobství“, bázlivost (manželčina pantofel, maminčiny sukně, „slečinka“), popuzování proti autoritám, společnosti, rodině (např. vyprávění podrobností o domnělé nevěře ženy, dívky, pomlouvání žen apod. se závěrem „vykašli se na to, zapij to, stejně to nespravíš“);

c) nevyhýbali se ani přímému „zabavování“ mimořádného příjmu malého pracovního kolektivu pro účely pitky, zneužívání kolektivní soudržnosti („nesmíš trhat partu“), i pravidelného vybírání na podplácení předáka, mistra alkoholem, aby parta „to měla u něho dobré“ a výdělky, z nichž je možno „pustit chlup“.

Uvedené vlivy se ovšem uplatňují velmi složitě:

Např. dobře vychovaný učeň se octne ojediněle v partě opilců. Tento nahodilý střet příznivých subjektivních podmínek mladistvého s negativními objektivními podmínkami může vyvolat ráznou a rozhodnou odmítavou reakci. Bude-li se však tento střet častěji opakovat (oslavování svátků, povýšení apod.), může odpor povolit a převaha negativních podmínek může vést až k protikladům — k nebezpečným projevům opilosti, ústicím v kriminalitu.

Účastní-li se ale taková osoba jedné či několika pitek, může naopak dojít k ještě pevnějšímu přesvědčení, že takový způsob života je pro ni nepřijatelný.

Konečně na psychiku individua, zaměřeného převážně záporně, trvale žijícího v negativních společenských podmínkách, mohou i kladné ojedinělé objektivní podněty působit záporně.

Podobně např. na pijáka, navyklého hospodskému prostředí a pijácké partě, bude ojedinělý kulturní zážitek mít zpravidla opačný vliv a jen ho utvrdí v přesvědčení, že lepší, nenucenější a veselejší je jeho parta.

Záporně zaměřená psychika opilce má také sklony vybírat si z objektivních podmínek vlivy spíše záporné kvality, které jsou v souladu s jejími zkreslenými názory, ochotně přejímá výroky, že „všichni pijí“, že „všude se oslavuje pitím“ a „nedáš-li láhev, ničeho nedosáhneš“ apod.

Analýza vlivu pijáckých part tak názorně demonstruje, jak složité jsou některé psychické aspekty kriminogenních projevů alkoholismu a jak náročná, důsledná i trvalá musí být preventivní činnost k paralyzování tak působivého vlivu; proti zmíněným prostředkům pijáckých part se jeví toto preventivní úsilí jako všeobecné, neúplné, nekonkrétní, občasné a málo diferencované.

Pro podmínky prevence tu naopak platí, že záměrné odstraňování i nahodilých podmínek vedoucích k nebezpečným projevům opilosti, resp. i jednotlivé nahodilé zásahy socialistické společnosti v tomto směru ve svém souhrnu vedou nutně — i když nikoli vždy přímočaře a stejně rychle — k určitým pozitivním výsledkům.

Proto záměrné odstraňování typických i nahodilých objektivních podmínek a podnětů, vedoucích k nebezpečným projevům opilosti, i ovlivňo-

vání nepříznivých subjektivních podmínek pomocí jednotlivých i nahodilých výchovných podnětů ve směru příznivého vývoje, má základní význam pro jejich prevenci.

Především půjde o skutečnou i morální izolaci part od ostatních, zejména mládeže a dorostu, i úsilí o likvidaci part odstraňováním jedinců, kteří je ovládají; dále by se mělo dbát komplexnosti preventivního vlivu i důsledné kontroly party veřejností, kolektivem; její členové by měli být okamžitě zařazováni do dobrých pracovních kolektivů, kde by nemohli „působit“ a nadále se scházet třeba i v pracovní době; přihlížet by se mělo při trestním aj. postihu k diferenciaci členů party podle toho, jaké škody — materiální — společnosti způsobili.

Jinak, mírněji se např. posoudí případ nového člena party, zejména mladistvého, i když spáchá závažnější čin, a jinak, přísněji, případ starého člena party — silného jedince, který partu ovládá, či známého výtržníka, který má na svědomí zatažení jiných do party, a to i když se dopustí méně závažného činu; je to odůvodněno nejen tím, jak dlouho již takové individuum v partě nepříznivě působí, koho a jaké škody má na svědomí, ale i tím, že okruh těchto osob je poměrně úzký a preventivní dosah naopak poměrně značný. Např. již samotná skutečnost, že se tím zachrání od nebezpečného opíjení další, zejména mladiství, je preventivně důležité.

2. Otázka diferencovaného postihu pijáků úzce souvisí s problémy *recidivy a recidivistů* u nebezpečných projevů opilosti, pro něž je charakteristický vyhraněně parazitní způsob života, negativní vztah ke společnosti, morálce a práci.

Praxe ukazuje, že převážná většina recidivistů vůbec má silné sklony k požívání alkoholu, a vyhledává proto sobě rovnou společnost — party; nákladnost takového způsobu života vede pak zejména k majetkové trestné činnosti a k její recidivě. Vyhýbání se poctivé práci, asociální postoje opilce ke společenským požadavkům vyúsťuje v notorické příživnictví a je zdrojem četných činů, jež hrubě narušují pravidla socialistického soužití, zejména rvaček, výtržnictví, násilí.

Např. rozbor 90 případů recidivistů narozených po roce 1920 ukazuje, že dvě třetiny z tohoto počtu, převážně dělnického původu, holdují silně alkoholu a téměř dvě třetiny se také dopouštějí majetkových trestných činů,²⁾ dvě třetiny nebyly zaměstnány a dvě třetiny vyrůstaly v rozvrácených rodinách. Jiný rozbor 100 případů nejnebezpečnějších recidivistů, narozených po r. 1945, ukázal, že 36 (tj. více než třetina) ve větší míře požívá alkohol. Alkohol u mládeže je patrně ve více než jedné třetině případů hlavní příčinou recidivy. Rozbor kriminality v Severomoravském kraji ukázal, že u většiny nových recidivistů, zejména mladistvých, je trestná činnost úzce spjata s bulačstvím, opilstvím, příživnictvím (Bezpečnost č. 15/1961). Jiný rozbor 100 evidovaných recidivistů ukazuje, že 48 (tj. téměř polovina) se dopouštělo trestné činnosti v souvislosti s požíváním alkoholu; také naše výběrové šetření potvrdilo, že v celkové trestné činnosti spáchané v úplné opilosti (býv. § 186) byly dvě třetiny recidivistů, z toho jedna třetina speciální recidivy. Pracovníci NVÚ dokonce uvádějí, že 80 % recidivistů má silné sklony k požívání alkoholu.³⁾

²⁾ a ³⁾ Z konference HSVB o recidivě 1961 (příspěvky s. Mejdra, Kotála, Rybáka aj.).

Z hlediska širší prevence platí obdobné zásady jako u pijáckých part. Především je důležité izolovat vliv recidivistů na ostatní, zejména na mládež, ale neizolovat je naopak od kladného vlivu kolektivu i spolehlivých jednotlivců; je možno zřídit dohled nad nimi, zejména i po výkonu trestu. Základem trvalé prevence je zásada, aby si takový opilec v průběhu odborného léčení, psychoterapie aj., popř. za pomoci dobrých pracovních kolektivů sám začal aktivně utvářet dostatečně širokou a správnou společenskou základnu pro svůj individuální život. To by mohla být účinnější cesta než formální, všeobecné preventivně výchovné působení pracovních kolektivů či pouhá administrativní kontrola.

V našich podmínkách se např. osvědčuje činnost vyléčených alkoholiků jako aktivistů PAS v komisích pro boj s alkoholismem, zejména na závodech. Vzhledem ke svému konkrétním znalostem problematiky alkoholismu, zájmu o ni a snaze pomoci, pracují i jako předsedové těchto komisí.

3. Nesvědomitost, škodlivé zásady a vůbec *negativní vliv jiných osob* tvoří třetí základní kriminologickou skupinu, navazující bezprostředně na skupiny předchozí. Nejškodlivější je ovšem přímý vliv člena party, recidivisty; takoví opilci mají však obvykle svá oblíbená výčepní místa, kde se scházejí, a nesvědomití výčepní pak často úmyslně podporují rozvoj těchto part v naději na velký výdělek; podporují mnohdy i nebezpečné projevy nahodilé opilosti naléváním řidičům. Záporný vliv mají také jemnější formy nabízení či nucení k pití, zejména v nočních podnicích, a to nejen ze strany výčepních, ale i známých navzájem, zejména tam, kde převládne vliv opilce.

Z hlediska trestněprávní a s ní souvislé prevence má zde opět základní význam správně diferencovaná volba prostředků podle stupně souvislosti, míry účasti a spoluviny na nebezpečném projevu opilosti, která vyústila až ve společensky škodlivý čin. Důležitá je zejména již důsledná, popř. i plánovaná veřejná kontrola jak všeobecné, tak konkrétní povahy, např. kontrola silnic vedoucích k vinařské oblasti či určité pijácké party, a to pomocí PSVB, aktivistů, komisí pro ochranu veřejného pořádku, hlášení případů nebezpečné opilosti PAS, ZAS, PAP aj. Široká kontrola umožňuje též odhalit i výrazněji zaměřit preventivní prostředky vůči těm, kteří v širším okruhu a míře umožňují či usnadňují podmínky vzniku nebezpečných projevů opilosti, např. již prodejem či naléváním alkoholu mladistvým a podnapilým řidičům. Opatření vůči nim pak mohou být v konkrétním případě i ostřejší povahy, i když zároveň budou přísně ve shodě se zákony diferencovány podle míry závažnosti jednání.

Mnohdy postačí i vhodná kádrová opatření — např. zbavení funkce vedoucího pohostinství,⁴⁾ ale i funkcionáře, který nadměrně pije a je špatným příkladem obča-

⁴⁾ Podmínky úspěšného boje proti alkoholismu jsou u nás příznivější než v kapitalistické společnosti, kde staletým problémem zůstává účinný postih soukromých výčepních, sledujících především zájem zisku. Ovšem i v našich podmínkách třeba svádět ještě boj s často obratně maskovanými zájmy výroby a distribuce alkoholu.

nům; účinným prostředkem je i důsledné uplatňování náhrady škody (civilní ručení za spoluzavinění) až po různé formy trestního postihu u nejzávažnějších případů vytváření nevhodných podmínek, jež bezprostředně vedly ke vzniku trestné činnosti. Z hlediska účinné prevence je výhodné, že okruh osob, které budou takto postiženy, je poměrně malý, avšak preventivně výchovný dosah naopak značný.

Pro všechny tři uvedené kriminologické skupiny nepříznivých podmínek třeba pak z hlediska prevence uplatňovat zásadu spočívající v tom, že čím více a nebezpečněji se prolínají uvedené skupiny podmínek, tím ostřejšího, resp. trvalejšího rázu budou zvolené preventivní prostředky, zejména pak konkrétní formy dohledu, výchovného a léčebného vlivu příslušných složek, a tím také nezbytnější bude důsledně odhalovat a řešit takové případy (viz závěr kapitoly 1. a další výklady).

B. Význam *místních* podmínek vyplývá, zachytí-li se statisticky, na podkladě průzkumů apod., na kterých místech či úsecích společenské a hospodářské činnosti se nebezpečné projevy opilosti vyskytují a v jaké míře; to může pomoci při řešení otázky, kam a jak třeba zaměřit pozornost v preventivním boji (zobecněny zejména materiály ÚPAS, konkrétněji uvedené v cit. kandidátské práci).

V rámci *krajů, resp. oblastí* setkáváme se např. s problematikou typicky nepříznivých podmínek ve vinařských oblastech (víno se tu podává i dětem). Pití je zde obvykle spojováno s příjemnými zážitky — tancem, hudbou, společností děvčat, pobytem v partě; pití se tak stává neoddělitelnou součástí souboru příjemných zážitků, jež se mohou snadno — hlavně u věkově mladších osob — vyvinout v návyk. Je zde také zvýšené nebezpečí trestné činnosti v dopravě.

Např. největší počet dopravních nehod pod vlivem alkoholu je ve slovenských vinařských oblastech, kde tato příčina převládá — až 30 % — zejména u mladších řidičů motocyklů a mopedů. Podobně je tomu v některých rekreačních oblastech (ve Středočeském kraji např. povltavská a posázavská oblast), které velmi neblaze ovlivňují alkoholismus i trestnou činnost z něho plynoucí, zejména u mládeže, a dopravní nehodovost, hlavně nedodržují-li se přísně předpisy o podávání alkoholu pracovníky pohostinství.

V rámci *okresů* je třeba soustředit pozornost na okresy s velkou investiční výstavbou (např. Most, Trinec, Ostrava, některé oblasti Slovenska), neboť zde se mnohdy soustřeďují morálně narušené živly. Často právě i dobrý výdělek, spojený s negativními podmínkami v ubytování, při odloučenosti od rodiny a nedostatku hodnotnější kulturní zábavy, může ústít v nebezpečné projevy opilosti. Praxe naopak ukazuje, že nebezpečných projevů opilosti je daleko méně v oblastech převážně zemědělských.

Např. statistika ministerstva zemědělství uvádí, že z celkového počtu hlášených 40 000 pracovních úrazů v zemědělství bylo jen 461 pod vlivem alkoholu; naproti tomu prověrka SONP Kladno zjišťuje, že dvě třetiny úrazů vzniklo pod vlivem alkoholového opojení (materiály ÚPAS z 12. 2. 1960).

Na závodech a pracovištích mohou vyvolat ve větší míře nebezpečné projevy opilosti zejména ty úseky, pro něž je charakteristická přemíra těžké a namáhavé, popř. jednostranně zaměřené jednotvárné manuální práce, zvláště v horkých a prašných provozech dolů, hutí, skláren, sléváren nebo naopak ve studených provozech s nepříznivými povětrnostními podmínkami (velké stavby) anebo na roztříštěných, špatně kontrolovaných pracovištích, v brigádnických oblastech, kde navíc působí i nepříznivé podmínky ve společných ubikacích.

Materiály ÚPAS uvádějí případ z SONP Kladno, kde tři slévači vypili během noční směny půl hektolitrů piva a jako následek toho pustili do písku tavbu v ceně 600 000 Kčs. Ze stavebnictví je zaznamenán případ placení „zápisného“ partě a mistrovi ze strany mladých učňů jako příspěvek na pitku. V jedné učňovské škole se zjistilo, že největší absenci mají učni přidělení ke starším dělníkům-tesařům a dělníkům na roztříštěných pracovištích, kde docházelo k opilství a fluktuaci.

I noční práce mladších osob v závodech může podporovat vznik pití. Podobně opět přílišné zautomatizování, neměnnost práce vyvolává touhu po dráždidle po skončení pracovní doby. Odstraňovat je třeba i možnost styků alkoholiků-dělníků s děvčaty v nočních směnách.

Také rozestavení lidí ve velkých podnicích, zvláště při použití brigádníků, má být vedeno tak, aby mínění a vliv dobrých, řádných pracovníků byl rozhodující a převažující. Právem byla proto kritizována taková kádrová politika, jež vedla v některých případech zejména na velkých stavbách k živelné, nekontrolované koncentraci asociálních živlů, opileců apod.

Místní nepříznivé podmínky se vytvářejí zejména v těch hostincích, nočních podnicích (putykách), které se stanou oblíbeným místem schůzek pijáckých part a kde si vedoucí Pohostinství „hledí“ těchto svých zákazníků. Podobně je tomu v hostincích na místech frekventovaných dopravních spojů, zejména při hlavních silnicích, v některých nádražních restauracích vzhledem k delší provozní době i nenápadnosti, v rekreačních místech, kde se scházejí party mladistvých včetně chuligánů, při nevhodných tanečních zábavách mládeže v odlehlejších hostincích, chatách a na jiných podezřelých místech.

Ve všech uvedených případech jde — obecněji řečeno — o vzestup vlivu nepříznivých objektivních a subjektivních podmínek. Základem prevence je proto důsledná kontrola takových míst zejména pomocí PSVB, občanských výborů, komisí pro ochranu veřejného pořádku i důsledná opatření odpovídající nebezpečné povaze těchto míst, včetně jejich „likvidace“.

K těmto opatřením by bylo možno započítat např. omezení i zákaz podávání alkoholických nápojů v hostincích při hlavních silnicích, na tzv. rizikových pracovištích, v některých podnicích veřejného stravování apod.

Materiál ÚPAS uvádí, že větší akce v roce 1960 ve Středoslovenském kraji byla zaměřena na kontrolu hostinců, kde se hodně pilo, tropily výtržnosti a rvačky. Z počtu 52 bylo 14 zrušeno a 34 převedeno na Pohostinství bez alkoholických nápojů; trestní řízení bylo zahájeno proti 134 vedoucím pohostinství (u 18 vysloven zákaz činnosti).

V osmi okresech vydán zákaz prodeje lihových nápojů v době výplaty. Uplatnily se také sankce za překročení plánovaného prodeje lihovin, postiženy byly i hostince, kde došlo ke rvačkám. Zejména přetypování hostinců u důležitých dopravních spojů na nealkoholické mělo značný preventivní význam.

Důsledné kontroly, a to i za pomoci Detalkolu (obdoba Hargerova přístroje v závodech, nepřipuštění podnapilých do práce a odvolání jich z pracoviště, vykazují-li známky podnapilosti, pokutování případů, kdy pracovník přinesl alkohol na pracoviště, prodej pouze 7° piva v kantýnách a zejména rozšiřování prodeje chutných nealkoholických nápojů, především na uvedených úsecích, jsou důležitými prostředky prevence nebezpečné opilosti.

Podle aktuálních místních podmínek třeba též řešit uzavírací hodiny, zřizovat bezalkoholní hostince a organizovat bezalkoholní zábavy. Nutná je rovněž dobrá znalost všech osob, které se nebezpečně opíjejí (pomocí VB, PSVB, PAS aj.) a vyvozovat z toho i určité důsledky: nevydávat např. takovým osobám řidičské průkazy, popř. je odebírat, nenavrhopat je do odpovědných funkcí, zejména jde-li o hmotně odpovědné osoby, resp. po předchozí výstraze je z funkcí odvolávat, podávat hlášení o tom pro účely vojenské služby, zaznamenávat je do kádrových posudků apod.

Ve vztahu ke všeobecné prevenci třeba ovšem působit zejména u mládeže pozitivními prostředky; zvýšit vliv hodnotného kulturního dění, sportovního zápolení i atraktivních zábav v době odpočinku a volného času.

C. Z významu doby, kdy nejčastěji ke kriminalitě dochází, vyplývají některé charakteristické vztahy mezi jistými časovými úseky a nebezpečnou opilostí, event. kriminalitou z ní plynoucí. Může to být rovněž významné z hlediska správného časového zaměření kontrolních aj. preventivních opatření:

a) podle *hodin* např. počet záchytů v Praze v době mezi 22. hod. noční a 4. hod. ranní je nejvyšší; s tím je spojena i stoupající kriminalita v tomto časovém intervalu, zejména výtržnictví a násilnosti; na silnici u Bratislavy vedoucí do vinařské oblasti je např. v nočních hodinách největší počet dopravních deliktů;

b) z hlediska jednotlivých *dnů* se v literatuře obvykle uvádí, že 2/3 trestné činnosti pod vlivem alkoholu je pácháno zpravidla na konci a začátku týdne s vrcholem v neděli. Dr. Skála však uvádí modifikaci této zákonitosti v Praze, kde je rovnoměrněji rozděleno požívání alkoholu i kriminalita z toho plynoucí do celého týdne, přičemž vrchol křivky konzumu není na konci týdne. Zdá se, že pro velká města vůbec je charakteristická menší příkrost křivky, tedy rovnoměrnější rozdělení na jednotlivé dny, zatímco pro venkov a venkovská města je křivka mnohem strmější: vysoký konzum alkoholu i zvýšený počet kriminálních případů bývá v sobotu a v neděli. Tento poznatek vyplývá též z rozdílného časového charakteru pracovní doby v průmyslu a zemědělství, jakož i z vyliďňování měst v době pracovního volna a v neděli. Také materiály HSVB ukazují, že největší počet dopravních nehod je v sobotu, kdy rovněž dochází k největší

spotřebě alkoholu (jde o materiály z let padesátých; volné soboty tyto časové vztahy patrně posunuly, resp. rovnoměrně ji rozdělily);

c) zkoumání vlivu *ročního období* na kriminalitu pod vlivem alkoholu hraje významnější roli např. u kriminality proti osobnosti, zejména u sexuálních deliktů a v dopravě — např. při zvýšeném růstu dopravní frekvence v letním období v rekreačních oblastech: dopravních nehod bylo v ČSSR v únoru 1960 1891, avšak v červenci již 4646.

Podobně některá období celostátních svátků (zejména vánočních, Silvestra aj.), ale i lokálních oslav (karnevalů, veselic, poutí, ale i populárních svátků, např. Josefa, Václava apod.) ovlivňuje konzum alkoholu a trestnou činnost s ním související.

Taková zjištění mohou mít nepochybně závažný význam pro časové soustředění jistých preventivních kontrolních prostředků i pro vyvozování přiměřených důsledků ze zjištěných skutečností, zejména podle §§ 9, 10 zák. o BPA; může to být např. zákaz či omezení podávání alkoholu v určité době (při výplatě, na některých, zejména tzv. rizikových pracovištích, nebo v určitém časovém období, např. v letních měsících na odlehlých místech Posázaví, kde se koncentrují pochybné zábavy mládeže spojené s pitím).

II. VÝZNAM ZÁSAHŮ JIŽ DO NEJVZDÁLENĚJŠÍHO OBJEKTIVNÍHO ČLÁNKU STŘETU — VÝROBY, DISTRIBUCE A KONZUMU ALKOHOLU

Vedle zmíněných konkrétních dílčích odstraňování jednotlivých nepříznivých objektivních a subjektivních podmínek příslušnými složkami prevence jsou to významné regulující zásahy již do prvního nejvzdálenějšího objektivního článku, který široce a všeobecně ovlivňuje vznik nebezpečných projevů opilosti a kriminality — to je na *výrobu, prodej a konzum alkoholu*, přesněji řečeno na zvyšování této výroby a konzumu.⁵⁾

Požadavek snižovat výrobu, prodej a konzum alkoholu (u nás se naopak plánovitě zvyšuje) nelze zaměňovat s málo účinnými administrativními, resp. prohibičními zásahy; nelze ani naopak tvrdit, že takový požadavek odporuje politice zvyšování životní úrovně, či že je mu učiněno zadost zvýšeným kulturně výchovným, osvětovým působením a zvyšováním výroby a konzumu nealkoholických nápojů. Z předchozích úvah o vztahu mezi objektivními a subjektivními příčinami a podmínkami kriminality pod vlivem alkoholu vyplynulo — jak se domníváme — že samotné jednostranné zásahy jen do subjektivních *příčin a podmínek* této kriminality nemohou být zdaleka účinné, opomíjí-li se zároveň hluboké zásahy do příčin a podmínek objektivních. Ti, kteří — ať z různých důvodů fiskálních, hospodářských či osobních — brojí proti tomuto úsilí, nevidí zde vztah

⁵⁾ Základní význam těchto skutečností pro vývoj kriminality byl podrobně analyzován v AUC — Iuridica 3/1970.

obecného, resp. nutných příčin, a zvláštního — tj. jednotlivých, ve vztahu ke konkrétním alkoholizovaným osobám často nahodilých podmínek, které na kriminální počínání takových individuí působí.

Nutný, zákonitý vztah je — jak jsme již v předchozím článku analyzovali — mezi zvyšováním konzumu alkoholu a mezi jeho celkově nutně se zvyšujícími nepříznivými účinky, včetně růstu kriminality pod vlivem alkoholu, i když v jednotlivých případech bude *nahodilé*, kdo se takto nebezpečně opije. Proto také argument, že kulturně vyspělý jednatel se typicky do nebezpečného stavu opilosti neuvede, resp. že i opilý se ovládne, je jen částečně pravdivý, nehledě k tomu, že v procesu střetu různých nepříznivých, zejména i nahodilých podmínek (v rodině, na pracovišti apod.), může „kulturní“ požívání alkoholu přerůstat v nebezpečné projevy opilosti.

Zásahy do tohoto základního objektivního článku (příčin a podmínek) nebezpečných projevů opilosti zdají se být — ovšem jen teoreticky — *prosté*: přestat prostě vyrábět a prodávat alkohol, což zdá se být mnohem jednodušší než komplikovaný boj s jeho nebezpečnými důsledky. Prakticky se ale nejtíže uskutečňují (viz např. krach prohibice v USA). Konzum alkoholu je totiž spjat s tradičními, zakořeněnými zvyklostmi. Jeho „kulturní“ požívání (jako chuťového nápoje, zejména piva a vína) se prolíná s nadměrným a společensky škodlivým požíváním do té míry, že těžko určit hranice obou. Jeho konzum je dále široce spjat s hospodářskými a komerčními zájmy výroby a distribuce, subjektivní potřeba (ovlivňovaná ovšem jeho výrobou a prodejem) tu opět ovlivňuje tuto výrobu a distribuci. Zvyšování výroby a rozšiřování jeho prodeje naopak ovlivňuje ne vždy kulturní zvyšování konzumu alkoholu. Tak např. i požadavky konzumentů po zvyšování výroby vícestupňového lahvového piva mohou objektivně zvyšovat i počet jeho nebezpečných projevů výrazněji např. na úseku dopravy (např. jízda automobilem po nedělním obědě zakončeném lahvo-
vým pivem apod.).

Těžko se zde hledá článek, kde tento objektivní circulus vitiosus rozeznat. Je-li rozhodující článek tohoto circuli vitiosi ve výchovném či léčebném společenském působení na subjektivní podmínky (na psychiku opilce), pak plný a široký úspěch tohoto působení musí nutně vycházet z působení na objektivní příčiny a podmínky nebezpečných projevů opilosti. Toto ovšem musí mít nutně svůj základ již v postupném obezřetném snižování výroby, distribuce a konzumu alkoholu vůbec — jeho jednotlivých druhů zvláště, neboť působení jen na konkrétní dílčí objektivní podmínky (např. zákaz pití u určitých osob, na určitém místě a za určité situace), byť významné, nemíří ještě k objektivním kořenům, příčinám opilosti.

Existuje-li výše zmíněný nutný vztah mezi zvyšováním spotřeby alkoholu a ještě intenzivnějším zvyšováním jeho společensky škodlivých důsledků, tedy cílevědomě a dlouhodobě uskutečňovaný vliv na vývoj spotřeby alkoholu, zejména přes výrobu a distribuci včetně snižování jeho stupňovitosti, vhodné cenové politiky apod., bude jedním z nejdůležitějších

požadavků „objektivní“ prevence. A tu přicházíme k zajímavé, z hlediska prevence důležité myšlence, jež pramení v nedůvěře ke dvěma běžně tradovaným argumentům.

Jeden z nich — totiž že zvýšený a zvyšující se konzum piva a vína je projevem růstu životní ba dokonce kulturní úrovně — je značně u nás rozšířený; šíří ho zejména pracovníci výroby a distribuce. Tomuto prvému argumentu přitakává druhý známý argument, rozšířený i v řadách protialkoholních pracovníků, že totiž je třeba přesunovat konzum z tzv. těžkých alkoholů (koncentrátů) na lehké (pivo a víno), což prý může přispět v celkovém boji proti alkoholismu a jeho důsledkům. Avšak praktické důsledky obou argumentů jsou zatím ty, že podstatně vzrostla výroba a spotřeba těchto druhů lehkých alkoholů, dokonce až na dvojnásobek ve srovnání s konzumem alkoholu na hlavu v roce 1936. Tyto oba argumenty⁶⁾ ovlivnily patrně jenom dočasně malé snížení výroby destilátů a jejich zdražení (zároveň s tím však podstatné zvýšení černého pálení lihu) na straně jedné, naproti tomu však přinesly nadměrné zvýšení výroby a konzumu piva, takže tu zaujímáme dokonce vedoucí postavení v celosvětovém měřítku, a vína na straně druhé; a dokonce se plánuje i neustálé další zvyšování jejich výroby.

Vliv těchto koncepcí se podle našeho mínění promítl i do zvyšování počtu společensky závažných důsledků na obou základních úsecích kriminality pod vlivem alkoholu — na úseku klidného občanského soužití a na úseku dopravy. Na každém z obou úseků se však promítá specifickým způsobem a maří tak úsilí, které je tu prevencí ze strany státních i společenských orgánů věnováno.

První důsledek těchto koncepcí se týká úseku *občanského soužití*. Zvýšený konzum lehkých alkoholů je obvykle spojen se snahou dobře se při tom bavit; spolu s dobrými výdělky, zejména i u mladších, popř. ještě rodiči „zaopatřených“ osob, a při nedostatku kulturně výchovných aj. pozitivních vlivů, pak to vede k rozšiřování alkoholismu i na další okruh osob, z nichž se pak ve zvýšené míře nově rekrutují další pijáci i alkoholicí — výtržníci, násilníci a jiní rušitelé občanského soužití. Zejména u osob s počínajícími sklony k nadměrnému požívání alkoholických nápojů nastává zde přesun „specializace“ na pivo — u nás neobyčejně levný alkohol, resp. na levné, zejména ovocné víno, a tak několika desetistupňovými, resp. dvanáctistupňovými pílilitry piva (popř. doplněnými levnějším koncentrátem) je možno se doslova za několik korun podnapít. Podobně tomu je i u vína, zejména ovocného, kde i jeho domácí výroba velmi stoupla; tento druh vína byl sice správně v roce 1958 zdražen, avšak v roce 1963 opět — patrně z ekonomických důvodů — zlevněn.

Zapomnělo se však, že vzrostla-li již spotřeba a poptávka, vzrostla především u osob náchylných k pití, které se přeorientovaly na konzum levně-

⁶⁾ Požívání v silných koncentracích, např. destilátech, má zhoubnější vliv na psychické zdraví než stejné množství alkoholu požitý v řídcejších roztocích, např. v pivu (Mysliveček, Speciální psychiatrie, SZN, 1959, str. 237).

ších alkoholických nápojů či na jejich černou výrobu, podle situace a podle jejich kapsy. V důsledku takto vzniklé situace, kdy se zvyšuje poptávka po alkoholu na jedné straně a zdražují se některé jeho druhy na druhé straně, vzrůstá nejenom konzum lehkých alkoholů, ale i nedovolené pálení lihu, domácí výroba ovocných vín apod.

To se především neblaze projevuje na úseku dopravní nehodovosti. Menší snížení konzumu těžkých alkoholů patrně zde nemá výraznějšího vlivu, protože koncentráty řidiči motorových vozidel většinou před jízdou a při jízdě nepijí. V dopravě však — jak již mnohokrát bylo vědecky prokázáno — i malé ovlinění alkoholem má celkově velmi závažné důsledky z hlediska nehodovosti; takový vliv alkoholu tu nebývá často ani konstatován, nedojde-li k závažnější nehodě. Heslo přesunu na lehké alkoholy takto skrývá v sobě nebezpečí dosud ne zcela odhalené a doceněné, v jehož pozadí jsou velké i zbytečné ztráty na životech, zdraví a majetku.

Také z povrchní úvahy, že stoupá konzum nealkoholických nápojů, nelze přesvědčivě dovozovat snižování konzumu piva u řidičů. Naopak, lze snadno dokázat, že tento konzum se zvýšil zejména v městských domácnostech na úkor pití chuťově se zhoršující kvality vody. Obdobně je tomu i s konzumem vína v souvislosti s obdobími jeho výroby a v chladnějších měsících, jak to signalizují data o nehodovosti v oblastech se zvýšenou spotřebou těchto alkoholických nápojů, zejména v určitém období a za určitých situací.

Spolu se zvyšováním výroby (včetně domácí) i konzumu alkoholu zákonitě vzrůstá počet nebezpečných projevů opilosti také na úseku klidného občanského soužití. Nelze zde proto souhlasit s další „argumentací“, navazující na argument o zvyšování kulturní úrovně, že zvýšený konzum alkoholu se rovnoměrně rozděluje mezi běžné (resp. další, nové) konzumenty. Statistická data potvrzují, že dokonce rychleji stoupá než předtím procento nebezpečné opilosti a nebezpečných alkoholiků.

Je tedy základním požadavkem objektivní prevence uvědomělé, záměrné úsilí o postupné snižování konzumu alkoholu ve všech jeho druzích na hlavu vůbec a na hlavu osob se sklony k nadměrnému pití zvláště. Tomuto požadavku musí být nutně podřízeny komerční zájmy výroby a distribuce, charakteristické např. pro pracovníky Pohostinství. Zde je důležitá objektivní příčina toho, proč na úseku občanského soužití i dopravy se nemůže dosud výrazněji uskutečňovat tendence rychlejšího snižování kriminality, jako je tomu na jiných úsecích, neboť trvá a dokonce se zvyšuje vliv základní objektivní příčiny — zvětšující se výroba, distribuce a konzum alkoholu.

Preventivní zásahy do této oblasti nelze si ovšem představovat tak, že se nadekretuje lineární snižování od výroby ke konzumu. To by naopak např. mohlo vést k růstu černého pálení lihu a domácí výroby alkoholu vůbec. Půjde zde proto o opatrný a uvážlivý, nikoli ovšem zbytečně pomalý postup, který by nebyl křížen ekonomickými zájmy výroby a distribuce; a to ve smyslu tzv. přesunu na lehké alkoholy — pivo a víno, se současným perspektivním snižováním stupňovitosti a spotřeby těchto lehkých alkoholo-

lických nápojů. Přijatelné a z hlediska národohospodářského a sociálního reálné je poznenáhlé rozšiřování zákazu či omezování prodeje alkoholu na určitých místech (což je např. v kompetenci NV i ROH), nejprve koncentrátů a pak i dalších alkoholických nápojů, zejména vůči osobám navyklým na jejich zvýšené požívání. Třeba je provádět současně s intenzivním protialkoholním, výchovně osvětovým působením, zejména prostředky protialkohol. zák. Ovšem ani tu zdaleka nestačí jen protialkoholní propagace, stejně jako nestačí individuální působení vůči některým jednotlivcům. Třeba zde zejména spojovat všechny složky, které mohou účinně a všestranně zakročit; je tedy nutný vyvážený, rovnocenný zásah do objektivních i subjektivních podmínek alkoholismu a jeho kriminality. Není-li tomu tak, apeluje-li se jen na subjektivní složku, není boj proti alkoholismu veden materialisticky, nýbrž spíše idealisticky (výchovou a osvětou ke střídmosti) a jeho výsledky nebudou uspokojivé.

Začátek rozbití začarovaného kruhu je tedy již v omezování výroby a spotřeby alkoholu.

III. PREVENTIVNÍ PŮSOBNÍ NA ZMĚNU PSYCHIKY ALKOHOLIZOVANÝCH OSOB

Podstata řešení nebezpečných projevů alkoholismu spočívá dále v *současném* soustředování pozornosti na nejbližší (a zároveň i nejvzdálenější) *subjektivní článek řetězu* — psychiku alkoholizovaných osob. To je možné ovšem jen tím, že se odhalují subjektivní i objektivní (viz kapitola 1) podmínky, které psychiku pijáka deformovaly, resp. dále deformují, že se odstraňují základní konfliktní situace, které vedly k pití, a záměrně se vytvářejí příznivé subjektivní i objektivní podmínky, které by nově formovaly a přivodily žádanou změnu jednostranně záporně zaměřené osobnosti alkoholika.

Tato změna je však možná jedině *vyhrocováním* rozporů mezi nebezpečnými projevy opilce a společností, nikoli jejich zahlazováním. Vždyť smířlivost a tolerantnost naopak vede k uchovávaní i k posilování pijáckých návyků a zlovyků. Právě lidé i kolektivy, vyznačující se živelností, projevují nechuť vyhrocovat rozpory a dávat jim formu zásadního sporu. Kolektiv, který trpí, neodstraňuje nebo odstraňuje jen polovičatě nebezpečné projevy opilosti na pracovišti či v okolí bydliště a nevyužívá možností, které tu dává socialistické zřízení, brzdí postup vpřed.

Hlavní je proto neustálé narušování jednoty nebezpečných návyků opilosti tím, že se trpělivě odstraňují ty rysy charakteru alkoholizovaných osob, které ohrožují jejich kladný vztah ke společenskému prostředí, především k druhým lidem, a že se všemožně podporují některé kladné rysy jejich povahy. Osoby se sklony k nebezpečnému opíjení si pak musí samy vnitřně řešit nové rozpory, vyplývající ze souhrnu takového působení, pokoušet se o jejich překonání, a tím navozovat příznivé změny své psychiky. Musí si uvědomit, že mezi jejich nebezpečným opíjením a společností

českými požadavky vzniká stále otevřenější konflikt, který bude mít tendenci stále se prohlubovat i vyřazovat je z normálního společenského sociálně pracovního kontaktu (což opět vytváří jako v začarovaném kruhu další důvody k opíjení).

Objasňovat opilci jeho postavení, zbavovat ho iluzí podle potřeby i prostředky radikálnějšími tak, aby se naučil přiměřeně hodnotit svou situaci i sebe sama — je proto důležitým preventivně výchovným úkolem odborných složek i kolektivů. Předpokladem uspokojivého vývoje střetu mezi společnostmi a nebezpečným opilcem bude tedy konkrétně dokázat opilci, že rozhodující tu nejsou požadavky jeho osoby, ale normální, mnohdy i náročné požadavky objektivní společenské skutečnosti, kladené na jednotlivce v pracovním, rodinném a vůbec společenském prostředí. Těmto požadavkům se musí přizpůsobit. Záleží ovšem i na povahových vlastnostech opilců, na síle „odporu“ vůči společnosti, na síle pijáckých návyků, na zvážení vhodného vlivu kolektivu v konkrétním případě apod.

V procesu střetu opilce s měnícími se společenskými podmínkami se staré návyky spojené s opilstí mnohdy obnovují i v návycích nových, důležitější však tu je moment *rozdílu*, který vzniká mezi starým a novým způsobem života. Ten je třeba především v procesu preventivního působení objeovovat a rozvíjet.

Proto „radikální“ řešení vztahu mezi nebezpečným opilcem a společností, které chce staré formy života jen „zničit, odhodit“, např. systematickým ukládáním trestů, nikoli je dialekticky překonávat dokonalejšími, přiměřenými, komplexními a trvalejšími metodami působení, je nezralé a nemůže přinést trvale kladné výsledky. Otázky doby a forem působení závisí na charakteru pijáckých vlastností, na něž chceme komplexně a adresně působit. Podstatou skutečné změny psychiky pijáka a hluboká změna v jeho chápání společenských vztahů i celého jeho dosavadního systému nezdravých představ, názorů a zvyklostí; piják sám musí dojít k přesvědčení o nutnosti změnit svůj dosavadní způsob života; jen tak může dosáhnout, aby jeho chování odpovídalo skutečností objektivní reality. To vše ovšem vyžaduje mnoho času, trpělivosti i poctivé snahy pomoci ze strany společnosti a velké vypětí sil nebezpečného alkoholika. Vzniká tu celá řada problémů, jež vyžadují pomoci a řešení vztahujících se např. k nutnosti dalších změn v objektivních rodinných a pracovních podmínkách existence měnícího se pijáka či alkoholika.

Je to např. posilování rodinných vztahů ze strany jeho ženy, posilování důvěry v jeho pracovní zručnost i odpovědnost apod. Vždyť hlavní příčinou, proč se zejména nebezpečný alkoholik tak těžko mění, je jeho hmotná vázanost na navyklých podmínkách, které hrály základní roli při vzniku nebezpečného opíjení a dosud v jeho psychice převažují.

Pro prevenci platí tu proto základní zásada, že působení, vliv objektivních kladných podmínek na vyhraněnou osobnost opilce musí být co možná trvalé, důrazné, důsledné, hluboké i přiměřené subjektivním podmínkám

takové osobnosti. V konkrétním případě jde především o to, odhalit, analyzovat nejzávažnější a nejtypičtější konkrétní podmínky a jejich rozporné vztahy, které nebezpečný charakter určitého projevu opilosti vytvářely či vytvářejí, a zvolit tomu adekvátní prostředky prevence.

IV. SPOLEČENSKÉ SLOŽKY PREVENCE V KOMPLEXNÍM BOJI PROTI ŠKODLIVÝM DŮSLEDKŮM ALKOHOLISMU

Lze je u nás shrnout do tří hlavních skupin:

a) Zdravotní orgány bojující především léčebnými prostředky. Proti-alkoholní péči uskutečňovanou psychoterapií i medikamentózní léčbou (zejména stopetylem) slouží tu zařízení trojího druhu:

Protialkoholní záchytné stanice (ZS) zachycují pomocí VB a sanitní dopravní služby osoby ve stavu akutní alkoholní intoxikace, je-li ohroženo jejich zdraví, ohrožují-li své okolí nebo porušují-li veřejný pořádek; pak následují protialkoholní škola, péče PAP v místě bydliště, informování ZO ROH apod. Záchyt má z hlediska prevence význam evidenční, resp. počátku systematické protialkoholické péče. Průměrný roční záchyt asi 25 ZS s 300 lůžky činí asi 15 000 osob.

Protialkoholní poradny vyhledávají osoby (hlášené ZS, rodinnými příslušníky aj., úředními institucemi, 10 % přichází dobrovolně), u nichž pití alkoholu se projevuje rušivě po stránce zdravotní nebo společenské, provádějí léčebnou péči a zabývají se osvětovou protialkoholní činností (§ 13 protialkohol. zák.). V ČSSR je asi 200 PAP jako složek psychiatrického, neurologického či interního oddělení OÚNZ a asi 65 000 v nich evidovaných alkoholiků.

Konečně existuje *ústavní léčení protialkoholní* jak dobrovolné, tak nucené na základě výměru rady ONV na návrh PP, či ochranné léčení, o němž rozhoduje soud (srov. zejména § 13, odst. 2 protialkohol. zák. a § 72 tr. zák.). V ČSSR funguje asi 18 protialkoholních oddělení při psychiatrických klinikách a psychiatrických odděleních KÚNZ, a při psychiatrických léčebnách.⁷⁾

b) Do druhé skupiny patří *ostatní státní orgány*, zejména NV, soudy, prokuratury, orgány Bezpečnosti a Sbor nápravné výchovy, používající vedle preventivně výchovných, administrativních, kontrolních, technických aj. prostředků i speciálních donucovacích prostředků (represe, nucené léčení).

Národní výbory řídí, sjednocují, usměrňují a kontrolují v obvodu své působnosti preventivní boj s alkoholismem a jeho nebezpečnými projevy pomocí všech ostatních složek, včetně spolupráce se společenskými organizacemi.

⁷⁾ Podrobně cit. Skála, Alkoholismus, str. 119 až 161; týž, Organizace a metodika boje proti alkoholismu, SZN 1957, i Doležal a kol., Hygiena duševního života, MME, Orbis 1961, str. 324 a násl.

Řídí zejména kulturní, osvětovou, přednáškovou protialkoholní činnost, distribuci alkoholických i nealkoholických nápojů, dohled nad dodržováním všech protialkoholních předpisů, zřizují protialkoholní zařízení (srov. zejména § 4 protialkohol. zák.) a poskytují možnosti kulturního odpočinku, sportu, rekreace apod.

Národní výbory ustavují též základní články komplexní protialkoholické prevence — *protialkoholní sbory* (PAS) krajské, okresní, popř. i místní a městské (§ 5, odst. 1 protialkohol. zák.), které zajišťují základní jednotné vedení, koordinaci a komplexní zvládnutí protialkoholního boje jak státními orgány, tak společenskými organizacemi, a to místně i celostátně (§§ 3, 5, 6 protialkohol. zák.).

Jejich činnost řídí *Ústřední protialkoholní sbor* (ÚPAS) při ministerstvu zdravotnictví, který vypracovává komplexní pracovní plány, vycházející z celostátní krajské i okresní problematiky, popř. i z výsledků a zkušeností práce protialkoholních komisí na závodech, a zajišťuje koordinaci všech složek tohoto boje v celostátním měřítku. Jejich realizaci pak uskutečňuje především prostřednictvím orgánů krajských, okresních, místních (městských) PAS, složených z pracovníků příslušných zainteresovaných složek, kteří jsou členy těchto sborů (§§ 3, 5 protialkohol. zák.).

Jsou to např. pracovníci zdravotnického odboru, odboru pro vnitřní věci, VB, soudů, prokuratur, i odboru dopravy, pracovních sil, školství a kultury, zástupci ROH, ČSM, ČSČK aj., podle místních potřeb. V kraji, okrese, místě či městě má tak fungovat desetičlenný až patnáctičlenný protialkoholní sbor (tedy celkem asi 2–3 tisíce pracovníků mimo dalších aktivistů).

Vhodné formy takového spojení se vytvářely již v padesátých letech v závodech (resp. v obcích a městech v rámci komisí pro ochranu veřejného pořádku, v armádě zdravotničtí aktivisté apod.). Byly to komise pro boj s alkoholismem. V Blansku např. tato komise provedla veřejné zasedání s alkoholiky v závodě (z materiálu ÚPAS). Také manželky opilců mohou lépe hájit zájmy své rodiny, získaly-li podporu těchto komisí a za ingerence ROH, vedení závodu. Vyplácení platu možno např. provádět přímo do jejich rukou podle § 13 protialkohol. zák., mohou dosáhnout nuceného léčení manžela apod.

Úkolem sborů je konkrétní komplexní boj s alkoholismem i koordinace ostatních složek, sleduje tedy *všechna* protialkoholní opatření pomocí lékařských, administrativních, technických, preventivně výchovných i soudních⁸⁾ aj. prostředků (§§ 2, 3 protialkohol. zák.).

Národní výbory mohou v boji proti nebezpečným projevům alkoholismu využívat i *jiných organizací a institucí*, které v jeho rámci pracují: tak

⁸⁾ § 2, písm. g) protialkohol. zák. hovoří ne zcela jasně o postihu provinilých osob podle příslušných zákonů jako o prostředku boje proti alkoholismu. V § 3 se však hovoří o tom, že ÚPAS koordinuje, sleduje, popř. kontroluje všechna protialkoholní opatření a § 5 uvádí u složek podřízených ÚPAS, že tyto koordinují a zabezpečují úkoly v boji proti alkoholismu (tj. i proti jeho společensky škodlivým důsledkům, včetně trestné činnosti).

např. občanských výborů, výborů žen (mnohé mají eminentní zájem na tom, aby jejich muži, dospělejší děti nepili; jejich přímé zapojení jako aktivistek komisi pro ochranu veřejného pořádku by mohlo být velmi účinné); dále VB, PSVB (tu zejména se zaměřením na místo bydliště), místních a závodních složek společenských organizací, především ROH a SSM apod.

Preventivní činnost soudů je zaměřena na společensky nebezpečné projevy opilosti. Na základě projednávání takových případů vyvozují z nich právní důsledky i využívají materiálu projednávaných věcí k podnětům (signalizaci, viz § 134 tr. z.) pro intenzivnější, širší preventivně výchovné působení, event. ve spolupráci s výše uvedenými složkami.

Význam preventivní činnosti *prokuratury* v boji s nebezpečnými projevy opilosti je nejen ve *vyšetřovací činnosti* těchto případů (na kvalitě a šíři vyšetřené věci úzce závisí další preventivní činnost), ale i v instituci *všeobecného dozoru*, uskutečňovaného zejména metodami prověrek a průzkumů, které z hlediska dodržování socialistické zákonnosti (protialkohol. zák., dopravních aj. služebních předpisů) mohou účinně přispívat v tomto boji. Důležitým prostředkem k zjednání nápravy může zde být i upozornění a protest prokurátora.

Pro *Veřejnou bezpečnost* je charakteristické, že se stává (spolu s PSVB a PSDI) stále více orgánem prevence, což plyne z toho, že bojuje proti kriminalitě bezprostředně a přímo v terénu. Vzhledem ke své znalosti místních poměrů (kde a jak se opilci scházejí, kdo nalévá mladistvým apod.) i znalosti nebezpečných oporců (např. těch, kteří mají sklony k výtržnostem, recidivitě apod.), mohou ve spolupráci s ostatními vyjmenovanými složkami účinně pomáhat v řešení místní problematiky alkoholismu.

U *Sboru nápravné výchovy* je z hlediska prevence nebezpečných projevů alkoholismu naléhavá zejména spolupráce s uvedenými preventivními složkami již během výkonu trestu a zvláště po výkonu trestu (významná je v tomto směru např. spolupráce NVÚ [nápravně výchovných ústavů] s protialkoholními odborníky při realizaci projektu léčení alkoholiků již v průběhu výkonu trestu OS).

Základní význam má zde řádné pracovní zařazení propuštěného a další, popř. i dlouhodobější preventivní působení (dohled aj. formy protialkoholní či léčebné evidence).

c) Do třetí skupiny patří *společenské organizace pracujících* (zejména ROH, SSM, ČSČK, Svazarm), dále vedení podniků, závodů, škol aj. (srov. např. § 4, odst. 2 protialkohol. zák.).

Tyto orgány spolupracují se státním aparátem v preventivním boji s nebezpečnými projevy alkoholismu. Přest. zák., protialkohol. zák. i tr. zák. a tr. ř. jim tu vymezují široké pole působnosti: mají vytvářet správné veřejné mínění, projednávat nebezpečné projevy alkoholismu v kolektivu, popř. na schůzích společenských organizací, všimnout si zaměstnanců-alkoholiků, hovořit s nimi a dbát o přísun nealkoholických nápojů, zejména do tzv. horkých provozů, teplých nápojů do tzv. studených provozů apod.

1. *Prostředky prevence* používané ad IV. uvedenými hlavními společenskými a státními složkami v boji s nebezpečnými projevy alkoholismu lze shrnout do tří hlavních skupin (jak lze dovodit i z protialkohol. zák.):

a) Preventivně výchovné *prostředky všeobecné povahy*, typické pro většinu složek prevence zejména z řad nejširších pracujících mas, jsou zaměřeny především na ovlivnění *subjektivních podmínek* nebezpečných projevů alkoholismu, zejména pak z řady pijáků a alkoholiků. Základní význam pro jejich účinnost má rozlišovat, *komu* jsou adresovány. Mohou být:

aa) jednak *masového dosahu*, adresované širšímu, obvykle neurčitému okruhu osob (výchovné působení, protialkoholní přednášky, besedy, protialkoholní osvěta tiskem, rozhlasem, televizí apod.), jednak

bb) *dosahu individuálního*; tím je míněno konkrétní působení, zásahy a zákroky vůči alkoholizovaným jednotlivcům ze strany kolektivu nebo jím pověřených osob (např. dohled nad alkoholiky a nebezpečnými pijáky, zejména těmi, kteří se již dopustili závažnějších protisociálních činů).

Zvláště třeba zdůraznit význam politickovýchovného působení a morálky formou morálního nátlaku, odsudku kolektivu, vytváření veřejného mínění nepřátelského nebezpečným projevům alkoholismu apod. Význam působení pomocí sdělovacích prostředků⁹⁾ přednáškami, besedami i na osoby se sklony k nebezpečnému opíjení je v tom, že mobilizují veřejné mínění; musí však být vždy nutně doplněny dalšími, zejména individuálně zaměřenými prostředky tohoto boje, léčbou, dohledem apod. Vyskytují se totiž dva extrémy, podlamující účinný preventivní boj:

Jeden klade důraz na všeobecné prostředky masového dosahu a opomíjí nutnou souběžnou, hlubokou individuální konkrétní prevenci. Ukazuje se např., že pouhé přednášky a besedy o alkoholismu a jeho škodlivých důsledcích mají malý preventivní dosah a zejména se jich neúčastní ti, jimž jsou především adresovány — pijáci a alkoholici.

Druhý se naopak soustředí jen na několik velkých případů, např. jen na to, jak převychovat určité mladistvé delikventy — členy party opilců, a nevyužívá těchto příkladů k všeobecnému masovému preventivnímu působení. Neprojeví-li se úspěšné výsledky, ač věci bylo věnováno tolik péče, vede to ke ztrátě iniciativy a k podceňování širší prevence vůbec.

b) Preventivní prostředky *speciálnější povahy* (lékařské, pedagogické, technické, organizační, kádrové aj.) jsou užívány podle okolností případu oběma základními složkami preventivního boje — jak kolektivy pracujících a jejich organizací, tak orgány a institucemi státního aparátu; zvyšuje se tu i význam nepřímého působení a prostředků „neosobního“ rázu.

⁹⁾ Tyto moderní prostředky masového působení jsou však dosud mizivě využívány pro účely protialkoholního boje; např. v tisku bývá průměrně 10 až 20 zmínek (výjimečněji článků) o alkoholismu v celém kraji ročně (ZÚPS č. 1/1961); podobně je tomu i se závodními časopisy a vesnickými novinami.

Charakteristické jsou zde konkrétní dílčí zásahy speciálnějsími prostředky, zaměřené k odstraňování objektivních podmínek, jež umožňují či usnadňují vznik nebezpečných projevů opilosti, a na přímé vytváření podmínek nových, jež znemožňují či znesnadňují jejich vznik (např. nová technická zařízení v dopravě).

c) Patří sem i prostředky *speciální*, určené k preventivní činnosti hlavně odborných složek státního aparátu (např. VB, pokud jde o kriminální techniku a taktiku, všeobecný dozor prokuratury, dobrovolné i povinné léčení apod.).

Z prostředků *speciálnějsí povahy* zajímají nás hlavně účinná opatření rázu

- *národohospodářského*, především již v oblasti omezování výroby, distribuce a přímé spotřeby alkoholu a jeho propagace; zvyšování jeho ceny, nahrazování koncentrátů lehčími alkoholy – pivem, vínem nebo nealkoholickými nápoji v dostatečném množství, zejména v určitých oblastech, na určitých místech a při určitých příležitostech;
- *kádrového*, např. zamezování určitého živelného soustřeďování deklasovaných, demoralizovaných živelů a osob se sklony k nadměrnému pití na významnějších pracovních úsecích (dolech, hutích, velkých stavbách apod.), potírání alkoholismu a vyvozování důsledků z absence, rozkrádání v souvislosti s nadměrným pitím;
- *organizačně administrativního*, např. omezování či zákaz výčepu alkoholu v určité době a na určitých místech (nádražích, kantýnách) a dohled nad takovými místy, organizování protialkoholních akcí, zákaz čepování osobám podnapilým, mládeži, řidičům, spolu se zaměřením pozornosti VB, PSVB, komisí pro ochranu veřejného pořádku, společenských organizací na kontrolu dodržování těchto opatření, zlepšení evidence nebezpečných pijáků či alkoholiků;¹⁰⁾
- *technického*, např. opatření k odhalování i zamezování možných nebezpečných následků opilosti především na úseku bezpečnosti práce a v dopravě;
- *lékařského*, hlavně vybudování účinně fungující sítě protialkoholních institucí pro nucenou i dobrovolnou léčebnou péči o alkoholiky;
- *pedagogického*, zejména zvýšení dohledu nad některými opilci, nad *večerními zábavami* mládeže, odstraňování špatných příkladů rodičů a širšího okolí (např. alkoholiků na pracovišti, kteří stále něco oslavují a provokují k pití), důsledného pranýřování nebezpečných výstřelků alkoholismu na nástěnkách, v rozhlasě, na schůzích;

¹⁰⁾ Vliv alkoholu nebývá totiž mnohdy patrný ani ze soudních spisů, zprávy o poště apod. Nevidí se pak souvislost mezi různými maléry opilců. Význam boje s nebezpečnými projevy alkoholismu si však zasluhuje určitou evidenci ve spisovém materiálu, zejména u trestných činů i provinění ovlivněných alkoholem, a to s vyznačením navržených či učiněných opatření. Umožnilo by to zejména důkladnější kontrolovat výsledky převýchovy opilce, informovat další pracoviště či bydliště, aby se tam s prevencí nezačínalo vždy znovu.

- *kulturního*, zejména v místech, kde se nadměrně pije, a zaměření tohoto působení na určitý okruh osob, aktivizace závodních klubů, zájmových kroužků, ROH, SSM, Svazarmu apod.; jakož i
- *kontrolního*, hlavně důsledná kontrola nepříznivých místních, osobních i časových okolností za pomoci zainteresovaných složek, např. PSVB, SSM aj.

d) Do oblasti prevence náleží i výchovné a represivní prostředky *orgánů činných* v trestním řízení, vyjadřující nejostřejší odsudek chování opilce společností formou trestů aj. opatření. Svou podstatou jsou pouze zvláštní formou prostředků uvedených výše pod sub a) a zejména b), k nimž se svým specifickým způsobem přimykají, či pokud jejich obsahem jsou podněty těchto orgánů ke konkrétním opatřením pomocí speciálnějších prostředků prevence (např. §§ 184, 185 tr. ř.).

Soudy, NVÚ bojují ovšem i vlastními specifickými represivními prostředky prevence: pohružkou trestů, ukládáním trestů a jejich výkonem (srov. § 2 tr. zák.), zejména tam, kde předchází prostředky prevence již nedostačující anebo kde je třeba citelně v zájmu zvýšení jejich preventivně výchovné síly a účinnosti je doplnit a kombinovat specifickými soudními prostředky.

2. Působení, vliv *společných orgánů, organizací i kolektivů* a jimi zvolených preventivních opatření a prostředků bude účinné, bude-li vycházet z dobré znalosti alkoholizovaných osob, jejich životopisů a sklonů, sledovat alespoň po určitou dobu, jak preventivní opatření včetně trestů a ochranného léčení na ně působily, a pomáhat jim překonávat obtíže zejména v pracovním prostředí. Musí ovšem zároveň směřovat k důslednému potírání zjištěných nedostatků a odstraňovat nepříznivé životní podmínky a podněty k pití v prostředí bydliště i pracoviště.

Nesmí tu jít ovšem jen o ojedinělé trestní stíhání, ale o soustavnou kontrolu nad podezřelými místy či jednotlivci.

3. Pro činnost společenských složek a jimi používaných prostředků proti nebezpečným projevům opilosti těžko ovšem vytvářet konkrétní šablóny. Lze však shrnout některé *zásady preventivní činnosti*, jak vyplývají z předchozích výkladů a jak se rýsují z naší praxe:

Zásada komplexnosti, kterou zdůrazňuje i vládní nařízení č. 2328071/1956 i preambule protialkohol. zákona, znamená, že je třeba působit souběžně všemi potřebnými způsoby a prostředky na všechny hlavní příčiny a podmínky, z nichž tato kriminalita vzniká. To vyplývá již ze složité podstaty daného jevu, ovlivňovaného dlouhodobě širokou škálou nepříznivých životních podmínek opilce i z úpornosti a zakořeněnosti nebezpečných projevů opilosti. Nejde tu obvykle o izolované projevy nebezpečné opilosti samé, ale o projevy poruchy vztahů člověka k vnější skutečnosti.

Z hlediska prevence nebezpečných projevů alkoholismu je zde prakticky významný závěr, že takový účinek se dostaví i tehdy, neznáme-li všechny podmínky (vnější podněty) vzniku nebezpečné opilosti, či působení na ně ani neuplatňujeme; rozhodující je, že působíme na základní *komplex* těchto nepříznivých podmínek.

Uplatnit tuto zásadu v praxi vyžaduje, aby působení různých složek podle povahy konkrétního typu nebezpečné opilosti bylo co možná všestranné a úplné, aby tedy např. na ochranné *lечение a činnost* NZ navazovalo působení další složky, např. patro-nát kolektivu, tak, aby nevznikalo vakuum, které by bylo živnou půdou obnovování starých zvyklostí a sklonů k nebezpečnému opíjení; takové působení musí se ovšem prodlužovat a trvat tak dlouho, dokud nedojde k úplnému překonání starých tendencí.

Není však tu žádoucí extrém zejména u případů mladistvých, spočívající v přehánění všemožné péče a kontroly až k mentorování, protože může mít opačné preventivní účinky, než jaké se sledovaly. Toto nebezpečí ovšem zatím nehrozí. Zájem společen-ských složek (ROH) o takový obtížný a náročný postup je totiž dosud malý.

Z hlediska komplexnosti a trvalosti při vytváření kladných podmínek společenského vlivu právě v nejnebezpečnější době vzniku a průběhu pi-jáctví může mít význam též využití doby základní *vojenské služby*.

Základem všeobecné prevence zde bude zabezpečit, aby ihned po nástupu základní vojenské služby byli podchyceni ti, kteří již nadměrně pijí a příp. se již dopustili trestných činů v nebezpečné opilosti, a aby byl zajištěn účinný výchovný vliv na ně např. pomocí zdravotnického aktivisty. To ovšem závisí na vystižených charakteristi-kách branců, zasílaných útvarům prostřednictvím NV, příp. i na informacích rodičů, orgánů protialkoholního boje apod. Včasná informovanost zde totiž znamená i včasnou individuální péči, neboť doba vojenské služby je přece jen časově omezena. Převý-chovu takových osob umožňují pak příznivé podmínky, jež možno v průběhu vojenské služby realizovat, jako soustředění politického, kulturního, sportovního, výchovného i kázeňského vlivu, spolupráce s útvarovým lékařem a jeho pomocníky — zdravotnic-kými aktivisty; to vše přispívá k vytvoření lepších subjektivních podmínek při pře-chodu takových osob do občanského života.

K realizaci principu komplexnosti náleží i návaznost místního a časového působení základními celospolečenskými úkoly boje s kriminalitou; jinými slovy jde tu o neustálé spojování *celospolečenské* problematiky s proble-matikou *místní*.

Tak např. závažné dopravní nehody mohou být z místního hlediska časově spíše ojedinělé (žádné nebo jedno usmrcení a několik těžkých poranění ročně v okrese), zjištěný fakt však nesmí vést k tomu, že by místní orgány podceňovaly neustálou širokou prevenci na tomto úseku.

Nedodržování této zásady, ojedinělé, náhodné, živelné projednávání vel-kých případů, stejně jako nevýrazné projednávání jen případů drobných, bez jejich spojování s širšími souvislostmi, zapadne, mine se generálně preventivním účinkem, který by se jinak — v řetězu plynulého a plánovi-tého působení — násobil.

Z hlediska této zásady je hrubým nedostatkem praxe, že jednotlivé složky i opatření na sebe nenavazují, výchovné působení je nedostatečné a pře-rušované, nepůsobí trvale a tak dlouho, jak je zapotřebí.

b) Se zásadou komplexnosti je spjata zásada *koordinace a specializace* složek boje s nebezpečnými projevy opilosti, je řešena v hlavních rysech zmíněným vládním usnesením v protialkohol. zák. Jde v podstatě o vhodné

rozdělení základních úseků prevence mezi jednotlivé společenské složky, o vhodnou náplň jejich práce s *vymezením hlavní odpovědnosti a kontroly*.

Z této zásady vyplývá především požadavek *účelného spojování jednotlivých článků* (složek) boje s nebezpečnými projevy opilosti, neboť umožňuje výraznější a hlubší působení. Z analýzy příčin a podmínek vzniku nebezpečných projevů opilosti plyne, že specifický vliv společenského působení — kladného i záporného — se uplatňuje od rodiny přes školu, pracovní kolektiv, okolí a společenské organizace až ke státním orgánům, jež mohou uplatnit nejostřejší zásahy formou soudní represe. Základem účinného působení na opilce musí být především nejnižší a jemu nejbližší články společenského řetězce — rodina, spolupracovníci apod., které mohou být zdrojem trvalého, hlubokého a neustálého působení. Aby však jejich vliv byl dostatečně účinný, zbavený živelnosti, třeba ho *spojovat* s autoritou a podporou vyšších článků řetězu, a to podle povahy úpornosti, opakovanosti i nebezpečnosti konkrétních projevů opilosti.

Tak např. manželky nebo matky nebezpečných pijáků, které mají největší osobní zájem na svých mužích a synech, možno organizovat u některé složky prevence v rámci činnosti protialkoholních zařízení (PAS, PAP apod.) či komisí protialkoholních, pro ochranu veřejného pořádku¹¹⁾ apod. Z praxe však jsou bohužel známy spíše případy opačné, např. že manželka opilce se nedovolá ani na pracovišti, ba dokonce ani u VB (viz Mach, Moural, Nutná obrana, Socialistické soudnictví, str. 289).

Účelné spojování činnosti různých složek ovšem neznamená stav, kdy odpovědnost mají všichni a nikdo. Naopak, každá složka na základě vlastní iniciativy se má důsledně starat o ono vytváření příznivých či odstraňování nepříznivých podmínek, k nimž dala na podkladě své kompetence podnět. K prohloubení prevence mohou též přispět i další složky, budou-li mít spoluodpovědnost na základě různých podnětů — nařizovacích, kontrolních, výkonných (např. soud na základě signalizace, vedení závodu, jemuž bylo signalizováno, a protialkoholní komise v závodě, která opatření provádí). Tím se totiž preventivní účinky znásobí: může docházet i ke zdravému, konkrétně různě zaměřenému *střetu kompetence* jinak samostatně spoluodpovědných a spolupracujících složek, a tím i ke stupňování celkové iniciativy.

Také *kombinace* současného působení více složek (nižších i vyšších), zejména těch, které mají k určitému typu prevence blízký vztah (např. spolupráce aktivistů protialkoholních komisí závodů s pedagogy a psychiatry prohlubuje a rozšiřuje dosah preventivního vlivu, je-li zde ovšem účelná a účinná koordinace jejich činnosti. Odpovědnost každé z nich je pak určena povahou jejich vztahu k určitým projevům alkoholismu.

¹¹⁾ V historii se takové řešení vyskytlo v minulém století v USA v době relativně pokrokového vývoje kapitalistické ekonomiky. Ženy (především manželky a matky, organizované tehdy hlavně teology) tu výrazně přispěly k obrovskému poklesu alkoholismu, rozšířenému v důsledku předchozích válek i jiných skutečností (viz Baer, Der Alkoholismus, Berlin 1878, s. 388).

Např. PAS odpovídají za funkci protialkoholního boje na celém úseku, na rozdíl od příslušného orgánu zdravotního zařízení, který odpovídá za léčbu alkoholiků, ale nevyvozuje důsledky např. při pracovní absenci zapříčiněné opilostí, to spadá do kompetence vedení závodů a orgánů ROH.

V této souvislosti je důležitý požadavek, aby vyšší nebo speciální odborné orgány tohoto boje, jejichž preventivní působení je místně či časově přece jen omezenější, vhodně *předávaly* své speciální zkušenosti nižším článkům, které je mohou trvaleji, všestranněji i účinněji využívat (např. metody a zkušenosti lékařů, psychiatrů, psychologů v tzv. laické psychoterapii).

c) Dále je významná zásada *gradace* v preventivních prostředcích, od prevence k represí; platí tedy princip priority prevence před represí.

Vyplývá z předchozích výkladů a z obecných zásad, že trestní represe se uplatňuje teprve tehdy, když ostatní prostředky selhávají. Např. opakované případy podnapilosti při příchodu do práce a v práci možno ještě řešit přímým projednáním v pracovním kolektivu nebo na schůzích ROH, v závodním tisku, karikaturou apod.

Domyšlení zásady *gradace* znamená, že je-li radikálnější zásah nutný, má být jen výchozím podnětem, nárazem na psychiku opilého, jehož může být příznivě využito k uskutečňování dalších pozvolných výchovných a léčebných opatření ke změně osobnosti nebezpečného pijáka. Takový zásah se proto nikdy nesmí zvrhnout v pouhou izolaci nebezpečného opilce od společnosti, jak se často dělo. Vždyť právě v nejzávažnějších případech zakořeněné nebezpečné opilosti jen správně uplatněná kombinace radikálního zásahu s následujícím dlouhodobým vlivem kladných podmínek, odpovídajících dlouhodobě podmíněnému vzniku záporných psychických rysů opilce může vést k jeho skutečné převýchově a vyléčení.

d) Z rozboru předchozích zásad konečně vyplývá, že preventivní působení vůči nebezpečným projevům opilosti může být účinné jen tehdy, je-li *individuálně konkrétně zaměřeno*, je-li *neformální, hluboké, trvalé a důsledné* a je-li vedeno skutečným lidským zájmem pomoci.

Každá z uvedených společenských složek a institucí má volit ty prostředky prevence, které jsou *přiměřené k jejich specifickým možnostem* a podmínkám. Hledání a využívání prostředků prevence musí proto vycházet z reálných možností té či oné složky.

Volbu preventivních prostředků třeba rovněž *přizpůsobit povaze případu*; preventivní činnost sama nesmí upadnout do šablonovitosti a formálnosti. To ovšem vyžaduje rozmanité taktiky i taktu v přístupu k individuálním případům nebezpečné opilosti. Zejména je nevhodné, vzbudí-li se u alkoholiků dojem, že jsou vlastně jen formálně kontrolováni, omezováni a napomínáni. Takový přístup nejen nepostačuje, naopak vede k nežádoucím důsledkům. Účinné působení na změnu psychických vlastností opilce vyžaduje použití náročných a často složitých metod. Vycházet je však nutno z elementárního poznatku, že nejhorším nepřítelem je tu nevšímavost, nezájem okolí a pracoviště o takové případy, formálnost preventivně výchovného působení a byrokratické vyřizování případů.

Požadavek důsledného, opravdového a neformálního používání preventivních prostředků vychází z myšlenky, že záleží i na samotných pracujících, aby správně rozlišili kladné a záporné faktory, vedoucí k nebezpečným projevům alkoholismu v jejich pracovních kolektivech a podle toho zvolili prostředky přiměřené povaze případu; vždyť na tom koneckonců závisí i vytváření zdravých poměrů, v nichž žijí a pracují.

Užitečné by bylo nepřipustit do práce podnapilé zaměstnance, resp. je z práce v takovém stavu odvolat, řešit orgány ROH či vedením závodu adresně různě neblahé jevy způsobené či spojené s alkoholismem, jako je absence, špatná pracovní morálka, nošení alkoholu na pracoviště a jeho prodej v kantýnách a jídelnách závodů nebo v jeho blízkosti, zabývat se i různými „oslavami“ v pracovní době, rozbíjet pijácké party, izolovat starší pijáky-dělníky od mládeže, netrpět pití na ubikacích, zejména v učňovských střediscích a domovech a důsledně vymáhat náhradu škody způsobené opilým zaměstnancem, popř. vyvozovat z toho i důsledky pro uplatňování nároků nemocenského, úrazového, invalidního pojištění. Bylo by na místě netrpět rovněž neplnění povinností vůči rodině a dětem ze strany opilce a důsledně trestat i drobná výtržnictví, urážky, rvačky, rušení veřejného klidu, drobná poškozování věcí či nehody na pracovišti zaviněné alkoholem.

Ukáže-li se při projednávání takových případů, že určitá pohostinství, kantýny apod. nedodrží zákaz prodávání lihovin např. učňům, je právem i povinností příslušné složky, resp. kolektivu závodu důsledně zakročovat a vyvozovat i další opatření v řetězu zjištěných skutečností, či iniciativně přenášet získané poznatky na vedení závodu, organizace, školy apod.

Požadavku důslednosti, opravdovosti a neformálnosti je cizí i takový přístup, který se zaměří na jeden velký případ¹²⁾ a který ponechává devět případů z desíti stranou.

Např. u mnohokrát trestaného chuligána opilce se učiní vše, od jeho zařazení do práce, která by mu vyhovovala, až po umožnění vyššího vzdělání. Selže-li případ — a to se stane pravděpodobněji než u ostatních devíti běžných, méně nápadných případů, působících však více škod — slouží to pak zhusta jako argument proti takové trpělivé — leč „zbytečné“ preventivní práci.

Platí tedy, že drobná, trpělivá, konkrétní práce s lidmi, kteří se nebezpečně opíjejí, individuální péče o jejich obtíže a pomoc kolektivu při odstraňování překážek, které se jim stavějí v cestu, je základem prevence všech složek na tomto úseku. Naproti tomu odtrženost pouhého administrativně právního působení od působení společenského může vést k nežádoucím výsledkům.

Často i pouhé „maličkosti“ mohou rozhodovat o výsledku preventivního boje, např. změna vztahů spolupracovníků k opilci, popř. i jeho zařazení

¹²⁾ Toto varování ovšem nemíří na případy, kdy expert (lékař, psychiatr) soustředí velkou snahu vůči zdánlivě ztracenému alkoholiku, protože při své znalosti věci vidí i tu naději. A naopak — pro laické prostředí může být mnohdy ztracený ten, kdo neumí vzbuzovat sympatie, a naději vidí u těch, kteří předstírají lítost a vzbuzují soucit (*Alcoholicus semper mendax*). Hlubší preventivní práce předpokládá proto spolupráci s expertem.

do drobných funkcí, do zájmového kroužku apod. Působení těchto zdánlivě odlehklých kladných podmínek může se v průběhu procesu převýchovy opilce ukázat rozhodujícím.

KAPITOLA ČTVRTÁ

Prevence nebezpečných projevů alkoholismu podle příslušných zákonných předpisů

I. ZÁSADY PREVENCE PODLE PROTIALKOHOL. ZÁK., TR. ZÁK. A DALŠÍCH SOUVISLÝCH PŘEDPISŮ

Nejvýznamnější legální prostředky k předcházení této kriminality lze shrnout do dvou hlavních skupin:

a) prostředky odborného zacházení, léčení, terapie, společenského působení, zaměřené především *preventivně výchovně* (některé prostředky protialkoholního, ale i přestupkového a trestního zákona, zahrnující např. i sféru společenské aktivity kolektivu pracujících a jejich preventivně výchovných možností a opatření); je zde převaha prevence výchovou, ale i léčením aj. zacházením (treatment) s různými typy nebezpečných pijáků, nad represí; a

b) jednak prostředky trestního práva jako nejostřejší prostředky státního donucení, zaměřené typicky represivně; jejich povaha je tedy spíše *preventivně represivní* (sféra soudní, ukládání a výkon trestů), tj. s převahou represe nad prevencí:

1. Účinné a vyvážené použití *obou základních prostředků* — výchovy, resp. léčení, represe — které především působí na změnu *subjektivních podmínek*, tj. na změnu obsahu psychiky opilce i na nazírání ostatních občanů — je ovšem nutno současně a rovnocenně spojovat se zásahy do *objektivních podmínek*, tj. s odstraňováním, neutralizací apod. typicky nepříznivých podmínek ovlivňujících psychiku opilce a vedoucích ke kriminalitě pod vlivem alkoholu, jakož i s vytvářením příslušných příznivých objektivních podmínek.

Zdůrazňujeme to proto, že soudní praxe dříve mnohdy přeceňovala zásahy do první, dokonce jen výchovné složky prevence, a to na úkor nerealistického podceňování její druhé, represivní složky. Tendence současné praxe jsou spíše opačné; obojí je však založeno — což je daleko závažnější — na opomíjení druhé nezbytné složky: širokých a hlubokých preventivních zásahů do nepříznivých objektivních podmínek vývoje nebezpečných projevů alkoholismu i odborných zásahů do jejich podmínek subjektivních (šlo by tu o institucionálně, organizačně i odborně zvládnuté různé kombinace trestu, výchovného působení, léčení aj. forem zacházení). Přitom s účinným (!) rozšiřováním sféry preventivně výchovné se zužuje sféra represe.

Správný poměr prvků prevence, represe a výchovy závisí ovšem na konkrétní situaci, na praktických výsledcích boje s touto kriminalitou, na daných možnostech společenských kolektivů, orgánů, organizací, institucí,

účinně řešit záporný, nepříznivě se vyvíjející vztah některých jednotlivců k ní.

Čím více se boj proti kriminalitě dostává ze sféry soudní, kde okruh prostředků je zaměřen typicky preventivně represivně, tím méně represivních prvků taková opatření obsahují; tím více však musí obsahovat preventivních objektivních zásahů do společenských podmínek a výchovných subjektivních momentů. Působení je tu širší, trvalejší, bezprostřednější i hlubší. Opominou-li se však zejména *současné* zásahy do *objektivních* nepříznivých podmínek a přecení-li se nadto ještě buď výchovná, či represivní složka prevence, může mít tato nevyváženost složek prevence naopak určitý nepříznivý vliv na rychlejší a příznivější vývoj boje s touto kriminalitou.

Prevence tedy zdaleka trestem nezačíná — to by prevencí ani nebyla — ale spíše trestem končí a zároveň znovu začíná: začíná novými preventivními a výchovnými opatřeními, zásahy do nepříznivých objektivních a subjektivních podmínek kriminality, k nimž projednání věci a uložení trestu či jiných opatření dalo nebo mělo dát podnět.¹⁾

2. a) Velikost, šíři a kvalitu postihu či jiných preventivních opatření vůči nebezpečným případům ohrožení společenských vztahů tedy určuje v podstatě nejen především závažnost, hloubka zřetězení subjektivních a objektivních podmínek a z toho plynoucí konkrétní míra nebezpečí, které společnosti ze strany opilců hrozí, ale v neposlední řadě i subjektivní podmínky ze strany společenských kolektivů.

Zejména vůči psychickým příčinám a podmínkám vytvářeným dlouhodobým vlivem podmínek opilcova života bude třeba uplatňovat déle individuálně a specificky zaměřené preventivní působení; naopak, čím bezprostředněji přecházejí podmínky v příčiny, tím více budou preventivní prostředky zaměřeny výchovně na určitý okruh lidí a zároveň především na odstraňování těchto konkrétních objektivních podmínek a podnětů vedoucích k projevům nebezpečné opilosti (např. striktní dodržování zákazu nenalévat řidičům před jízdou spolu s výchovnou propagandou v tomto směru).

b) Čím tedy nepříznivější a společensky nebezpečnější nutné rysy vztah mezi objektivními a subjektivními podmínkami vykazuje, tím také nutně mají být hlubší, trvalejší, komplexnější a pestřejší prostředky prevence, jimiž bude třeba neblahým důsledkům takto vytvořeného vztahu objektivních a subjektivních podmínek čelit.

Tento zdánlivě samozřejmý požadavek může být značný význam pro prevenci. Podtrhují-li trestní a s ním i související zákony význam prevence, která se bude perspektivně stále rozšiřovat a prohlubovat, plyne z toho, že zdaleka již nelze vystačit jen s formálně právním hodnocením věci.

Např. podnapilost, v níž bylo spácháno znásilnění, může být právně natolik málo významná, že bude popř. v rozsudku i opomenuta; z hlediska prevence však, zejména jde-li o sexuální úchylný typ opilce, může být rozhodující. Izolovaný čin, právně

¹⁾ Srov. blíže O. Novotný, O trestu a vězeňství, ČSAV, Praha 1967, zejm. část II.

označený jako znásilnění, tu z hlediska prevence může být jen podnětem k obvykle obtížnému preventivnímu postupu, který příslušné zákony mohou proto vymezit jen rámcově a všeobecně. Zvolený konkrétní právní prostředek (např. odnětí svobody) je jen daleko menším úsekem preventivních opatření, k nimž dá podnět příslušný orgán podle zmíněných zákonů, nebude-li se striktně držet jen formálně právní stránky věci.

c) Nejostřejší společenské prostředky postihu (prevence) pomocí trestního zákona mají zůstat vyhrazeny jen pro nejzávažnější a společensky nejnebezpečnější okruh případů, který má být:

- vymezen z hlediska zákonnosti co nej přesněji tak, aby soudní postih byl pokud možno úplný a důsledný, a tím i maximálně účinný a zároveň i kriminálně politicky únosný;
- aby trestní represe nebyla zde zbytečně přepínána, postačí-li a jsou-li také plně zajištěny účinné preventivní prostředky jiné, resp. mírnější (společenské působení), ale zároveň aby byla neodvratnou a pachatel pokud možno předem věděl, co ho čeká a jak bude společnost jeho delikt hodnotit;
- aby byly nutně zároveň a včas zaručený nejen účinné zásahy do subjektivních podmínek, nýbrž i rovnocenné zásahy do objektivních podmínek (viz výše).

II. VZTAHY MEZI PROTIALKOHOL. ZÁK., PŘEST. ZÁK., TR. ZÁK.

A TR. Ř. A NĚKTERÉ TRESTNĚ PRÁVNÍ A S NÍ SOUVISLÉ PROBLÉMY PREVENCE NEBEZPEČNÝCH PROJEVŮ ALKOHOLISMU

A. *Protialkoholní zákon* č. 120/1962 Sb. zák. usiluje o komplexní a koordinované řešení protialkoholní problematiky v našem právu²⁾ zejména na těchto zásadách:

a) vyslovuje povinnost *všech* státních orgánů (z našeho hlediska pak zejména NV, PAS, soudních orgánů) a *všech* společenských organizací (zejména ROH, SSM, JZD, ČSČK) aktivně bojovat proti alkoholismu (viz §§ 3, 4, 5, odst. 2 a 6 cit. zák.);

b) umožňuje [na podkladě ad a)] vést preventivní protialkoholní boj z hledisek daleko širších společenských zájmů — rodinných, výchovných, mravních, kulturních i hospodářských — a nikoli jen z hlediska zájmů zdravotních a zájmů na ochranu společnosti před bezprostředními nebezpečnými projevy opilosti, jak to spíše pojímal dřívější zákon (srov. zejména úvod zákona a jeho § 2, 5, odst. 1);

c) vyřešil postavení a činnost *protialkoholních sborů* (PAS), které koordinují, řídí i komplexně zabezpečují úkoly boje proti alkoholismu;

d) zakotvuje povinnost podrobit se na vyzvání určitých orgánů zkouškám *na určení alkoholu v krvi a v dechu* a povinnost alkoholiků dát se ošetřit

²⁾ Toto pojetí představuje významný rozdíl proti úzkému pojetí protialkohol. zák. č. 87/1948 Sb. zák., který však byl značným pokrokem proti zák. č. 86/1922 Sb. zák.

v protialkoholním zařízení, event. podrobit se *ambulatnímu i ústavnímu léčení* (srov. § 12); uvádí některé formy *léčení* alkoholiků a lékařského dozoru nad nimi v protialkoholních zařízeních; toto ustanovení rovněž navazuje na oblast soudní (nucené léčení podle § 13 cit. zák. na rozdíl od ochranného léčení § 72 cit. zák.);

e) umožňuje též *vyplatit mzdu alkoholika jiné osobě* (zpravidla manželce), ohrožuje-li jejich výživu (§ 13);

f) z prostředků prevence pak zakotvuje *výchovu* obyvatelstva *ke střídmosti* v požívání alkoholických nápojů a výchovu školní mládeže a pracujícího dorostu k abstinenci; podrobněji otázku všeobecné prevence rozvádí § 5 (úkoly NV), zejména v písm. a) až f) — které pojednávají o organizování kulturních, osvětových a sportovních zařízení, o propagaci a přednáškách protialkoholního zaměření;

g) vymezuje *materiální předpoklady* pro zásobování obyvatelstva vhodnými *nealkoholickými* nápoji a propagaci těchto nápojů;

h) zákon podporuje *zapojování pracujících* a jejich společenských organizací *do různých forem protialkoholní preventivní činnosti*, zejména výchovné a osvětové (jak jsme již z hlediska prevence kriminality rozvedli výše);

ch) pamatuje i na *výzkum příčin a následků alkoholismu a jejich odstraňování*; široká formulace zde zahrnuje vlastně v obecné formě celou oblast boje s alkoholismem a jeho nebezpečnými důsledky;

i) zákon stanoví dále *zákazy nebo omezení* podávání alkoholických nápojů a další omezení nebo opatření blíže specifikovaná v § 9, pokud jde o určité osoby (mládež do 18 let, podnapilé či řidiče), určité situace (při tanečních zábavách, veřejných shromážděních, sportovních a kulturních podnicích, při závodním stravování) a určitou dobu (NV může podle odst. 3 v určitých dnech nebo za určitých okolností omezit či zakázat prodej či podávání alkoholu); § 10 se pak týká osob, které vykonávají činnost, s jejímž výkonem bývá spojeno nebezpečí pro život či zdraví lidí nebo pro majetek, např. v dopravě u řidičů, ale i u pracovníků na tzv. rizikových pracovištích aj. Tyto osoby nesmějí požívat alkoholické nápoje při výkonu takové činnosti, bezprostředně před jejím vykonáváním nebo i jindy, jestliže by v důsledku toho mohly být ještě při nastoupení této činnosti pod vlivem alkoholu. Jsou také povinny na výzvu VB i orgánů státní zdravotní správy podrobit se vyšetření, aby se zjistilo, zda jsou ovlivněny alkoholem. Tato ustanovení mají velký preventivní význam, neboť přiměřenými prostředky postihují již vzdálenější možnosti vzniku nebezpečných následků alkoholismu;

j) zákon konečně v písm. g) uvádí *prostředky postihu* podle zvláštních zákonů za přestupky, přečiny a trestné činy (jejich přehled viz v kapitole třetí předchozího AUC) spáchané v souvislosti s požitím a podáváním alkoholických nápojů, popř. i v souvislosti s jeho pokoutní výrobou a s uváděním zdravotně závadných alkoholických nápojů do oběhu.

Ustanovení § 2 protialkohol. zák. z hlediska komplexního boje proti alkoholismu uvádí tedy *všechny* prostředky preventivní, výchovné i represivní a úzce v tomto směru navazuje na další souvislé zákony.

B. Protialkohol. zákonem spolu s tr. zák., tr. ř., zák. o přeč. i trest. zák. značně pokročilo naše zákonodárství v úsilí o úspěšný, široce založený preventivní boj proti alkoholismu a jeho škodlivým důsledkům.

a) *Tr. zákon a zákon o přeč.* postihuje i méně nebezpečných projevů opilosti, jak pokud jde o zvláštní delikty opilství, tak i pokud jde o typické trestné činy, resp. přečiny spáchané pod vlivem alkoholu (viz přehled ve třetí kapitole autorova článku v AUC — Iuridica, č. 3/1970).

b) Zpříšňují dále postih úplně opilých (nepříčetných) pachatelů trestných činů, resp. přečinů ve smyslu § 12, odst. 2 tr. zák., které nahradilo dřívejší mírnější ustanovení § 186 tr. zák. z r. 1950.

c) Také úprava zmenšené přičetnosti (§§ 32, 25, 40 a 72 tr. zák.), která jinak znamená podstatné zmírnění podmínek (zejména intenzity) trestní odpovědnosti u všech ostatních případů zmenšené přičetnosti, vylučuje její použití u méně přičetných pachatelů-opilců.

d) A konečně v souvislosti s tím zmíněné zákony podrobněji upravují i otázku významu stupně opilosti, zejména pokud jde o hloubku alkoholických návyků z hlediska nutných preventivně léčebných zásahů (především ochranného léčení).³⁾

Podstatou této zákonné úpravy je maximální zesílení preventivního, především morálně politického, výchovného, léčebného, ale i represivního vlivu státních orgánů a společenských organizací, což je patrné nejen ze zmíněných ustanovení protialkohol. zák., nýbrž i z §§ 3 až 8, 183, 184 tr. ř. a ustanovení souvislých, zejména §§ 24, 58, 61, 72 a přísluš. ustanovení zvl. části tr. zákona (jejich přehled viz v předchozím článku) a §§ 2 až 4 přest. zák.

Pokud jde o trestní řád, zejména z §§ 1, 3 až 8, § 184⁴⁾ vyplývá,

a) že specifické formy součinnosti společenských organizací počínají již podněty k zahájení trestního stíhání, účastí na přípravě a průběhu hlavního líčení, a pokračují součinností při výkonu a po výkonu trestu, jakož i preventivní činností vůbec, vyvolanou řešením konkrétního případu a zaměřenou k zabránění obdobných společensky škodlivých činů;

b) že tato preventivní spolupráce se týká všech soudních a jiných orgánů, počínaje vyšetřovatelem a konče pracovníkem nápravných zařízení, a to

³⁾ Podrobnější rozbor ad a) až d) naznačených specifických otázek de lege lata (včetně kriminologické, resp. kriminálně politické problematiky s tím spjaté) jsou již předmětem další připravované stati.

Srov. též Nezkusil—Knobloch, Akutní otrava alkoholová a její soudně psychiatrické posuzování, AUC — Iuridica, č. 1/1963.

⁴⁾ Tr. ř. hovoří ne zcela přesně v § 184 jen o příčinách, ač tu zřejmě půjde o podmínky.

v součinnosti se všemi orgány, organizacemi a institucemi státními a společenskými, podle povahy konkrétního případu.

Ze specifických trestněprávních forem těchto vztahů má základní význam též pro celý cyklus prevence příčin a podmínek kriminality pod vlivem alkoholu především *ustanovení § 184 tr. ř.* Ve smyslu tohoto ustanovení je totiž příslušný orgán povinen odhalovat, zkoumat a objasňovat z hlediska účinné prevence všechny podstatné, a to i vzdálené příčiny a podmínky, které jsou spjaty s konkrétním činem a jeho pachatelem a které trestnou činnost vyvolaly či usnadnily, aby se zamezilo páchání nových trestných činů týměz nebo jiným pachatelem.

Projednáním konkrétního případu nebezpečné opilosti a uložením příslušných opatření vůči delikventu se kruh prevence takto nejenom končí a uzavírá, ale zároveň dialekticky znovu otevírá a začíná: spáchaný čin se stává jedním z východisek pro další prevenci.

Orgán prokuratury či soudu ovšem může odhalit nepříznivé příčiny a podmínky *jen v hlavních rysech*, např. že trestná činnost mladistvého byla vyvolána rozháranými rodinnými poměry, kde otec pije (pak vzniká signalizační povinnost orgánů péče o mládež, resp. orgánu zdravotnickému), či nesvědomitým vedoucím pohostinství, který partě naléval (pak třeba signalizovat příslušným nadřízeným orgánům pohostinství nebo se signalizace soustředí na zdroj protispolečenského zaměření pachatele — na partu, v níž k opíjení dochází). Je pak věcí příslušného orgánu nebo organizace, které na základě podnětu soudu⁵⁾ mají povinnost tyto nedostatky odstranit, aby podle okolností a závažnosti případu jednaly a podaly o tom ve smyslu § 184 soudnímu orgánu podrobnější zprávu.

Obdobnou, jen ůže na hlavní líčení omezenou preventivní funkci má institut *společenských obhájců a žalobců*, jeho činnost však může být v některém směru širší, zejména pokud jde o projednání mandátu za účasti kolektivu i obviněného.

Je nepochybné, že správné nefórmální uplatnění tohoto institutu může v případech nebezpečné opilosti znamenat hluboký zásah do podmínek života opilce i do podmínek ostatních obdobných individuí (např. do party opilců na pracovišti). Vždyť společenský obhájce či žalobce zastupuje vlastně celý kolektiv a mluví jeho jménem, a tudíž, byť v omezenější míře, plní vlastně funkci bezprostřední aktivní účasti kolektivu na projednávání věci.

Také kolektiv soudců tu může sledovat, jak široce a hluboko se usku- tečňují v jejich obvodu preventivní signalizační podněty soudu, jak se chová podmíněně odsouzený či z trestu propuštěný opilec, zda se hodlá léčit apod.

⁵⁾ Zdůrazňujeme tu slovo *podněty*, nikoli vlastní provádění; nedbání tohoto požadavku může vést k „utápění“ soudní činnosti ve sféře široké prevence, která mu v takovém rozsahu a detailech ovšem nepatří, a tím popř. k zhoršení kvality vlastního soudního rozhodování, které je základním, výchozím bodem nejen soudní prevence, ale širší prevence vůbec.

Z hlediska účinné prevence nebezpečných projevů opilosti mají zde význam některé otázky, spjaté zejména s PO, NO, PP i upuštění od výkonu trestu, a to v souvislosti s institutem převzetí záruky za nápravu pachatele.

Převzetím záruky přebírá především základní organizace ROH závazek zabezpečovat podmínky převýchovy pachatele a důslednou kontrolu jeho jednání a chování v práci i v občanském životě.

Je samozřejmé, že nelze zde postupovat šablonovitě a mechanicky. Případy *nahodilé nebezpečné opilosti* jinak řádného občana, kde postačí občasná, nenápadná, povšechná kontrola jeho chování v průběhu zkušební doby, třeba odlišit od případů *osob se sklony k nebezpečnému opíjení*, kde nutno uplatňovat — např. v rámci NO — daleko intenzivnější kontrolní a výchovnou činnost ve spolupráci s příslušnými orgány a organizacemi.

Podle povahy případu tedy postačí někdy pohovor s odsouzeným či propuštěným pachatelem-opilcem, jindy musí dojít k soustavnému přesvědčování a ovlivňování (např. aby se podrobil kontrole protialkoholní poradny či dobrovolnému léčení) a spolu s tím i k reálné hmotné pomoci opilci při řešení jeho životních problémů a při odstraňování nepříznivých podmínek, brzdících jeho převýchovu. Nikdy se ovšem nesmí pustit se zřetele, že jde o citlivou a náročnou práci s narušenými lidmi, kde každý neuvážený zásah by mohl vést k nežádoucím důsledkům.

Konečně v případech, kdy došlo k uložení *trestu odnětí svobody*, je základním úkolem NVÚ vytvářet u vězňů návyky pořádně a soustavně pracovat a postupně se zbavovat povahových nedostatků, které vedly k pití a ke škodlivým pijáckým zvyklostem, a to příp. se současně probíhajícím *ochranným léčením*.⁶⁾ Vězňové musí být vedeni k aktivní starosti o své věci a svůj vývoj, aby si uvědomili, že budoucí podmínky jejich života jsou zcela závislé na jejich postoji ke společnosti a k práci. Je vhodné využívat pro tento cíl i možnosti přerušení trestu a PP jako prostředku k posílení jejich sebedůvěry, k navázání styku s kolektivem a rodinou, ovšem po předchozí důkladné přípravě a poradě s jeho nejbližším pracovním a občanským kolektivem a zajištěním garancí.

Období po propuštění z trestu, kdy propuštěný je velmi přístupný různým vlivům, je rovněž důležité pro jeho další vývoj. Může buď utvrdit kladný vliv převýchovy v průběhu trestu, nebo naopak rozrušit a oslabit tento vliv, posílit dřívější protispolečenské názory a zvyklosti opilce. Proto je nezbytné, aby propuštěnému zejména NV ve spolupráci se společenskými organizacemi věnovaly náležitou pozornost, zejména pokud jde o jeho vhodné a rychlé pracovní zařazení a vůbec při vytváření příznivých podmínek, aby mohl žít řádným životem (srov. též § 49 zákona o výkonu trestu odnětí svobody č. 59/1965 Sb.).

D. *V boji s přestupky* — za široké účasti výše uvedených složek — půjde zejména o porušování příslušných zákonů a příkazů o požívání, podávání,

⁶⁾ Záslužné experimentální pokusy konal kolektiv vedený doc. J. Skálou v NVÚ na Pankráci v rámci VÚP od r. 1967 (tyto otázky jsou předmětem dalšího chystaného článku).

prodávání a čepování alkoholu, zejména podle §§ 9 a 10 protialkohol. zák., § 4, odst. 2 i z toho plynoucí porušení dalších zákazů a příkazů vyhlášky č. 80/1966, kterou se stanoví pravidla silničního provozu, jakož i o porušení všeobecných ustanovení § 12, odst. 2, písm. a) zák. o bezpečnosti a ochraně zdraví při práci. Tyto zákazy a příkazy sledují v podstatě jen střízlivé reálné předpoklady pro boj s nebezpečnými projevy alkoholismu, aniž by však jednání jim odporující měla v zápětí závažnější společensky škodlivé důsledky. Jejich přestoupení naplňuje znaky přestupků zejména podle §§ 13, 19, ale i § 17, odst. 1, písm. e).

Využití poznatků z boje s těmito v praxi častými drobnými přestupky pod vlivem alkoholu má určitý preventivní význam, neboť výrazně signalizují, kde, v jaké míře a proč se „hromadí“ nepříznivé podmínky, umožňující či usnadňující vznik i nebezpečnějších projevů opilosti.

E. V oblasti preventivní činnosti mohou společenské organizace i jiné orgány (zejména ROH, SSM, vedení podniků a závodů, ale i JZD, škol apod. — srov. § 4, odst. 2 protialkohol. zák.) řešit vedle různých amorálních poklesků a drobného porušování práva, pravidel soužití mezi občany, jakož i některé případy přestupků předané jim k vyřízení příslušnými orgány (srov. např. §§ 3, 4, odst. 2, resp. § 6, odst. 2 přest. zák.). Třeba sem zařadit i nahodilé projevy opilství, které se ale rozmáhají, nebo se u jednotlivců častěji opakují, či mají určité širší škodlivé důsledky, např. v tzv. horkých provozech, hutích, dolech, ve stavebnictví i jiných pracovištích, kde by mohly vést k pracovní úrazovosti, zmetkovitosti či jiným škodám. Nejtypičtější z nich bude třeba v zájmu generální prevence pranýřovat před ostatními zaměstnanci pracoviště či občany určitého místa (např. jisté rekreační oblasti). Zde může být preventivně výchovné působení bezprostřední a již proto trvalejší a širší účinkující.

Zejména odboroví funkcionáři mají jednat s každým pracovníkem, jakmile se začne v důsledku pití odklánět od běžných pravidel soužití, přesvědčovat ho o nesprávnosti jeho počínání a upozornit na následky, k nimž by jeho jednání mohlo vést. Nepomáhá-li to nebo jde-li o závažnější poklesek, měl by se věci zabývat dílenský nebo závodní výbor, popř. případ dokonce předložit k projednání členské schůzi úseku dílenské nebo závodní organizace ROH.

ZO ROH, popř. i jiné společenské organizace mají tak řadu možností, jak řešit otázku nápravy provinilých alkoholizovaných osob. Jejich opatření jsou prakticky omezena jen tím, že samozřejmě nelze tu používat důraznějších opatření a trestů výše zmíněných zákonů. Vždy však musí pečlivě zvážit povahu události, osobní profil pracovníka, dosavadní způsob jeho života, jeho poměr k práci a kolektivu, k ochraně majetku v socialistickém vlastnictví a přihlídnout k tomu, jaké příčiny vedly pracovníka k poklesku, co tento poklesek umožnilo, zda se jej dopustil ojedinele či víckrát, a podle toho volit účinná preventivní opatření.

Влияние алкоголизма на преступность с точки зрения ее предупреждения

(К вопросу о причинах и предупреждении опасных проявлений
алкоголизма)

РЕЗЮМЕ

Работа представляет собой исправленное и дополненное извлечение из второй части кандидатской диссертации автора на тему: „Влияние алкоголизма с точки зрения ее предупреждения“ (1964 г.), в которой автор пытается дать определенный синтез некоторых основных криминологических вопросов. Эта работа является продолжением статьи, опубликованной в предыдущем номере этого журнала („Об истории и криминографии опасных проявлений алкоголизма“).

В введении автор указывает на ее связь с предыдущей частью о криминографии и коротко намечает теоретические и методологические исходные пункты работы, опирающейся на теорию столкновения субъекта-объекта (подробнее этот вопрос изложен в третьей части чехословацкой криминологии, которая находится в печати, издательство ОРБИС). Автор понимает сущность (причины возникновения и существования) преступности под влиянием алкоголя как неблагоприятный, криминогенный процесс столкновения структур психики лиц, находящихся под влиянием алкоголя (или их субъективных факторов) и структур их общественной среды (микро-, мезо- и макроструктуры или объективные условия среды). Сущность действенного предупреждения (предотвращения) этих явлений заключается в антикриминогенном, общественно-полезном, целеустремленном решении вышеуказанных депрессивных отношений, т. е. раскрытие, нейтрализация, устранение их поводов, условий и, в конечном счете, и причин, которые порождают указанную преступность, именно на основе познания причинности их развития адекватными средствами, которыми общество располагает. В работе подводятся итоги исследования проблемы так называемого объективного полюса столкновения (общественных условий) и субъективного полюса столкновения — разных типов лиц, находящихся под влиянием алкоголя.

В первой главе рассматривается вопрос о лицах, совершивших преступление под влиянием алкоголя, как объекте превентивного воздействия, (п. I) в особенности, с точки зрения: А) процесса (степени) опьянения, Б) характера типических фаз (глубины и продолжительности) состояния опьянения, В) и из этого вытекающих вредных влияний на психику лица, находящегося под влиянием алкоголя. Кроме того, автор анализирует черты характера опасных пьяниц и их типы (II) и, наконец, вопрос о предупреждении субъективных причин преступности под влиянием алкоголя (п. III, здесь, в частности, возможно применение и так называемой дилетантской психотерапии с участием специалистов).

Во второй главе рассматривается криминогенное влияние среды, связанное с алкоголизмом и с зависящим от того ростом воздействия профессиональных звеньев и общественных коллективов. В качестве объективных причин указанной преступности выступают (а именно на основе немногочисленных исследований в ЧССР): 1. прежде всего субъективные влияния, в значительной мере действующие на опасные проявления пьянства (пьяная компания, рецидивисты, плохое влияние других лиц), далее влияние местных условий (области, края, районы, заводы) и влияние времени (времени года, дни, часы и т. п.). Особое внимание уделяется вопросу значения вмешательства и в „наиболее отдаленное“ звено столкновения — производство, торговлю и потребление алкоголя (см. п. II).

Более подробно в этой главе анализируются общественные звенья в деятельности по предупреждению преступности и классифицируются средства, которые эти звенья используют, а также сформулированы некоторые более общие принципы, относящиеся к деятельности общественных звеньев и применяемым им средствам (в особенности

принципы комплексности, координации и специализации борьбы по предупреждению преступлений; их приоритета перед реперессией и необходимость индивидуального, конкретного и неформального подхода к этому на основе обобщения практического опыта).

Наконец, третья глава посвящена анализу принципа предупреждения преступности согласно соответствующим чехословацким законам (закон о борьбе против алкоголизма, Уголовный кодекс, Уголовнопроцессуальный кодекс, закон о правонарушениях и проступках), а также их взаимосвязи и некоторым проблемам общего характера, которые из них вытекают.

Výběr z literatury

- Baer A.*: Der Alkoholismus, Berlin 1878 (str. 621). Základní dílo 19. století.
- Bartošek J.*: Alkoholismus, práce, zdraví, Práce, Praha 1963.
- Beneš E.*: Problém alkoholové výroby a abstinence, Praha 1947.
- Bogner a kol.*: Hlavní úkoly a činnost prokuratury na úseku boje proti alkoholismu, VÚK GP, Praha.
- Jahrreis W.*: Alkoholismus (heslo Alkoholismus in Handwörterbuch der Kriminologie) (HWBK I), Berlin 1966 (SL).
- Jellinek E. M.*: Alcohol, Addiction and Chronic Alcoholismus, New Hagen 1942.
- Jellinek E. M., Haggard W. M. a kol.*: Alcohol, Science and Society (soubor 19 přednášek s diskusí), New Hawen 1946 (473 str.).
- Keyserling H.*: Der Alkoholismus als soziales Problem, Jena 1959 (88 str.).
- Knobloch—Knoblochová*: Soudní psychiatrie pro právníky a lékaře, Orbis, Praha 1965 I. vyd. 1957).
- Kohout—Krátký*: Soudní psychopatologie, Praha 1954.
- Kudlík A.*: Vliv alkoholismu na dopravní nehodovost ve světle statistických aj. dat, Socialistická zákonnost, 3/1965, str. 15.
- Kudlík—Přenosil*: Vybrané texty (zvláštní část) kriminologie IV (část o alkoholismu), SIK, MV, Praha (v tisku), (SL).
- Lejkina A.*: Otázky odůvodnění odpovědnosti za trestné činy spáchané ve stavu opilsti, Věstník leningradské university, č. 11/1958.
- Markovič A.*: Alkoholizam, Zagreb 1966 (231 str.).
- Mečíř J.*: Alkoholismus nezletilých, Praha 1965 (86 str.), SL.
- Mendelson—Tkačevskij*: Alkogolizm i prestupnosť, Moskva 1956.
- Middendorf W.*: 600 Alkoholtäter (Beitrag zur Kriminologie der Verkehrsdelikte), Hamburg 1961.
- Mysliveček*: Speciální psychiatrie, SZN, Praha 1959.
- Nezkusil—Knobloch*: Akutní otrava alkoholová a její soudně psychiatrické posuzování, AUC — Iuridica, č. 1/1963, str. 43.
- Ráliš A.*: Studie o přičetnosti, Bratislava 1931 (SL).
- Problemy psichiatrii*, Naučnyje trudy — Alkogolizm, Moskva 1962 (207 str.).
- Ratajczak A.*: Stan Nietrzeżwósci v polskim prawie karnym, Poznań 1969 (str. 223), SL.
- Sacharov A. B.*: O ličnosti prestupnika i pričínach prestupnosti v SSSR, Moskva 1961 (str. 279).
- Sawicki—Flatau—Kowalska*: Alkohol w prawie karnym, Warszawa 1958.
- Scheif H.*: Straftaten in der Volltrunkenheit, Würzburg—Aumühle 1940 (99 str.).
- Skála J.*: Alkoholismus, SPN, Praha 1957 (str. 230), SL.
- Skála J.*: Alkohol a doprava, Kriminalistický sborník, č. 10, 11/1960.
- Skála J. a kolektiv*: Organizace a metodika boje proti alkoholismu, SZN, Praha 1957 (str. 143).

- Strelčuj J. V.*: Alkoholismus a zápolení s ním, Brno 1954.
Súdna psychiatria (překlad z ruštiny), Bratislava 1955.
Sukomskij J.: Alkoholizm i alkoholnyje psichozy, Moskva 1963 (450 str.).
Turček M.: Alkohol a děti, SPN, Bratislava 1964 (str. 102), SL.
Vámoši M.: Alkoholizmus, Zborník prác, Bratislava 1961.
Vámoši M.: Zisťovanie a posudzovanie opilsti, SAV, Bratislava 1955.
Vymětal-Vydra: Nepříčetnost při alkoholových otravách, Socialistická zákonnost 1956, str. 608.
Waaben, Schulte, Leauté, Simon, Sereni: Die Behandlung der Trunkenheit im Strafrecht (dogmatisch, kriminologisch, rechtsvergleichend), Schriftenreihe der Ges. f. Rechtsvergleichung, Heft 8, 1960.
Widermannová L.: Účtujeme s alkoholismem, Praha 1955.
Wlassak R.: Grundriss der Alkoholfrage, Lipsko 1929.

Poznámka: Literatura k tomuto tematu je velmi obsáhlá i nepřehledná. Jellinek např. tvrdí, že ze 100 000 prací o tom má 80 % jen charakter horlení proti alkoholismu; ze zbytku je 30 % kompilací, 10 % duplikátů apod. Ze zbývajících několika tisíc prací je víc než polovina zastaralých, překonaných; do značné míry to platí i o souvislé kriminologické literatuře, kde statě o společensky škodlivých důsledcích alkoholismu obsahuje většina kriminologických učebních pomůcek, systémů, slovníků (viz cit. HWBK – heslo Alkoholismus).

Ve výběru z literatury uvádíme hlavně základní (monografickou) u nás dostupnou, resp. novější literaturu, obsahující zpravidla též podrobnější seznamy literatury (viz označení SL).

Částečnou rešerši (20) z literatury provedl VÚK GP, leden 1970.

Z časopisů je to především Protialkoholický obzor (PO) – viz statě Skály, Rubeše, Berana, Vydry, Potužila, Kácla, Turčeka a dalších, dále Čs. psychiatrie (ČSPs), Čs. kriminalistika, z interních periodik pak Zápisky z Apolináře, Věstník GP (nyní Prokuratura), Bulletin Sboru nápravné výchovy aj. Ze zahraničních časopisů především sluší jmenovat Excerpta Criminologica, od r. 1969 Abstracts on Criminology and Penology (heslo Alkoholismus) a řadu speciálních protialkoholických periodik, uvedených v cit. HWBK (heslo Alkoholismus) a Vybraných kriminologických textech IV.

Zkratky

tr. zák.	Trestní zákon č. 140/1961 Sb. zák. (ve znění novel)
tr. ř.	Trestní řád č. 141/1961 Sb. zák. (ve znění novel)
zák. o prov.	Zákon č. 38/1961 Sb. zák. (zrušen)
zák. o přeč.	Zákon č. 150/1969 Sb. zák. o přečinech
přest. zák.	Zákon č. 60/1961 Sb. zák. o úkolech národních výborů při zajišťování socialistického pořádku
protialkohol. zák.	Zákon č. 120/1962 Sb. zák. o boji proti alkoholismu
vyhl. o sil. prov.	Vyhláška č. 80/1968 Sb. zák. o pravidlech silničního provozu
NV	Národní výbory
PAS	Protialkoholní sbory
PAP	Protialkoholní poradny
ZAS	Záchytná stanice

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

IURIDICA 4 — 1970

© Universita Karlova, Praha 1971

Redakční rada časopisu: doc. dr. Zd. Lukeš (předseda), dr. Karel Malý
(tajemník), doc. dr. J. Kincl, doc. dr. E. Kučera, doc. dr. J. Hrdlička,
doc. dr. J. Nezkusil

Graficky upravil Jaroslav Příbramský

Z nové sazby písmem Primus vytiskl Tisk, knižní výroba, n. p.,
Brno, závod 1

Náklad 500 výtisků. Vydání 1.

Cena brožovaného výtisku Kčs 10,—

V MONOGRAFICKE ČÁSTI ACTA
UNIVERSITATIS CAROLINAE —
IURIDICA —

vyšlo od roku 1963:

Malý Karel, dr., Pozemkové zákony
Říjnové revoluce

Čepelka Č., dr., Les conséquences ju-
ridique du délits en droit interna-
tional contemporain (francouzsky)

Radvanová Senta, dr., Rozvod man-
želství v čs. právu

Císařová Dagmar, dr., Obhájce v čs.
trestním řízení

Kučera Zdeněk, dr., Suretyship in
private international law (anglicky)

Tomeš Igor, dr., Old pension, condi-
tion of eligibility (anglicky)

Kincl Jaromír, dr., Otroci, kolóni a
propuštění ve vizigótských záko-
nech 5.—8. století

Lukeš Zdeněk, dr., Obecné a spe-
ciální zmocnění ve správě na úseku
ochrany veřejného pořádku

Štajgr František, dr., Některé teore-
tické otázky civilního práva proces-
ního

Rohlík Josef, Preliminary and inci-
dental questions in Czechoslovak pri-
vate international law (anglicky)

Kučera Eduard, dr., Marx a Engels
o proletářské politické společnosti

Čížkovská Věra, dr., Socialistické
majetkové právo manželské

Litsch Karel, dr., Ústava a sněm ně-
mecké říše v 19. století

Publikace lze obdržet nebo objednat
v knihovně právnické fakulty Uni-
versity Karlovy, Praha 1, nám. Cu-
rieových 7

